Dagens pensionärer – Sekelskiftets barn

Åldrandeprocessen i ett individ- och samhällsperspektiv

Gillis Samuelsson

Lund 1981

DAGENS PENSIONÄRER - SEKELSKIFTETS BARN

Åldrandeprocessen i ett individ- och samhällsperspektiv

av

Gillis Samuelsson

socionom, Sm

AKADEMISK AVHANDLING

som för avläggande av filosofie doktorsexamen vid Samhällsvetenskapliga fakuluteten vid universitetet i Lund kommer att offentligen försvaras på Sociologiska institutionen, sal 26, Getingevägen 8, Lund, fredagen den 16 oktober 1981, kl. 10.15.

Organization
LUND UNIVERSITY
Department of Sociology, Box 5132
S-220 05 Lund
Community Care Research Center
S-240 10 Dalby

Document name
DOCTORAL DISSERTATION

Date of issue
1981-10-16

CODEN:
LUSADG/SASO 1022

Author(s)
Gillis Samuelsson

Sponsoring organization
The National Board of Health and Welfare

Title and subtitle DAGENS PENSIONÄRER - SEKELSKIFTETS BARN. Åldrandeprocessen i ett individ- och samhällsperspektiv.
PENSIONERS TODAY - CHILDREN FROM THE TURN OF THE CENTURY.
The aging process in a micro- and macroperspective

Abstract

The study´s aims are: 1) to describe a group of pensioners´ present social living conditions and attitudes plus the changes occuring between the ages of 67 and 76. In this connection the pensioning process, housing environment, moving patterns, social relationships, loneliness problems plus sociopolitical attitudes and problems are analysed, 2) to describe the historical background of a group of pensioners from a macro- and microperspective, 3) to attempt to understand the pensioners´ present social situation seen from their sociohistorical background.

In the analyses of the pensioning process we found that only a small number were effected by any real personal crisis as a reaction to retiring. Among those who experienced problems entrepreneurs were over-represented.

In the study of the moving pattern we discovered a relatively high migration frequency amongst the older ages, that the individual migrations took place almost totally within a limited geographical area and that only a small number experienced psychological problems in connection with moving. Furthermore one in five pensioners said they had plans to move.

Concerning the pensioners´ social relationships we discovered that to experience feelings of loneliness was an uncommon problem. In the study of the pattern of change of the social relationships between 67 and 76 years of age we observed; that the contact frequency with persons outside one´s own household increased with increasing age, that the number who experienced feelings of loneliness remained constant, that on average 80 per cent stated that they seldom or never felt lonely.

An evaluation of the pensioners´ social problems is made. Here we discovered that 65 per cent were considered problem free. A marked concentration of the problems existed amongst those who lived outside the densely populated areas. The most usual problems concerned housing and communication conditions. Finally the difficulties in defining and quantifying peoples´social problems are discussed.

Key words
aging processes, retirement, historical perspective, macro- microperspective, life-course, selection processes, longitudinal, loneliness, migration, social problems, aspiration level

Classification system and/or index terms (if any)

Supplementary bibliographical information

Language
Swedish

ISSN and key title

ISBN

Recipient's notes

Number of pages
259

Price

Security classification

DOKUMENTDATABLAD enl SIS 61 41 21

Distribution by (name and address)
Gillis Samuelsson, Vårdcentralen, S-240 10 Dalby, Sweden

I, the undersigned, being the copyright owner of the abstract of the above-mentioned dissertation, hereby grant to all reference sources permission to publish and disseminate the abstract of the above-mentioned dissertation.

Signature Gillis Samuelsson Date 81-09-10

Dagens pensionärer – Sekelskiftets barn

Åldrandeprocessen i ett individ- och samhällsperspektiv

Gillis Samuelsson

Lund 1981

UNIV.
LEIDEN
BIBL.

Printed in Sweden
Studentlitteratur
Lund 1981

Till
Ylva och Joel

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41553209_0017

INNEHÅLL

	Sid
FÖRORD	9
1. INTRODUKTION	11
Åldringsstudiens allmänna bakgrund	11
Den nya satsningen på öppen vård	11
Pensionärsprojektet	12
Den sociologiska studiens allmänna inriktning och syfte	13
En precisering av syfte och frågeställningar	14
DEL I: TEORETISKA OCH METODOLOGISKA UTGÅNGSPUNKTER	15
2. TEORETISKA PERSPEKTIV	16
En rekapitulering av studiens olika faser	16
Avhandlingens teoretiska ram	17
Historiska perspektivet	23
Samhällsperspektivet	24
Individperspektivet	24
Livscykelperspektivet	25
Andra perspektiv	27
3. METODOLOGISKA ANSATSER	29
Den "kvantitativa" ansatsen	29
Intervjudata	29
Andra typer av kvantitativa data	30
Den "kvalitativa" ansatsen	31
Ostrukturerade bandinspelade intervjuer	32
Deltagarobservation	33
Insamlings- och analysmetodik av det bandinspelade intervjumaterialet	34
Diskussion av det bandinspelade intervjumaterialets möjligheter och problem	36
4. UNDERSÖKNINGSPOPULATION OCH DESS FÖRÄNDRINGAR ÅREN 1969 - 1978	39
Undersökningspopulation 1969/1970	39
Bortfallsgruppen i den första undersökningsomgången	39
Undersökningsgruppens förändring perioden 1969 - 1978/79	41
Ytterligare undersökningspopulationer som använts i analysen	43
Diskussion om representativiteten och generaliserbarheten av resultaten från Dalbystudien	43
5. HISTORISKA SELEKTIONSPROCESSER SOM PÅVERKAT DALBYPOPULATIONENS SAMMANSÄTTNING	48
Introduktion	48
Material och metod	50
Den totala rekryteringspopulationen	50
Selektionsprocessens förlopp i Dalbydistriktets "födelsekohorter"	51
Avlidna	52
Utflyttade före 67 års ålder	52
Jämförelse mellan 67-åringspopulationen och de utflyttade/avlidna i födelsekohorterna	54

Sid

Selektionsprocessens förlopp i "inflyttningskohorterna" 56
Inflyttningsperioder 57
Utflyttningsperioder 58
Avlidna före 67 års ålder 59
Jämförelse mellan inflyttare i 67-åringspopulationen och den övriga delen av inflyttningskohorterna 59
Sammanfattning och diskussion av selektionsprocessens förlopp 61
Frågeställningar att gå vidare med 66

DEL II: HISTORISKA TILLBAKABLICKAR 67

6. HISTORISKA FÖRÄNDRINGSPROCESSER I ETT SAMHÄLLS- OCH INDIVIDPERSPEKTIV 68

Den sociala och ekonomiska utvecklingen under 1900-talet 69
Arbetsmarknaden och försörjningsmöjligheter - några generella drag 71
Arbetsmarknaden och försörjningsmöjligheterna i Dalbydistriktet 73
Dalbypensionärernas arbetslivserfarenhet 78
Bostadsförhållanden 81
Sociala vårdresurser 83
Sjukvården 85
Primärkommunal socialvård 90
Skolförhållanden 92
Dalbypensionärernas tidigare levnadsförhållanden i ett individperspektiv 95
Barndomsmiljö 95
Familjebildningen 98
Flyttningsmönster i ett livscykelperspektiv 99
Det historiska perspektivet; några avslutande kommentarer och blickar mot den fortsatta analysen 105
Exempel på frågor att gå vidare med 108

DEL III: PENSIONÄRERNAS NUTIDA LIV 111

7. PENSIONERINGSPROCESSEN 112

Inledning 112
Planerade Dalbygruppen sin pensionering? 112
De som inte planerat 113
De som planerat 114
Sammanfattning och diskussion 115
Frågor att arbeta vidare med 117
När upphörde man med förvärvsarbete? 117
Upplevelser av pensioneringsprocessen 118
Männens pensioneringsprocess 119
De förtidspensionerade 124
Kvinnornas pensioneringsprocess 125
Trivseln med livet efter pensioneringen 128
Sammanfattande diskussion om pensioneringsprocessen 129
Frågor att arbeta vidare med 133

Sid

8. BOSTADSFÖRHÅLLANDEN OCH BOENDEMILJÖ 135

Boendeförhållanden i undersökningsgruppen 136
Bostadens betydelse 138
Förändringar i boendesituationen mellan 67 och 76 års ålder 139
Trivelfaktorer i boendet 141
Sammanfattande diskussion 142

9. FLYTTNINGSMÖNSTER, FLYTTNINGSBENÄGENHET OCH BETYDELSEN AV ATT BO KVAR I DEN INVANDA MILJÖN 144

Den faktiska flyttningsfrekvensen 144
Flyttningsbenägenhet 148
Vilka kategorier flyttar respektive bor kvar? 150
Flyttningsmönster 151
Flyttningsmotiv 153
Anpassningen efter flyttningen 153
Betydelsen av att bo kvar i den invanda miljön 154
Kategori I ("viktigt bo kvar") 156
Kategori II ("både viktigt och oviktigt att bo kvar") 158
Kategori III ("oviktigt att bo kvar") 158
Sammanfattande diskussion 159

10. SOCIALA RELATIONER 165

Sociala relationer i ett samhällsperspektiv 165
Sociala relationer i Dalbygruppen 167
Upplevelser av ensamhetskänslor 172
Förändringar i de sociala relationerna mellan 67 och 76 års ålder 174
Frågor att arbeta vidare med 178

11. SOCIALPOLITISKA ATTITYDER OCH PROBLEM 180

Attityder till samhällets insatser för pensionärer 180
Attityder till olika serviceanordningar för pensionärer 182
Attityder till ålderdomshemmet 183
Sammanfattande diskussion 184
Socialpolitiska problem 185
Bostadsproblem 187
Kommunikationsproblem 188
Problem med hushållsarbetet 190
Ekonomiska problem 190
Sociala relationsproblem 191
De sociala problemens koncentration på individnivå 193
Sammanfattande diskussion 194

12. SAMMANFATTNING 197

SUMMARY IN ENGLISH 214

BILAGOR 227

BILAGA 1. TABELLER 227
BILAGA 2. INTERVJUFRÅGOR I DEN BANDINSPELADE INTERVJUOMGÅNGEN 232
BILAGA 3. ANALYSMETODIK AV LONGITUDINELLA DATA 233

Sid

BILAGA 4. KLASSIFICERING AV PENSIONÄRER EFTER EKONOMISK STATUS 235
BILAGA 5. BEFOLKNINGSUTVECKLINGEN UNDER 1900-TALET I DALBYDISTRIKTET 242
BILAGA 6. POLITISKA FÖRHÅLLANDEN I DALBYDISTRIKTET UNDER PERIODEN 1921 - 1973 245

NOTER 247

LITTERATURREFERENSER 255

FÖRORD

I arbetet med denna avhandling har jag fått hjälp och stöd av många personer varav enbart några få kan omnämnas i detta sammanhang. Speciellt varmt vill jag tacka;

alla de pensionärer i Dalby, Genarp och Veberöd som tålmodigt och generöst låtit mig taga del av deras livserfarenheter,
Ann-Mari Sellerberg, för betydelsefullt och inspirerande stöd under den sista svåra fasen av avhandlingsarbetet,
Åke Nordén, min chef vid vårdcentralen i Dalby, som under alla år uppmuntrat och stött mitt socialvetenskapliga arbete och som alltid läst mina manus och givit värdefull kritik,
Harald Swedner, som stimulerade och stödde mig under avhandlingsarbetets första fas,
Lars Tornstam, för inspirerande och betydelsefull kritik,
Per Nyberg och Bengt Lindberg, för utvecklande samarbete i pensionärsobjektet,
Inger Ekvall, som med stort tålamod och precision skrivit ut alla mina svårtydda manus,
Mary-Ann Bengtsson, för värdefull hjälp med intervjuarbete,
Karin Svenninger, för noggrann korrekturläsning samt medverkan i datainsamlingsarbetet,
Åke Isacsson, för betydelsefull hjälp med att lösa alla administrativa problem i forskningsprocessen,
Eivor, min älskade, för värme och kärleksfyllt stöd.

Arbetet har möjliggjorts genom finansiellt stöd från Socialdepartementets anslag för forskning och utvecklingsarbete vid vårdcentralen i Dalby samt ett års utbildningsbidrag från Lunds Universitet.

Dalby, september 1981

Gillis Samuelsson

1. INTRODUKTION

"Ingen generation människor har varit med om så stora förändringar som vår generation."

"Trots att pensionärerna har det bättre ställt i dag så tror jag de gamla trivdes bättre förr. Nu är det ju så att knappt någon är nöjd. Folk har det egentligen bra nuförtiden. Något som förvånar mig är att det finns många gamla som inte är nöjda trots att de upplevt mycket sämre tider."

(Uttalanden från två pensionärer i Dalbydistriktet.)

Åldringsstudiens allmänna bakgrund

Inledningsvis ges en kortfattad historisk bakgrund till åldringsstudien vid vårdcentralen i Dalby. Vidare presenteras kortfattat forskningens allmänna inriktning vid denna institution.

Den nya satsningen på öppen vård

Den särskilt under 1960-talet kraftiga utbyggnaden av den *slutna* sjukvården medförde att de finansiella kraven på sjukvårdens huvudmän ökade markant. Inför denna utveckling insåg ledande sjukvårdspolitiker att den lasarettsanknutna vården måste avlastas och att man istället måste satsa på mindre kostsam vård.[1) x)]

Ett annat skäl till den nya satsningen på öppenvård var den förändrade synen på omhändertagandet av sjuka människor, i så måtto att man önskade erbjuda vård i nära anslutning till individens närmiljö.[2)]

Därtill kom att den öppna offentliga sjukvården kraftigt släpat efter i utvecklingen under 1950- och 1960-talet och rekryteringsproblemen till provinsialläkartjänsterna var markanta under 1960-talet.[3)] Behovet av forskning och utveckling inom den icke lasarettsanknutna sjukvården växte bl a fram av dessa skäl.

---

x) Nothänvisningar finns samlade avsnittsvis i slutet av boken på sid 247 ff.

Forskningsavdelningen vid vårdcentralen i Dalby, som öppnades 1968, blev det första steget i satsningen på att stimulera forskning och utbildning i den öppna sjukvården. Man ville därmed höja standarden och öka förtroendet för den öppna vården och ge de blivande läkarna inblick i den öppna vårdens speciella problem.[4)]

Det ursprungliga syftet med forskningen angavs av dåvarande medicinalstyrelsen. Man avsåg dels att utföra epidemiologiska studier inom läkardistriktet, dels att utveckla metoder inom öppen vård. Forskningen skulle vara av tillämpad natur och inriktas på praktiska problemställningar som borde lösas i fältförsök.

Senare har målsättningen för forskningen kompletterats bl a beroende på försöken att integrera sjukvård och socialvård fr o m år 1974. I det sammanhanget etablerades en samhällsvetenskaplig forskningsgrupp vid vårdcentralen.

De forskningsprojekt, som f n bedrivs vid vårdcentralen i Dalby, kan i stort hänföras till fyra områden:

> Projekt gällande omsorgen om äldre och handikappade inom primärvården,
> projekt som syftar till att möjliggöra förebyggande åtgärder,
> projekt som avser att utveckla behandlingsmetoder m m inom primärvården,
> projekt angående primärvårdens organisation och innehåll.[5)]

Under t ex budgetåret 1977/1978 uppgick kostnaderna för den samhällsvetenskapliga forskningen till cirka en femtedel av det totala forsknings- och utbildningsanslaget till vårdcentralen i Dalby.[6)]

Pensionärsprojektet

Eftersom man antog att åldringsvård och åldringssjukvård skulle bli en av vårdcentralernas stora framtida arbetsuppgifter var ett av de första forskningsprojekten som startades i Dalby en pensionärsstudie. Studien omfattade en medicinsk, en psykologisk, en sociologisk och en ekonomisk del. Undersökningspopulationen bestod av *samtliga* nyblivna pensionärer i Dalby-

distriktet födda åren 1902 och 1903. Denna grupp om ursprungligen 192 personer har följts med varierande intensitet från de olika delprojekten under en tioårsperiod. Dessutom har deras samhällshistoriska bakgrund analyserats.

Den allmänna målsättningen som formulerades i studiens inledningsskede av projektledaren för pensionärsstudien var att få en allsidig bild av en grupp i samhället som står inför en ny livsform, att spåra upp dolda sjukliga tillstånd, att analysera syn och hörsel, tandstatus, kostvanor samt den allmänna förmågan att fungera i en tid av allt snabbare teknisk och social utveckling. De ekonomiska villkor under vilka pensionären existerar, bostadsförhållanden, kommunikationer etc, skulle även studeras för att därmed få en uppfattning om på vilka punkter och i vilken form en satsning från samhällets sida bör göras. "Vi hoppas att detta skall föranleda åtgärder som gör det möjligt för den åldrande att klara sig själv längre och därmed få ut mera av tillvaron, samtidigt som behovet av hjälp från samhällets sida därmed skulle kunna minska."[7)]

Utifrån denna mycket allmänna ram planerades sedan de olika delprojekten. En första gemensam monografi med material från de psykologiska, sociologiska och ekonomiska delprojekten har tidigare publicerats.[8)]

Den sociologiska studiens allmänna inriktning och syfte

Den föreliggande avhandlingen har kommit att beröra flera olika forskningsområden. Givetvis presenteras här material med socialgerontologisk inriktning, men det finns även avsnitt med anknytning till migrationsforskningen (kap 5 och 9). Ett annat avsnitt i boken har beröringspunkter med "community-studies" (lokalsamhällsstudier) och en socialhistorisk tradition (kap 6). Avhandlingen rymmer även flera avsnitt som har beröring med socialpolitisk forskning (kap 6, 7, 8, 9, 10 och 11).

Vart och ett av dessa områden kan betecknas som fackspecialiteter med sina forskningstraditioner och en omfattande litteraturproduktion. Jag är medveten om att jag inte är tillräckligt inläst i respektive fackområde och att specialisterna på respektive område sannolikt finner att mina analyser inte alltid ligger i "forskningsfronten". Å andra sidan uttrycks det ofta kritik mot fackspecialisternas ofta snäva avgränsning av problemområden och fragmentisering av verkligheten.

Min strävan och ambition i denna studie av äldre människor är att anlägga ett brett perspektiv i analyserna. Detta innebär att både *individen* och *samhällsstrukturerna* skall framträda. Vidare har jag försökt använda mig av ett långt tidsperspektiv i analysen, i så måtto att pensionärernas nutida situation även speglas i en historisk dimension.

En precisering av syfte och frågeställningar

Det övergripande syftet är att analysera och beskriva åldrandeprocessen ur ett socialt perspektiv. Utifrån denna allmänna inriktning är syftet:

1) Att beskriva en grupp pensionärers nutida sociala levnadsförhållanden och attityder samt deras förändringar mellan 67 och 76 års ålder. Detta område rymmer delfrågeställningar såsom:
   a) pensioneringsprocessens förlopp
   b) boendemiljön
   c) flyttningsmönster och betydelsen av den invanda miljön
   d) sociala relationer, ensamhetsproblem
   e) socialpolitiska attityder och problem

2) Att beskriva en grupp pensionärers historiska bakgrund dels ur ett samhällsperspektiv, dels ur ett individperspektiv.

3) Att analysera och försöka förstå hur pensionärernas attityder och nutida sociala situation (punkt 1) påverkats av deras socialhistoriska bakgrund (punkt 2).

4) Avhandlingen syftar även till att bidra med metodologiska kunskaper och erfarenheter. Ett sådant område gäller användbarheten och analysen av bandinspelat intervjumaterial. Ett annat område som berörs är analysmetodik av longitudinella data. Ett tredje metodologiskt ämne, som penetreras i avhandlingen är hur en urvalspopulation historiskt selekterats fram under påverkan av migrationsprocesser och mortalitet.

DEL I: TEORETISKA OCH METODOLOGISKA UTGÅNGSPUNKTER

2. TEORETISKA PERSPEKTIV

Inledningsvis görs en summarisk återblick av de olika faser som den sociologiska studien genomgått sedan den startade 1970. Därefter presenteras avhandlingens teoretiska ram och hur denna ram vuxit fram under påverkan dels av forskningsarbetet i Dalby, dels av åldersforskningen i allmänhet och av den socialvetenskapliga forskningen.

En rekapitulering av studiens olika faser

I den *första fasen* av den sociologiska delstudien var den allmänna utgångspunkten att kartlägga den aktuella gruppens sociala levnadsförhållanden och därvid fånga upp vilka problem och svårigheter som dessa människor upplevde då de kommit in i pensionsåldern. Från början var den sociologiska studien snävt inriktad på att analysera pensionärernas nutida sociala situation. Detta berodde delvis på att möjligheterna till datainsamling var begränsade, eftersom undersökningsgruppen ett par månader tidigare genomgått omfattande medicinska och psykologiska studier och vi befarade att pensionärerna var "undersökningströtta". (I efterhand visade sig detta inte vara något större problem.)

De områden av pensionärernas sociala levnadsförhållanden som inledningsvis studerades var boendet, sociala relationer, ekonomi, kommunikationer, social funktionsförmåga, sysselsättning och servicebehov. Planen var att dessa områden skulle följas upp longitudinellt i den fortsatta studien. Genom de planerade uppföljningsundersökningarna skulle vi analysera förändringarna i pensionärernas sociala levnadsförhållanden samt om och hur dessa förändringar påverkar deras behov av sociala hjälpåtgärder. På grundval av undersökningsresultaten skulle vi också bidraga med erfarenheter för den sociala åldringsvården i andra områden av Dalbys typ. Det fanns även krav från forskningsledningen på att de sociala problem som upptäcktes inom den aktuella gruppen skulle åtgärdas.

Under de första fyra åren var jag anställd på halvtid som socialarbetare för att arbeta praktiskt med allmänna åldringsproblem i distriktet samt med integrationsarbete mellan den sociala och medicinska vården av de äldre i läkardistriktet. Den resterande delen av min arbetstid var jag anställd som forskare inom "67-åringsprojektet". Det bör i detta sammanhang nämnas

att de äldre var ett nytt område för mig både vad gällde forskning och praktiskt arbete.

I denna första fas av studien dominerade "individperspektivet" både vad gällde datainsamlingsarbetet och analysarbetet. Detta var, kan man säga, ett traditionellt socialarbetarperspektiv. Detta perspektiv låg i linje med det "kliniska perspektiv", som dominerade i den medicinska delen av åldringsstudien. Ett utslag av det kliniska perspektivets dominans i denna första fas av studien var önskemålet från forskningsledningen om att jag själv skulle genomföra samtliga intervjuer med pensionärerna. Kravet på att jag även skulle bedriva praktisk åldringsvård var ett annat utslag av det kliniska perspektivet.

Så här i efterhand kan man konstatera att det här ganska snäva individperspektivet hade den fördelen att vi samlade in ett omfattande kvantitativt och "kvalitativt" datamaterial. Detta material var fullt användbart i analysen av individnivån enligt den teoretiska ram som kommer att presenteras senare i detta avsnitt. En annan fördel med ansatsen i den första fasen var, att jag som forskare fick en "närkontakt" med pensionärernas sociala verklighet.

I den här individinriktade fasen växte så småningom intresse fram för någon form av hermeneutiskt angreppssätt, d v s en ansats att beskriva och förstå pensionärernas situation "inifrån" i stället för "utifrån" som några neutrala observatörer. Jag skall återkomma till denna problematik i det metodologiska avsnittet. Nackdelen med denna individinriktade ansats var att de "strukturella" dimensionerna i stort lyste med sin frånvaro i denna första fas av studien. Dessutom var vi alltför fokuserade till "nutiden" i denna fas.

I en *andra fas* kompletterades individperspektivet med ett *samhällshistoriskt perspektiv*. En medvetenhet växte successivt fram om betydelsen av historiska kunskaper om den samhällsmiljö som pensionärerna vuxit upp i och formats av under sitt tidigare liv. I denna fas gjordes en studie av Dalbydistriktets samhällshistoriska förändring samt en studie av hur vår undersökningsgrupp "historiskt vuxit fram".

Därefter följde en individinriktad studie av pensionärernas tidigare livscykelförlopp.[1)] Parallellt med den andra fasen av studien har pensionärs-

ntervjuerna fortsatt. Antalet intervjufrågor i den fjärde och femte undersökningsomgången begränsades emellertid till de områden som framstod som mest relevanta och bäst lämpade att belysa i ett longitudinellt perspektiv.

Avhandlingens teoretiska ram

I Figur 2.1 ges en grov skiss till avhandlingens analysram. De viktigaste inslagen i denna rammodell är *samhällsperspektivet*, *individperspektivet och det historiska perspektivet*. Andra viktiga perspektiv i modellen är *livscykel och process*.

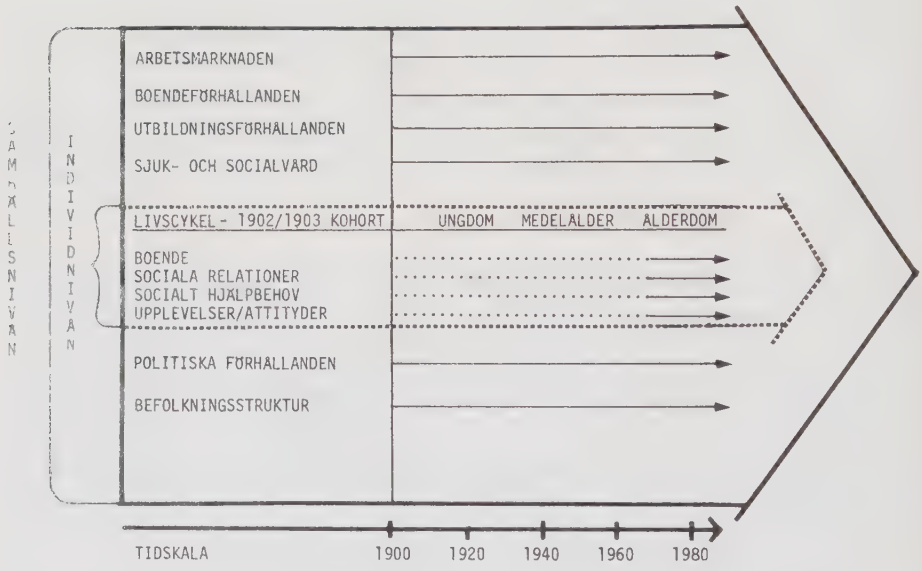

Figur 2.1. Analysram för den sociologiska studien.

Först skall jag kortfattat rekapitulera huvuddragen av analysmodellen i Figur 2.1. *Samhällsnivån* och *individnivån* representerar två analysperspektiv i studien. Min ambition är att försöka integrera dessa två perspektiv i analysen av det empiriska materialet.

Processperspektivet innebär att förändringsprocesser analyseras både på samhällsnivån och individnivån under en jämförelsevis lång tidsperiod. Processperspektivet har i analysen av data på individnivån anknytning till begreppet *livscykel*.

Pilarna i Figur 2.1 symboliserar förändringsprocesser inom ett antal variabler på samhällsnivån och individnivån. Ett av avhandlingens syften är, som nämnts tidigare, att redovisa analyser av individens och samhällets "åldrandeprocess". I samband därmed diskuteras hur historiska skeenden och processer på samhällsnivån kan ha influerat den enskilde individens tidigare och nuvarande livssituation, attityder etc.

Jag skall senare i kapitlet återkomma till en mera detaljerad beskrivning av Dalbystudiens olika perspektiv. Här skall först redovisas några av inspirationskällorna.

I en välkänd samlingsvolym, redigerad av Riley, Johnson och Foner, presenteras bl a "a model of age stratification". I kommentarerna till denna teoretiska modell påpekas att:

> "Its distinctive feature is its focus, not exclusively upon older people in the contemporary scene, but upon the broad spectrum of connections between age in general and society as a whole. That theory developed here extends current thinking in three directions; (1) examines old age as only one phase of the total life course of the individual; (2) it points to variations occurring in the aging process as social conditions vary from time to time and from place to place; and (3) it locates age, aging and the succession of cohorts as integral parts of the changing society."

Riley et al betonar således att man inte kan begränsa analysen till de äldres nutidssituation utan att man måste komplettera med data från deras tidigare livscykel, liksom med data från olika sociala miljöer och från olika tidsperioder.[2] För Riley et al var det rollteoretiska perspektivet dominerande. Detta perspektiv har emellertid inte varit utgångspunkten för åldringsstudien i Dalby.

I Rileys samlingsvolym diskuterades flera viktiga begrepp inom den gerontologiska forskningen. Ett sådant begrepp är *kohorteffekter*, som betecknar de olikartade miljö- och samhällsinfluenser som medlemmar ur t ex 1902 och 1940 års kohorter möter under samma period i livscykelförloppet. Var och en av dessa kohorter kan sägas ha upplevt unika sekvenser av sociala och miljömässiga förhållanden och skeenden. Som en av de intervjuade pensionärerna sade:

"Vi i vår generation ser saker och ting på vårt sätt."

En kohort består av en grupp personer, som vid födelsen tager steget in i ett speciellt system, och som åldras tillsammans.[3] Varje kohort startar med en given numerär storlek liksom med en given sammansättning t ex ifråga om kön, födelseort etc. Vidare kan tilläggas att i ett samhälle, lokalt eller centralt, finns ett ständigt flöde av kohorter, *in i* liksom *ut ur* samhällssystemet - människor föds och människor dör ut.

Kohortanalyser har tidigare främst använts av demografer vid studier av mortalitet, fertilitet och liknande aspekter av befolkningsförändringar.[4] Kohortanalyser kan sägas öppna nya vinklar och aspekter:

> "In cohort analysis, the investigator explicitly recognizes that human behavior must be viewed in its historical context."[5]

I Dalbystudien analyseras en kohort bestående av två direkt på varandra följande årgångar, födda 1902 och 1903. I en komplett kohortanalys studeras skillnaderna i åldrandeprocessen mellan kohorter med stor åldersskillnad t ex grupper födda åren 1880, 1900, 1920.[6] Vår studie syftar till att analysera mönstret för "åldrandeprocessen" *inom* en kohort och hur åldrandeprocessen påverkats och formats av företeelser i den omgivande samhällsmiljön och processer i samhället. Det hade givetvis varit av intresse att komplettera Dalbystudien med ytterligare kohorter som jämförelse. Den hittills genomförda studien skulle då kunna ses som ett första nödvändigt steg i en kohortanalys, som i nästa omgång skulle kompletteras med en analys av t ex 1890 och 1915 års kohorter i Dalbydistriktet. Frånsett "flyttningsanalysen" i kapitel 9 har vi ännu ej hunnit genomföra en sådan kompletterande studie, men diskussioner har förts därom.

Ett annat viktigt begrepp inom åldersforskningen är *periodeffekt* d v s hur

samhällsförhållanden och händelser vid en viss tidpunkt påverkar personer i *olika* kohorter (och som följaktligen befinner sig i olika stadier i livscykeln vid samma tidpunkt). För Dalbystudien, med en kohort som undersökningspopulation, kan man ej särskilja periodeffekter och kohorteffekter. Till det krävs att man studerar två olika kohorter, som föddes t ex år 1900 respektive 1930.

Slutligen *ålderseffekter* som hänför sig till "interna" förändringar inom den enskilde individen av biologisk och psykologisk samt social art.

Det betonas ofta i gerontologiska sammanhang att man måste särskilja ålders-, period- och kohorteffekter.[7] Det är emellertid huvudsakligen på det teoretiska planet man hittills diskuterat dessa begrepp. Såvitt bekant har man ännu ej genomfört några konkreta studier inom gerontologin, då man med någon större säkerhet kunnat särskilja ålders-, period- och kohorteffekter då det gäller de kvalitativa dimensionerna av människors liv.

Med den uppläggning som Dalbystudien haft, med analys av en kohort, är det inte möjligt att precisera i vad mån pensionärernas nuvarande livssituation, attityder etc är resultat av ålders-, period- eller kohorteffekter. Vad jag sökt förverkliga, som ett av flera mål i studien, är att antyda hur Dalbypensionärernas nuvarande liv påverkats av samhällsförhållanden och skeenden under deras tidigare livscykelförlopp.

Då det gäller andra influenser på Dalbystudien skall nämnas att Tornstams teoretiska utvecklingsarbete inom den svenska gerontologin även gav impulser för studiens senare fas. Han poängterar bl a behovet av en vidgad teoretisk ram inom gerontologin, där analyser av samspelet mellan individnivån, gruppnivån och samhällsnivån måste utökas. Till individnivån hänför Tornstam biologiska och psykologiska skeenden. Gruppnivån behandlar områden som, människors påverkan av varandra, hur vi spelar olika roller etc. På samhällsnivån är t ex produktionssättet, arten av familjebildningsmönster, religion, fördelning av politiska och ekonomiska resurser och värderingsmönster viktiga områden att analysera. Tornstam betonar även att förhållanden på samhällsnivån i hög grad styr förhållandena på individnivån.[8]

En annan åldringsforskare med sociologiska utgångspunkter är österrikaren Rosenmayr. Hans vetenskapssyn avviker i flera avseenden från den amerikanska

gerontologiska traditionen, som i hög grad varit psykologiskt och socialpsykologiskt inriktad. Rosenmayr representerar inom gerontologin mera av den "europeiska" samhällsvetenskapliga traditionen med bl a dess historiska intresseinriktning. Rosenmayr[9] kritiserar bl a den rollteoretiska inriktningen som Riley utgått ifrån i sin teori om "age stratification". Han hävdar bl a:

> "I think there are good reasons to reject the theoretical construct of an independent age grade role-system structuring society. The sociological notion of role is a dangerous artifact. It tries to cover too many heterogeneous forms of social differentiation and specification which basically has no other foundation than the idea of a well functioning society conceived as one compact unity. One is to pass through age roles in a well behaved manner; although, some 15 years ago aging theory suggested disengagement as the right policy for old age, making place for new cohorts and bringing the elderly to peace."

Rosenmayr framhåller istället fruktbarheten hos ett historiskt antropologiskt perspektiv:

> "I have already expressed myself in favour of a historical anthropology. I have underlined the need to understand all aging, its grievances and delights in relation to the historical moment and period of economic, technological and cultural fluctuations. I should like to emphasize that such subdivisions as the ones by sex and by age already in animal society were not primarily matters of role prescriptions but of a basic division of labour necessary for the further development of the biological individual and of the species. Age is the product of international social necessities. The age structure and the often conflicting and changing age norms of a society are derivates of production, instruction systems and the selfsupport given to human life elaborated medicine and social care means."

Rosenmayrs teoretiska perspektiv av "samhällsnivåns" influenser och betydelse för åldrandeprocessen och de äldres levnadsvillkor sammanfaller med det synsätt som jag försökt tillämpa i Dalbystudien. Hans betoning av ett historiskt antropologiskt perspektiv i studien av åldrandeprocessen och de äldres sociala situation ligger även nära det perspektiv, som jag har sökt förverkliga. Att utifrån ett sådant perspektiv även empiriskt dokumentera "utfallet" på individnivån är emellertid en uppgift som är mycket svår och som jag endast i en begränsad utsträckning lyckats lösa. Målsättningen är dock att söka foga samman samhälls- och individnivån i den empiriska analysen.

Ytterligare ett arbete, som påverkat den senare fasen av åldringsstudien, var det gemensamma arbetet inom vårdcentralen i Dalby på att utforma en rammodell för de planerade samhällsvetenskapliga studierna. I denna rammodell var det övergripande målet att studera hur tillgängliga resurser i Dalbyregionen fördelas mellan och användes av institutionerna där och hur detta utbud av varor och tjänster påverkar befolkningens levnadsnivå i området. Förutom att söka fastställa förändringarna på resurs- och levnadsnivåsidan "framåt i tiden" var det viktigt att med hjälp av tillgängligt historiskt material försöka skaffa sig en bild av förändringarna under de senaste decennierna.[10] Ett senare gemensamt arbete på vårdcentralen med att vidareutveckla den samhällsvetenskapliga forskningen i öppen vård stimulerade även arbetet i den aktuella åldringsstudien.[11]

Jag skall fortsättningsvis återknyta till avhandlingens analysram och ytterligare beskriva de olika perspektiven och begreppen i denna modell.

Historiska perspektivet

För att kunna förstå och tolka den sociala åldrandeprocessen och undersökningsgruppens nuvarande levnadsförhållanden, attityder etc är det, som framgår ovan, betydelsefullt med ett historiskt perspektiv i vilket både skeenden inom den enskilde individens livscykel och inom samhällets livscykel samtidigt analyseras och betraktas. Detta historiska processperspektiv är speciellt viktigt då man studerar äldre människor.

Betydelsen av det historiska perspektivet i studien av äldre människor blev vi medvetna om först sedan studien pågått några år. Erfarenheterna från intervjuarbetet gav då vid handen att de allra flesta av pensionärerna var "uppladdade" av samhällshistoria och att perspektivet *bakåt* i tiden var centralt för deras sätt att tänka och för deras sätt att leva.

Intresset för detta historiska perspektiv var ett mer eller mindre medvetet försök att minska den existerande klyftan mellan min egen och de äldres erfarenhetssfär. Den äldre generationen, födda vid sekelskiftet, har nämligen radikalt annorlunda livs- och samhällserfarenheter än vad t ex jag har som ett 40-talsbarn. Försöken att tränga in i Dalbypensionärernas samhälls historiska bakgrund skall ses som en strävan att vidga och kvalificera tolkningsmöjligheterna. En sådan historisk ansats betonas t ex av Mills

> "We have come to see that the biographies of men and women, the kinds of individuals they have become, cannot be understood without reference to the historical structures in which the milieux of their everyday life are organized. Historical transformations carry meanings not only for individual ways of life, but for the very character - the limits and possibilities of the human being.[12]

Rosenmayr betonar, som framgick tidigare, även betydelsen av ett historiskt perspektiv i åldringsstudier.

Samhällsperspektivet

I analysen av *samhällsnivån* behandlas förändringarna på följande områden: Arbetsmarknadsförhållanden, utbildningsförhållanden, sociala vårdförhållanden och boendeförhållanden. Arbetsmarknadsförhållanden betraktas i analysen som mera centrala och vittförgrenade än någon av de övriga komponenterna.

De nämnda områdena betraktas i analysen som olika typer av "omgivningsresurser", vilka den enskilde pensionären haft tillgång till och påverkats av under det tidigare livscykelförloppet. Samhällsnivåns huvudkomponenter är var och en uppbyggda av delkomponenter. Dessa delkomponenter beskrivs i ett tidsförlopp och man kan därmed forma "resursprofiler" för arbetsmarknaden, sjukvården, socialvården etc. Dessa resursprofiler relateras till pensionärsgruppens livscykelförlopp. För en illustration av denna typ av analys se Figur 6.2 på sid 71 samt Figur 6.3 på sid 84 . Beskrivningen av de olika samhällsområdena är i avhandlingen begränsad till 1900-talet och belyser därvid huvudsakligen utvecklingen på "lokalsamhällsnivå".

Att empiriskt mäta samhällsnivåns påverkan på individnivån är dock mycket svårt; Maddox et al påpekar i en viktig samlingsvolym inom åldringsforskningen att man inom socialvetenskapen är överens om betydelsen av miljömässiga effekter på beteendet, medan det råder starkt delade meningar då det gäller begreppsbildningen och empiriska mätmetoder av miljöinfluenserna. Maddox hävdar också att vår kapacitet f n att exakt påvisa sådana influenser på beteendet är mycket begränsad inom åldringsforskningen.[13]

Individperspektivet

Då det gäller analysen på *individnivån* bör påpekas att det fylligaste empiriska materialet i Dalbystudien täcker perioden runt pensioneringen och

fram till 76 års ålder. Det empiriska materialet från den övriga delen av pensionärernas livscykel är jämförelsevis begränsat. Det material, som kommer att redovisas från denna tidigare period, består dels av kyrkobokföringsdata om bl a födelsemiljö, flyttningsmönster under hela livscykeln, familjebildning och yrkesuppgifter, dels av intervjuuppgifter och livshistorier.

På individnivån enligt Figur 2.1 beskrivs pensionärernas boende- och flyttningsmönster, sociala relationer och socialpolitiska problem. Mitt syfte har här varit att spegla dessa variabler ur ett individperspektiv och sedan knyta an till förhållanden på samhällsnivån.

Vidare har jag samlat in data på individnivån om en rad attityder och upplevelser. Här har använts både kvantitativa och kvalitativa data. Dessa berör bl a pensionärernas attityder till olika sociala aktiviteter och insatser för de äldre. Vidare belyses deras syn på förberedelser för pensioneringen, pensioneringsprocessen, betydelsen av att bo kvar i den invanda miljön, trygghetsfrågor, hemsjukvården, vården under livets sista stadium samt till döden. Endast en del av detta material redovisas i avhandlingen.

I den inledande fasen med inriktning på att kartlägga gruppens sociala situation och förekomsten av olika sociala problem utnyttjades erfarenheter från olika åldringsstudier genomförda i Norden under 1960-talet.[14] Det bör här nämnas att dessa studier nästan helt var av "problemkartläggande" karaktär. Även internationellt var, enligt Maddox et al, de tillämpade och problemorienterade studierna av åldrandets samhälleliga konsekvenser dominerande under 1950- och 1960-talet.[15] Den s k Låginkomstutredningen och dess efterföljande arbete[16] gav även inspiration till Dalbystudiens utformning.

Livscykelperspektivet

Inledningsvis bör nämnas att det var medarbetarna i det psykologiska delprojektet i åldringsstudien som introducerade livscykelperspektivet och då närmast med anknytning till Erik H Erikssons social-psykologiska teori om människans olika livsstadier.[17]

Enligt Maddox och Wiley har i ökad utsträckning människans "life span" blivit en fundamental analysenhet i social och psykologisk forskning.[18]

(Näraliggande termer till life span är "life course" och "life-cycle".) Detta begrepp har också enligt dessa forskare betydelsefulla metodologiska implikationer.

> "The implicit proposition that justifies this emerging field of study is this: there exist basic social and psychological processes that are serially dependent and continuous throughout the life span. In accord with this hypothesis, we should be inclined to avoid isolating phenomena associated with later parts of the life span from events that occur in earlier periods. Furthermore, methodological efforts should be bent toward devising ways to identify, measure, and model processes that are defined over a broader range of ages than is typical for research on old age."

Behovet av ett långt tidsperspektiv i åldringsstudier poängteras även av t ex Butler.[19] Han menar att man måste beakta individens hela livscykel och dess olika stadier och växlingar och det komplexa samspelet mellan individuella livscyklar och socio-ekonomiska, kulturella och historiska förhållanden.

Enligt Riley et al kan man endast få svar på frågor om *hur* individen åldras genom longitudinella studier.[20] Rosenmayr betonar även betydelsen av ett långt tidsperspektiv då man skall analysera och förstå t ex social deprivation bland åldringar. Han skriver sålunda:

> "It necessitates a longitudinal view of the individual life course as well as the developmental study of various groups and social aggregates over longer periods of time: a type of research which has come to be termed cohort research."[21]

Identitetsbegreppet har stått i centrum i de flesta försök att utveckla teorier om människors "lifecourse".[22] Den kanske mest kända och mest utvecklade "life course"-teorin på detta område är Erik H Erikssons psykosociala teori om människans olika stadier under livscykeln.[23] Eriksson har sin utgångspunkt i klinisk psykoanalys. Centralt i hans teori är identitetsbegreppet och de åtta psykosociala kriserna i livscykeln.

En typ av studier med anknytning till livscykelperspektivet är "life history"-traditionen med dess intensivstudier av enskilda människors livsförlopp. Välkända företrädare inom sociologin för denna typ av studier finner man i den s k Chicagoskolan. Under 1920- och 1930-talet producerades där klassiker som "The Polish Peasant" (Thomas/Znaniecki), "The Jack Roller"

(Shaw), "The Gang" (Thrasher).[24] Andra viktiga arbeten inom området som bör nämnas är John Dollards "Criteria for the life history".[25]

Inom gerontologin har man ofta haft rollteoretiska utgångspunkter då man analyserat livscykelförloppet (t ex Riley et al).[26] Man talar i detta sammanhang t ex om "tillskrivna" och "förvärvade" roller, om "multipla" roller, om "rollförväntningar", "rollutförande" och om "rollförluster". Beroende på vilken period i livscykeln en människa befinner sig i, så föreligger det olika rollförväntningar; som ung förväntas man t ex fungera i rollen som skolelev, som yngre vuxen att man fullbordar sin utbildning och påbörjar förvärvsarbete, som medelålders förväntas man vara god barnuppfostrare och förälder, som gammal att man drar sig tillbaka från arbetslivet.[27]

Det finns således, vilket i någon mån framgår av redovisningen ovan, vägande skäl att använda sig av ett livscykelperspektiv då man studerar människors åldrandeprocess. I Dalbystudien har vi försökt att komplettera den inledande nutidsanalysen av pensionärernas liv med ett sådant långtidsperspektiv. De data jag kommer att redovisa senare i boken består dels av fallbeskrivningar från barndomsmiljön och från arbetslivsperioden, dels av gruppdata om boendemiljön, arbetslivet, familjebildningen samt boende- och flyttningsmönster.

Jag har försökt knyta an samhällsförändringarna till individernas livscykel i Figur 6.2 och Figur 6.3 (se sid 71 samt sid 84). I dessa figurer speglas samhällsförhållanden inom arbetsmarknaden och social- och sjukvården då Dalbypensionärerna växte upp, när de började förvärvsarbeta, när de bildade familj, när de närmade sig pensionsåldern och perioden som nyblivna pensionärer.

Vi har planer på att fortsättningsvis fördjupa oss i livscykelperspektivet genom att sammanställa "livshistorier" för ytterligare några representativa typfall i vår population. Ett sådant material skulle kunna ge intressanta analysmöjligheter med tanke på att vi redan har ett omfattande tvärvetenskapligt datamaterial tillgängligt.

Andra perspektiv

Som nämnts tidigare omfattar avhandlingen områden av ganska olikartad karaktär. Förutom den tidigare redovisade analysramen i Figur 2.1 kommer jag även

att anknyta till olika teoretiska ansatser inom *migrationsforskningen*. Detta sker i anknytning till avsnittet "hur Dalbygruppen historiskt selekterats fram" (kap 5) samt i samband med analyserna av flyttningsrörelser (kap 9).

I kapitlen 8 och 11 om boendeförhållanden samt socialpolitiska problem diskuteras resultaten bl a i anknytning till begreppen *anspråksnivå* och *social deprivation*.

3. METODOLOGISKA ANSATSER

I pensionärsstudien har vi använt flera olika metoder för insamling och bearbetning av data. I detta avsnitt redovisas och diskuteras dessa metoder samt de olika typer av empiriska data som analyserna grundar sig på. Några av ämnena som diskuteras i avsnittet är: Kvantitativa och kvalitativa data, analysmetodik, användbarheten och problemen med bandinspelade intervjuer.

Den "kvantitativa" ansatsen

Intervjudata

Då Dalbystudien började var jag inskolad i den empiriska traditionen, som ända in på 1970-talet nästan helt dominerade undervisningen inom socialvetenskapen. I den första individ- och probleminriktade fasen av studien dominerades därför datainsamlingsarbetet av strukturerade intervjuer utifrån ett frågeformulär med fasta svarsalternativ. I den sociologiska studien blev sålunda inkörsporten den mera "hårddatabetonade" metodiken d v s att samla in lätt kvantifierbara data. Inför den första undersökningsomgången sammanställdes ett intervjuformulär innehållande 120 frågor. Detta formulär konstruerades delvis utifrån erfarenheter från andra åldringsstudier i Norden, genomförda under 1960-talet.[1)] Tio provintervjuer genomfördes innan formuläret slutligen fastställdes. Med tanke på att gruppen redan genomgått omfattande medicinska och psykologiska undersökningar tvingades vi att begränsa antalet intervjufrågor relativt starkt. I den första intervjuomgången insamlades även data för en studie av konsumtion och efterfrågan av sjukvård.

Intervjuformuläret innehöll frågor om pensionärernas aktuella situation rörande boendet, kommunikations- och serviceförhållanden, funktionsförmågan (ADL-nivån), sociala relationer, ekonomi, tidigare och nuvarande arbetsförhållanden, fritidsförhållanden samt attitydfrågor om bl a social service och andra samhällsinsatser. Detta intervjuformulär beräknades efter vissa modifikationer också kunna användas i de planerade uppföljningsundersökningarna.[2)]

Erfarenheterna från de följande intervjuomgångarna visade dock att en hel

del av frågorna i det första intervjuformuläret var av mindre intresse att följa upp longitudinellt. Dessutom var en del frågor tveksamma ur mätmetodologisk synpunkt att använda i tidsserieanalyser. Av de ursprungliga 120 intervjufrågorna har därför enbart ett 25-tal frågor återkommit i samtliga de hittills genomförda fem intervjuomgångarna. Huvuddelen av de övriga intervjufrågorna har återupprepats vid två till fyra intervjutillfällen. Endast en del av dessa tidseriedata kommer att redovisas i avhandlingen.

Under de tre första intervjuomgångarna vid 67, 69 och 71 års ålder gjorde jag personligen samtliga intervjuer (cirka 400). De nedbantade intervjuerna vid 73 och 76 års ålder genomfördes av sekreteraren i pensionärsprojektet.[3)]

De områden som belyses med kvantitativa tidseriedata mellan 67 och 76 års ålder gäller bl a deltagarfrekvens, bortfall, dödligheten, olika boendedata, flyttningsfrekvens, sociala relationer, hushållsstruktur, ensamhetsupplevelser, kontaktfrekvens etc. För en diskussion om analysmetodiken av dessa tidseriedata se bilaga 3.

Andra typer av kvantitativa data

I den tidigare omnämnda samhällshistoriska studien (kap 6) samt i studien av hur undersökningspopulationen historiskt selekterats fram (kap 5) insamlades olika typer av offentlig statistik från:

a) Statistiska centralbyråns olika publikationer om nutida och historiska skeenden i samhället.
b) Kommunernas årsbok gav lokal statistik om t ex befolkningsutveckling, ekonomi, socialvård etc.
c) Länsstyrelsens dataenhet, där de s k CFU-korten gav möjligheter att följa förändringar under 1970-talet för varje individ vad gäller bostad, civilstånd etc. Från Länsstyrelsen har även hämtats uppgifter om arbetslöshet etc.
d) En annan statistikkälla har varit Stadsarkivet i Lund, där uppgifter hämtats om skolsystemet och fattigvården i Dalbydistriktet. Lunds kommun producerar även en omfattande statistik som utnyttjats.
e) Kyrkoböckerna i Dalbydistriktets nio församlingar har även försett oss med en rikhaltig information. Samtliga församlingsböcker samt in- och utflyttningsböcker har gåtts igenom sida för sida för perioden 1900 - 1970. Detta för att kartlägga 1902 och 1903 års kohorter. Även vissa

kyrkoböcker från församlingar utanför Dalbydistriktet har studerats.[4)]

f) Militära mönstringsuppgifter om bl a yrkesställning.

g) I studien av ekonomisk status (bilaga 4) har förutom intervjudata även taxeringsuppgifter insamlats.[5)]

Den "kvalitativa" ansatsen

Efterhand fann vi att den information som de två första intervjuomgångarna gav behövde kompletteras. Jag upplevde som intervjuare och praktisk vårdarbetare att den sociala verklighet, som jag sökte beskriva med intervjuinstrument, var "steril" och perspektivlös i jämförelse med den verklighet jag mötte ute på fältet hos pensionärerna. Det var även svårt att med hjälp av det strukturerade frågeformuläret få fram någonting som liknade en sammanhängande bild av pensionärernas verklighet.

Som en konsekvens av dessa erfarenheter sökte vi oss över till en metodik, där vi skulle kunna studera och förstå dessa människors situation på ett bättre sätt än med strukturerade frågeformulär. Vi ville att ett helhetsperspektiv av pensionärernas verklighet skulle kunna framträda i analysen. Från att pensionärerna i den inledande fasen av studien varit något av "objekt" för oss blev de, i den följande fasen, mera "subjekt". Metodiken blev då snarare att "lyssna oss" in i pensionärernas verklighet genom relativt ostrukturerade samtal istället för att ensidigt "bombardera" dem med intervjufrågor utifrån våra forskarperspektiv.

Intresset för den här ansatsen växte fram under påverkan av bl a Trankells arbeten i Sverige i början av 1970-talet. Andra arbeten som studerades var t ex Lewis mexikanska studier samt Börjessons och Vinterheds studier i denna forskningstradition.[6)] Då de psykologiska medarbetarna summerade sina erfarenheter från pensionärsstudien var man klart skeptisk till den "traditionella" testmetodiken. Man betonade istället värdet av ostrukturerade intervjumetoder, aktivt deltagande i det studerade områdets liv samt folklivsforskning, som kan anknyta forskningen till människors traditioner och miljö. Detta var erfarenheter, som även påverkade den sociologiska studiens senare inriktning.[7)]

"Mjukdatadebatten" i Sverige under slutet av 1960- och 1970-talet liksom diskussionerna om "kvalitativa" metoder och "kvalitativa" data påverkade

även, som vi skall se nedan, mitt sätt att se på metodologiska frågor.[8] Det ökade intresset inom samhällsvetenskapen för "hermeneutiska" ansatser kom även att influera mitt sätt att t ex se på och värdera "data".[9]

Ostrukturerade bandinspelade intervjuer

Som komplement till de strukturerade intervjufrågorna tillkom i den tredje undersökningsomgången en ostrukturerad intervjudel. I denna kom pensionärernas egna tankar och synsätt mer än tidigare i centrum för försöken att rekapitulera och förstå pensionärernas sociala verklighet. I intervjun behandlades bl a deras upplevelser av pensioneringsprocessen, livet som pensionär, trygghetsfrågor, vårdfrågor samt deras syn på döden.

Syftet med denna intervju var att täcka in sådana områden som var svåra att beskriva med hjälp av traditionell intervjumetodik. Denna del av den tredje intervjuomgången togs upp på band och detta material har senare innehållsanalyserats (se vidare därom nedan). Å ena sidan gav denna typ av information en fördjupad insikt och förståelse av pensionärernas attityder och upplevelser, men å andra sidan blev denna typ av data givetvis svårhanterlig då det gällde att göra tidsserieanalyser. Jag tror emellertid att dessa båda typer av data kommit att korsbefrukta varandra i analysen av åldrandeprocessen i gruppen.

Det bandinspelade material som redovisas i denna bok består av pensionärernas förberedelser samt upplevelser av pensioneringsprocessen, deras syn på pensionärslivet samt deras syn på den invanda miljöns betydelse.[10]

Material från de bandade intervjuerna återkommer även i de flesta andra avsnitten i boken, dels som komplement till den kvantitativa dataredovisningen, dels som "illustrerande" exempel på en speciell problematik.

Bandinspelade pensionärsintervjuer med "nyckelpersoner" har även använts i arbetet på att försöka rekonstruera och förstå Dalbydistriktets historia och pensionärernas tidigare liv i denna miljö.

Deltagarobservation

I den här "kvalitativa" fasen sökte jag även utnyttja den mera "intuitiva" information om pensionärernas situation som jag samlat på mig under de

cirka 400 gjorda intervjuerna i pensionärernas hemmiljö. Denna typ av information har vissa inslag av den man erhåller vid "participant observation". Jag har inte på något systematiskt sätt utnyttjat denna informationskälla även om det funnits möjlighet vid hembesöken i samband med intervjuerna. Genom denna form för intervjuarbete har jag emellertid tvingats in i en "närkontakt" med pensionärernas verklighet. Detta har bl a medfört att jag successivt under studiens gång lagrat upp minnesbilder och intryck om varje pensionär, vilket givit värdefulla impulser för analysarbetet. Det bör dock påpekas att dessa intryck även komplicerat analysarbetet - ibland stämde inte intervjudata med de mer eller mindre intuitiva intryck som jag samlat upp under intervjuarbetet.

Arbetet på att dra fram generella mönster i gruppen har också störts av dessa insikter om att verkligheten, som jag försöker beskriva, i realiteten är så komplex och svårfångad. Insikten växte fram om att ju mer man fördjupar sig inom ett område desto komplexare och svåröverskådligare blir det. Detta har i vissa faser av analysarbetet givit en känsla av att pensionärernas verklighet bestod av en mängd unika företeelser, livsöden och sociala situationer som svårligen kunde pressas in i mera generella mönster eller i de existerande gerontologiska teoriansatserna utan att man gjorde våld på verkligheten. Men eftersom strävan i forskningsarbetet måste vara att dra fram mönster och mera generella företeelser i verkligheten, måste man arbeta sig ur dessa "uniciteter". Periodvis har dock den "kaotiska verkligheten" varit problematisk i analysarbetet. Jag upplever även att jag endast har nått en bit på vägen mot att skapa "ordning i detta kaos".

En lösning på denna problematik hade givetvis varit att starkt avgränsa studieområdet och strikt inrikta sig på att testa hypoteser. Inom ett så pass nytt och outvecklat forskningsområde som socialgerontologi och med tanke på den inriktning som forskningsverksamheten har i Dalby, prioriterades emellertid inte en sådan forskningsstrategi.

Insamlings- och analysmetodik av det bandinspelade intervjumaterialet

Det bandinspelade materialet innehåller utsagor från pensionärerna i områden som rör bl a pensioneringsprocessen, pensionärstillvaron, den invanda miljöns betydelse, olika vårdfrågor och döden. Det första incitamentet till att utnyttja ostrukturerade bandinspelade intervjuer var att nå fram till

mera "levande" beskrivningar av pensionärernas attityder och sociala verklighet. Ett annat incitament var att krympa avståndet mellan "data och den sociala verkligheten", varvid pensionärernas egna verbala beskrivningar skulle utnyttjas i större utsträckning än vad som skedde i den första fasen av studien. En sådan betoning av "vardagsspråket" då det gäller att tolka och förstå sociala skeenden och socialt beteende framhävs t ex av den engelske språkfilosofen Winch.[11] Ytterligare ett syfte med detta intervjumaterial var att försöka ge en sammanhängande bild av pensionärsgruppens tankar och föreställningar i dessa frågor. Intervjuerna var relativt ostrukturerade och de genomfördes med målsättningen att pensionärerna skulle stimuleras och utveckla sina tankar utan någon starkare styrning från intervjuarens sida.

Bearbetningen av pensionärernas bandinspelade tankar och resonemang tillgick så att jag lyssnade av dem och samtidigt dikterade in dem på ett nytt band. Detta skrevs sedan ut i text. De olika uttalandena numrerades i den utskrivna texten i enlighet med en förteckning över de aktuella frågekomplexen (se bilaga 2).

Huvudprincipen vid dikteringen på det nya bandet var att pensionärernas uttalanden skulle återges ordagrant. Vissa avsteg från denna princip gjordes dock genom att upprepningar, som är vanligt förekommande i muntlig kommunikation, redigerades bort. En del uttalanden, som vid avlyssningen av banden inte bedömdes ha någon anknytning till de områden som jag var intresserad av att belysa, redigerades även bort. Detta redigeringsarbete gjordes för att få fram ett material som var möjligt att praktiskt hantera i analysarbetet. Dessutom var resurserna att skriva ut inspelningarna i text begränsade - en komplett bandintervju på t ex två timmars längd skulle utskriven ge en textmassa på 10 - 15 sidor. Med tanke på att bandinspelade intervjuer genomfördes med 105 pensionärer var därför en komprimering absolut nödvändig.

Detta komprimeringsarbete gjordes utifrån min bedömning av vad som i materialet hade anknytning till de aktuella frågekomplexen. Ibland kunde det vara svårt att fastställa hur mycket av intervjumaterialet som skulle tagas med för att ge en komplett bild av pensionärens inställning i en viss fråga. Som alltid ändras synsätt och infallsvinklar allt eftersom man fördjupar sig i ett forskningsområde. Sannolikt finns det därför en del material som redigerats bort och som jag *i dag* skulle bedömt vara av intresse.

Den metodik jag använt i analysen av det bandinspelade materialet skall ses som ett försök att kombinera en kvalitativ innehållsanalys med en kvantitativ sådan. Analysen syftar till att dels ge en helhetsbild av pensionärernas tankar och attityder i de aktuella frågekomplexen genom att återge typexempel på uttalanden, dels söka *kvantifiera* dessa verbala beskrivningar i övergripande attitydmönster.

Förutom att analysera och klassificera pensionärernas uttalanden med utgångspunkt från det *totala innehållet* i respektive uttalanden har jag även gjort en *temaanalys*, d v s delat upp de kompletta uttalandena i olika underteman, delaspekter. Syftet med temaanalysen var att söka kvantifiera olika delassociationer och därmed kunna visa på ytterligare dimensioner av gruppens attityder i de aktuella frågeställningarna. (Se exempel på metodiken i kapitel 7 om upplevelser av pensioneringsprocessen.) Då det gäller metodiken vid analysen av de bandinspelade intervjuerna hämtade jag delvis inspiration från Holstis arbeten med innehållsanalys.[12] Som Holsti redovisar används innehållsanalys inom många discipliner och med varierande syfte och metodik. Holstis definition av metoden är följande:

> "Content analysis is any technique for making inferences by systematically and objectively identifying specified characteristics of messages."

Från att huvudsakligen använts vid analyser av olika textmaterial har, påpekar Holsti, innehållsanalys i ökad utsträckning även börjat användas vid analys av verbala data från t ex psykiatriska intervjuer, öppna ostrukturerade intervjuer, gruppsamtal etc.[13]

Innehållsanalys har "meddelandet" i kommunikationen som utgångspunkt. Man kan därvid inrikta sitt intresse på olika element i kommunikationen. Man kan sålunda koncentrera sitt intresse på 1) "vem säger" (sändaren), 2) "vad säger man", 3) "till vem", 4) "hur", 5) "med vilken effekt" och 6) "varför". Jag har koncentrerat analysen av det bandinspelade materialet på punkt 2 "vad man säger", d v s karaktäristika hos innehållet i meddelandet.

Vid kvantifieringen av innehållet i kommunikationsmaterial är *teman* en typ av analysenhet. Teman kan innehålla en tankeprocess eller en synpunkt som kan ses som en avgränsad enhet. Tema som enhet för kvantifiering anses

vara en fruktbar metod i innehållsanalys. Svårigheten med denna ansats ligger dock i att avgränsa de olika temana i en text och man tenderar därför att ha problem med reliabiliteten.[14)]

Reliabiliteten är visserligen problematisk att mäta då man arbetar med innehållsanalys, men reliabilitetsproblem föreligger i hög grad även då man arbetar med andra mätmetoder. I någon mån kan man få en reliabilitetskontroll av det aktuella materialet genom att granska de relativt många typexempel av uttalanden under respektive attitydkategori, som jag utgått ifrån då jag klassificerade pensionärernas svar (se kapitel 7 och 9). Det bör även nämnas att jag gick igenom klassificeringen av de kompletta uttalandena 3 - 4 gånger innan den slutliga fördelningen fastställdes. Denna procedur bör rimligen ha ökat reliabiliteten av klassificeringen.

En sammanfattning av mina försök med innehållsanalys av bandinspelade intervjuer har tidigare redovisats.[15)]

Diskussion av det bandinspelade intervjumaterialets möjligheter och problem

Först kan konstateras att den form för att registrera samt analysera intervjusvar, som jag redovisat ovan, är ganska tidskrävande och arbetsam. Detta om man jämför med den gängse metoden d v s att direkt i intervjusituationen kodifiera svaren.

En annan nackdel är att det för vissa personer kan innebära ett störningsmoment med bandupptagningar under intervjun. I den aktuella intervjuomgången avböjde emellertid enbart 9 procent av deltagarna bandupptagning. För dessa personer gjordes fortlöpande anteckningar under intervjuerna. De allra flesta av de övriga i undersökningsgruppen kunde intervjuas utan några märkbara problem eller störningar.

Bland fördelarna med bandinspelade intervjuer kan för det första nämnas att man får med fler nyanser i intervjusvaren med denna metod i jämförelse med traditionell intervjumetodik. Vidare är förutsättningarna avsevärt större med den metodik jag använt att tolka och klassificera intervjusvaren korrekt; man möter ju intervjusvaren i flera omgångar - under själva intervjun, vid avlyssningen och indikteringen och slutligen då man analyserar svaren i den utskrivna texten.

Metodiken ger även möjlighet till att i efterhand fördjupa tolkningsprocessen på ett helt annat sätt än vad som är möjligt vid traditionell surveymetodik. I denna metod måste tolkningen och klassificeringen av intervjusvaren ske omedelbart under intervjun och denna tolkning kan svårligen korrigeras i efterhand.

Inom områden, som är av konkret och "objektiv" natur t ex hushållstyp, bostadskvalitet, antalet sociala kontakter etc, föreligger knappast några tolkningsproblem då man skall klassificera svaren vid strukturerade intervjuer. (Huvuddelen av intervjufrågorna var av denna typ i Dalbystudien.) Tolkningsproblem uppstår emellertid då man med intervjudata skall belysa problemkomplex, som är "impregnerade" av *värderingar*. Det kan t ex gälla områden såsom sociala behov, en individs inställning till samhällets insatser för de äldre, upplevelser av ensamhet och isolering, upplevelser av pensionärstillvaron etc, d v s områden som domineras av den "subjektiva" sfären.

Inom denna sfär är det ofta problematiskt att fastställa klassificeringsnormer för de utsagor man möter i intervjun. Sådana klassificeringsnormer kan svårligen fastställas av forskaren vid skrivbordet då frågeformuläret konstrueras. Detta eftersom värderingsnormerna och attityderna i den population som skall undersökas inte är kända på förhand. Det är först efter det att hela populationen intervjuats, som forskaren fått insikter i hur dessa normer är fördelade i gruppen.

Ett annat problem är *språkbarriärerna* mellan forskaren och t ex pensionärerna ("semantiska problem"). I ett strukturerat intervjuformulär är det vanligtvis forskarens "språkbeteende" som är dominerande och styrande. Min erfarenhet är att det kan vara problematiskt att överföra t ex pensionärernas "vardagsspråk" till forskarens "vetenskapliga" språk i form av attitydskalor och attitydkategorier etc. De svar man får på en strukturerad intervjufråga är nämligen oftast inte formade i samma språkliga termer som forskaren angivit i sina fasta svarsalternativ (t ex bra, medelmåttigt, dåligt eller ofta, ibland, sällan). Som regel måste man som intervjuare göra en omedelbar summerande tolkning av "trenden" i intervjusvaret. Här menar jag att man kan finna en ofta förbisedd felkälla i surveydata.

Insikten om sådana här tolkningsproblem i strukturerade intervjuer växte

fram under intervjuarbetet och under analysen av det då insamlade datamaterialet. Avståndet mellan den "observerade" verkligheten och mina data *om* verkligheten var även betydande inom vissa områden. I det här läget uppstod sålunda ett behov av att pröva andra metoder och ansatser i projektet.

4. UNDERSÖKNINGSPOPULATION OCH DESS FÖRÄNDRINGAR ÅREN 1969 - 1978

I avsnittet redovisas den undersökningspopulation och det empiriska material som analyserna i avhandlingen grundar sig på. Vidare hur denna population förändrats genom olika typer av bortfall under projektperioden. I det sista avsnittet diskuteras olika aspekter och problem vad gäller representativitet och generaliserbarhet av Dalbystudien.

Undersökningspopulation 1969/1970

Undersökningsgruppen består av *samtliga* de män och kvinnor födda 1902 och 1903, som i juni 1969 respektive 1970 var mantalsskrivna i Dalby läkardistrikt, d v s en totalundersökning av två lokala årgångar. Totalt omfattade dessa två årgångar 192 personer enligt de aktuella befolkningsuppgifterna. I vissa sammanhang benämnes denna population "67-åringsgruppen" för att underlätta förståelsen av vilken population som åsyftas.

Den grupp, som föddes år 1902, består av 103 personer, 58 män och 45 kvinnor och de som föddes 1903 omfattar 89 personer, 55 män och 34 kvinnor. Vid databearbetningen har de båda åldersgrupperna slagits samman och betraktas fortsättningsvis som *en* kohort.

Männen är som synes kraftigt överrepresenterade (699 kvinnor på 1 000 män) Detta är emellertid vanligt i äldre landsbygdspopulationer (se vidare härom i nästa kapitel).

Bortfallsgruppen i den första undersökningsomgången

Av olika anledningar har vi inte kunnat undersöka samtliga de 192 individer som utgjorde vår population. I det följande skall jag beskriva bortfallet vid den första undersökningsomgången. Jag försöker därvid också klargöra om denna bortfallsgrupp har egenskaper som gör att resultaten från studien inte kan anses gälla för hela pensionärsgruppen.

Bortfallsgruppen kan delas in i två huvudgrupper; dels de som inte kunnat delta på grund av sjukdom eller död, dels de som inte önskade delta i undersökningen ("vägrare").

I den sociologiska studien deltog sammanlagt 150 pensionärer i den första undersökningsomgången, d v s 78 procent av ursprungsgruppen. Bortfallsgruppen omfattar således 42 pensionärer och av dessa avled sju innan den sociologiska studien hann genomföras. För att få klarhet i vad mån bortfallsgruppen avviker från deltagargruppen, har vi jämfört de båda grupperna på följande variabler; könsfördelning, civilstånd, föräldrarnas yrke, eget yrke, boendetid i Dalbydistriktet, tidigare flyttningsfrekvens, födelseort och äktenskaplig börd. Uppgifterna på dessa variabler har insamlats från kyrkoböckerna för både deltagargruppen och bortfallsgruppen varför kvaliteten på data är densamma.

Som framgår av bilaga 1, Tabellerna 4.1 - 4.8 är skillnaderna obetydliga beträffande *könsfördelningen*. Detta gäller även fördelningen på variablerna *äktenskaplig börd*, *civilstånd* samt *antalet flyttningar* fram till 67 års ålder. Då det gäller föräldrarnas *yrkesfördelning* (Tabell 4.4) är bortfallsgruppens fäder överrepresenterade i grupp 5, d v s okvalificerade arbetare i industri och jordbruksnäring och underrepresenterade i grupp 3 (bönder och arrendatorer). Beträffande yrkesfördelningen i undersökningspopulationen (Tabell 4.5) är bortfallsgruppen underrepresenterad bland bönder och arrendatorer och något överrepresenterad i gruppen småföretagare/tjänstemän och i grupp 5 (okvalificerade arbetare). Bortfallsgruppen tenderar även att ha bott kortare tid i Dalbydistriktet än deltagaregruppen (Tabell 4.7).

Även om signifikanstest av skillnader vanligtvis användes på urvalspopulationer[1)] kan man få en viss ledning i tolkningen av skillnaderna genom att chi-tvåtesta dem. Vi fann vid en sådan prövning inga signifikanta skillnader mellan deltagar- respektive bortfallsgruppen (lägsta signifikansnivån i materialet låg på 0.20 procent).

Vilka skäl angav de som inte ville delta i studien? Sekreteraren i projektet noterade i samband med sina telefonkontakter med gruppen före den medicinska delstudiens början något om orsakerna till att man ej önskade delta i undersökningen.[2)]

Elva personer uppgav att de redan stod under läkarkontroll, sex personer var ointresserade av denna typ av undersökning, fem personer uppgav sig alltid ha varit friska, tre var förhindrade på grund av sjukdom, tre per-

soner sade sig ej ha tid och lika många tyckte ej om att gå till läkare samt två i gruppen hade flyttat ut från distriktet. Slutligen var det en pensionär som inte "ville vara försökskanin" samt en person som uppgav att "maken vill ej att jag skall delta".

Undersökningsgruppens förändring perioden 1969 - 1978/79

Som nämnts tidigare har vi intervjuat samma grupp personer med tvåårsintervaller från och med det år de fyllde 67 år fram till 76 års ålder. Undersökningen vid 78 års ålder pågår. Jag skall fortsättningsvis redovisa några utvecklingsmönster, grundade på sådana longitudinella data, som deltagarfrekvens och bortfall, könsfördelningens förändring samt civilståndsfördelningen. (Beträffande analysmetodiken av longitudinella data se bilaga 3.) Jag kommer även att pröva i vad mån bortfallet i form av "vägran" i de följande intervjuomgångarna påverkar representativiteten.

Tabell 4.I. Antalet intervjuade, avlidna och vägrare vid fem undersökningsomgångar.

	67 år Antal	69 år Antal	71 år Antal	73 år Antal	76 år Antal
Intervjuade	150	136	118	117	108
Avlidna före resp intervjuomgång, kumulativ frekvens	7	16	27	36	48
Vägrare	35	40	47	39	36
Totalt	192	192	192	192	192
Antal överlevande av ursprungspopulationen (N=192) vid resp åldersår	185	176	165	156	144
Procentuell andel intervjuade av de överlevande vid resp intervjuomgång	81	77	72	75	75
Procentuell andel intervjuade av ursprungspopulationen vid resp intervjuomgång	78	71	61	61	56

Av Tabell 4.I kan vi utläsa att antalet intervjuade sjunker kraftigt mellan 67 och 76 år. Denna minskning beror huvudsakligen på att dödligheten varit

hög i gruppen. Vi kan också utläsa att andelen intervjuade av de överlevande vid respektive intervjuomgång ligger relativt konstant. Frånsett intervjun vid 71 års ålder ligger deltagarfrekvensen hela tiden över 75 procent. Beräknar man deltagarfrekvensen på ursprungspopulationen får man givetvis lägre siffror.

Utgår man från varje individs deltagarmönster får man ytterligare en version. Tabell 4.II visar på att hälften av undersökningsgruppen deltagit i samtliga de fem hittills genomförda intervjuomgångarna. 20 procent har vi inte lyckats intervjua vid något tillfälle.

Tabell 4.II. Undersökningsgruppen fördelad efter antalet genomförda intervjuer.

	Antal	Procent
Fem gånger	97	51
Fyra gånger	14	7
Tre gånger	17	9
Två gånger	14	7
En gång	10	5
Ej intervjuade	40	21
Totalt	192	100

25 procent av de ursprungliga 192 personerna har avlidit under åren 1969/1970 - 1978/1979. För landet i sin helhet är dödlighetsmönstret likartat i samma kohorter.[3] Bland dem som avlidit under perioden dominerar männen enligt vad man kunnat vänta - av de 48 avlidna var 81 procent män och 19 procent kvinnor. Det är ett känt faktum att kvinnorna har lägre dödlighet i alla åldersgrupperna.[4]

Som nämndes inledningsvis fanns det en kraftig övervikt av män i ursprungspopulationen - 59 procent män då studien startade. Vid 76 års ålder hade fördelningen män/kvinnor i gruppen förändrats markant. Det olikartade mortalitetsmönstret medförde att det då fanns en svag övervikt av kvinnor, 52 procent kvinnor mot 48 procent män. I den grupp som *intervjuades* vid 76 års ålder var dock andelen män fortfarande något högre. (Bilaga 1, Tabell 4.9). Detta hänger samman med att kvinnorna var överrepresenterade

i vägrargruppen.

För att ytterligare pröva i vad mån vägrargruppen avviker från deltagargruppen jämföres civilståndsfördelningen vid 76 års ålder (bilaga 1, Tabell 4.10). Av tabellen framgår att de ogifta är något överrepresenterade och de gifta något underrepresenterade i vägrargruppen.

Jag skulle kunna fördjupa den här bortfallsanalysen genom att t ex föra in ytterligare jämförelsevariabler eller att t ex göra en bortfallsanalys efter var och en av de fem intervjuomgångarna. Det är emellertid tveksamt vilket utbyte en sådan analys skulle ge.

Ytterligare undersökningspopulationer som använts i analysen

Som nämndes i introduktionen har vi under studiens gång fört in nya frågeställningar i analysen. Detta medförde att vi behövde samla in data för ytterligare populationer vid sidan av "67-åringsgruppen".

Här skall jag helt kortfattat redovisa två kompletterande undersökningspopulationer. Den ena av dessa populationer, som ligger till grund för analysen av "selektionsprocessen" redovisad i kapitel 5, består av samtliga personer födda 1902 och 1903, och som någon gång under perioden 1902 - 1970 varit bosatta i Dalbydistriktet. Totalt omfattar denna population 1 486 personer (beskrivs ytterligare i nästa kapitel).

Vid "flyttningsanalysen", redovisad i kapitel 9, består undersökningspopulationen förutom av de tidigare beskrivna 192 pensionärerna (67-åringsgruppen) också av samtliga 316 pensionärer i kommundelen Genarp, som var 70 år eller äldre. Denna population har följts vad gäller bl a flyttningsrörelser under perioden 1971 - 1979.

Diskussion om representativiteten och generaliserbarheten av resultaten från Dalbystudien

Jag skall här helt kortfattat diskutera representativiteten och därmed generaliserbarheten av resultaten från Dalbystudien. Sagt med andra ord; hur pass specifik är den grupp som vi följt?

Låt mig först konstatera att enbart den här frågeställningen skulle i sig kunna ge upphov till en mängd olika typer av analyser.[5)]

Periodvis har vi även arbetat ganska intensivt med t ex att penetrera bortfallets påverkan på resultaten. Under detta arbete har successivt nya frågeställningar och önskemål om att driva analysen vidare dykt upp. Dessa frågeställningar intresserade oss speciellt under den s k "kvantitativa" fasen i studien.

Senare under den "kvalitativa och den historiska/strukturella" fasen problematiserades representativitetsfrågan ytterligare. I och med att vi övergick från "tillståndsanalyser" till att analysera utvecklingsprocesser och därmed dra ut tidsperspektivet i analysen, tillkom nya dimensioner av representativitetsfrågan. Ju fler data vi samlade in om undersökningsgruppen och om dess tidigare samhällsmiljö etc, desto mer tveksamma blev vi också till möjligheterna att kunna dra *säkra* slutsatser om representativiteten och generaliserbarheten av våra resultat.

Enbart det faktum, som ofta betonas i den gerontologiska litteraturen, att skillnaderna inom äldregruppen är större än i någon annan åldersgrupp[6)] gör att variabler som kön, civilstånd, yrke, inkomst etc känns osofistikerade då man skall pröva representativiteten och generaliserbarheten av ens resultat.

Detta har jag sagt för att markera min skepsis mot alltför "generösa" påståenden om generaliserbarheten av socialvetenskapliga forskningsresultat. Det här betyder emellertid inte att man kan avstå från att pröva och diskutera representativitetsfrågor. Går man för djupt in i dessa frågor är det emellertid lätt att man fjärmas från människors sociala verklighet.

Fortsättningsvis skall jag diskutera några aspekter av Dalbystudiens representativitet. Först bör då påpekas att problemen med att dra ett representativt populationsurval inte föreligger i Dalbystudien, eftersom *samtliga* personer i 1902 och 1903 års kohorter fastställdes som undersökningspopulation, d v s det rör sig om en *totalundersökning*. Detta innebär t ex att populationen täcker in olika kategorier t ex f d lantarbetare, industriarbetare, jordbrukare och småföretagare samt hemmafruar, tjänstemän och servicearbetare.

Personer, som t ex vistas på olika institutioner, finns även med i undersökningspopulationen. Som Tornstam påpekar lämnas i många undersökningar sådana personer utanför undersökningsmaterialet i gerontologiska studier.[7)]

I den tidigare redovisade bortfallsanalysen i *den första intervjuomgången* framkom inga markerade skillnader mellan bortfallsgruppen och den intervjuade gruppen. Med utgångspunkt från de använda variablerna i denna analys kan därför resultaten för den intervjuade gruppen i stort anses vara representativ för totalgruppen. Mellan den första och femte intervjuomgången förändras sammansättningen av populationen kraftigt främst genom männens högre dödlighet. Dödlighetsmönstret följer dock det som gäller för hela riket i motsvarande åldersgrupper, varför representativiteten inte kan anses minska av detta skäl. Dock kan representativiteten ha minskat något genom att kvinnorna samt ogifta personer är något överrepresenterade i vägrargruppen (jämförelsen är emellertid enbart gjord vid 76 års ålder).

En annan frågeställning gäller om och hur långt man kan generalisera Dalbystudiens resultat till andra populationer och andra områden. Vi har haft planer på att jämföra våra två kohorter med motsvarande åldersgrupper i t ex "Låginkomstutredningen". Med tanke på att en sådan rikspopulation har en väldigt blandad sammansättning ur "samhällsmiljösynpunkt" har vi avstått från att göra en sådan jämförelse. Sannolikt är också urvalet för varje årskohort alltför begränsat i Låginkomstutredningens material för att man skulle kunna göra några jämförelser.

Några slutsatser vad gäller generaliserbarheten kan dock dras och det gäller t ex könsfördelningen. Männen är klart överrepresenterade och kvinnorna således underrepresenterade i Dalbypopulationen i jämförelse med hela rikets befolkning. Tidigare var en sådan sned könsfördelning ett vanligt mönster i "landsbygdspopulationer".[8)] Hur förhållandet är i dag har jag inte kunnat fastställa.

Jämför man *männens* yrkesstruktur i Dalbypopulationen och rikspopulationen över 65 år kan man också få en viss ledning i representativitetsfrågan. År 1970 var en något större andel i Dalbypopulationen företagare i någon form (40 procent mot 33 procent i rikspopulationen).[9)] Andelen åldringar, som tidigare varit jordbrukssysselsatta, är sannolikt också högre i Dalby om man jämför med rikspopulationen åldringar. Statistik, som visar på äldre

kohorters yrkesmönster, saknas dock i stort sett helt.

Då det gäller boendemönstret bodde 70 procent bland Dalbypensionärerna i småhus. I hela landet bodde vid samma tidpunkt 50 procent av pensionärerna i småhus, med en betydande variation mellan olika regioner i landet.[10)]

Många tänker sig kanske att Dalbypopulationen skulle skilja sig från stadspopulationer då det gäller t ex förekomsten av ensamhetskänslor. Förvånande nog tycks skillnaderna inte vara särskilt stora. Jämför man Dalbypopulationen vid 67 års ålder med en grupp 68-åringar i Lund och en grupp 70-åringar i Göteborg svarade en högre andel i stadspopulationerna att de "ofta" upplevde ensamhetskänslor (8 procent i Lund respektive 6 procent i Göteborg mot 1 procent i Dalby). I gengäld var det jämförelsevis fler i Dalbygruppen som "ibland" upplevde ensamhetskänslor (18 procent mot 13 procent och 12 procent i Lund respektive Göteborg).[11)]

De jämförelser jag gjort ovan gällde generaliserbarheten av resultaten vid *en speciell tidpunkt*. Man kan "problematisera" frågan ytterligare genom att försöka pröva representativiteten av en *utvecklingsprocess* på *"individnivå"*. Hur representativ är åldrande*processen* i Dalbygruppen? Med tanke på att tillgången på jämförbara longitudinella datamaterial är mycket begränsad går det emellertid inte att göra någon meningsfull sådan prövning.

Ytterligare en dimension av det aktuella problemkomplexet är representativiteten av *"samhällsmiljön"*. Även då det gäller denna aspekt kan man föra in både en nutidsdimension och en historisk dimension.

Om vi ser på vad Dalbymiljön representerar under den tid som vår pensionärsstudie pågått under 1970-talet, kan den sägas bestå av; fyra snabbt expanderande "villaförorter" till Malmö/Lund med inslag av glesbygdsområden. Dalbydistriktet har under 1970-talet fått en starkt förändrad befolkningssammansättning - 1970 var andelen åldringar 15.7 procent, 1979 var andelen 12.4 procent.[12)] Detta mönster avviker alltså från landet i sin helhet med dess "åldrande" befolkning. "Villavågen" med inflyttade unga barnfamiljer ligger bakom den förändrade befolkningsbilden i Dalbydistriktet.

Detta gällde miljörepresentativiteten i nutiden. Ytterligare en aspekt av representativitetsfrågan är de historiska förändringsprocesserna i sam-

hällsmiljön. Då det gäller Dalbymiljöns förändringar hänvisas till beskrivningen i kapitel 6. Där pekas bl a på att majoriteten av den nu levande äldre generationen i Sverige liksom i Dalbydistriktet vuxit upp under en period, då jordbruket var den dominerande näringen i Sverige. Den äldre generationen har även t ex upplevt och delvis deltagit i "flykten från landsbygden" under sin tidigare livstid. Givetvis har de regionala variationerna varit stora i den historiska förändringsprocessen i samhället och miljöskillnaderna inom den nu levande äldre generationens levnadsprocess har säkerligen även varit betydande. Vad Dalbypensionärernas tidigare mera *allmänt upplevda livsmiljö* representerar skulle man summariskt kunna beskriva som, ett område i periferin av ett storstadsområde (Malmö/Lund) med starkt inslag av jordbruk, men även av en inte obetydlig industri.

Den här analysen skulle kunna nyanseras än mer; man kan *inom* Dalbydistriktet finna flera olika "typmiljöer" t ex rena glesbygder med småjordbruk, områden som domineras av storjordbruk, stagnerande småsamhällen samt fyra expansiva "villaförorter". Även om dessa typmiljöer är svåra att renodla och hålla isär då man skall pröva deras påverkan på invånarnas åldrandeprocess, så visar emellertid detta resonemang på möjligheterna att man inom ganska begränsade geografiska områden kan hitta representativa "påverkansmiljöer".

I nästa kapitel sid 64 diskuteras även hur representativiteten påverkas av "selektionsprocesser" d v s migration respektive mortalitet.

Jag har i den här avslutande diskussionen försökt att "problematisera" representativitetsfrågan. Jag har visat på att den rymmer betydligt fler aspekter än vad man vanligtvis brukar ta upp då man, *om* man överhuvudtaget, diskuterar representativiteten och generaliserbarheten av ens forskningsresultat. Sådana här frågeställningar "tränger sig på" i större utsträckning då man är engagerad i "intensivstudier" av populationer i en lokalmiljö än om man studerar stora populationer i en vid region.

5. HISTORISKA SELEKTIONSPROCESSER SOM PÅVERKAT DALBYPOPULATIONENS SAMMANSÄTTNING

I detta avsnitt kommer jag att försöka få grepp om varför just dessa 192 pensionärer i vår undersökningsgrupp bodde i Dalbydistriktet då pensionärsstudien började åren 1969/1970. Andra frågor som kommer att belysas är: Föddes de flesta i distriktet eller är de inflyttade? I så fall när flyttade de in och varifrån? Är det en speciell kategori av människor som "fastnade" i Dalbydistriktet? Hur många och vilka kategorier har avlidit tidigare i de två kohorterna? Hur påverkas representativiteten? Avsnittet kan ses som en metodstudie av intresse för dem som sysslar med studier av olika typer av populationer. Avsnittet ger även en allmän inblick i migrationsprocesser ur ett lokalsamhällsperspektiv och ur ett individperspektiv.

Introduktion

Under studiens gång blev vi alltmer intresserade av hur undersökningspopulationen (i fortsättningen benämnd "67-åringspopulationen") historiskt vuxit fram och fått sin nuvarande sammansättning. Detta intresse väcktes bl a då vi fann att männen var markant överrepresenterade i undersökningspopulationen. Fördelningen var nämligen 699 kvinnor på 1 000 män. I rikspopulationen är kvinnorna överrepresenterade i motsvarande åldersgrupper. Den sneda könsfördelningen gav i sin tur upphov till att vi blev intresserade av att penetrera ytterligare sådana frågor som nämndes ovan.

Då jag i fortsättningen talar om undersökningsgruppens framväxt över tiden används termen "selektionsprocess". Denna process inbegriper två företeelser, nämligen dödsfall samt inflyttning till/utflyttning från Dalbydistriktet under perioden 1902 - 1970.

En viss skillnad föreligger i förutsättningarna för selektionsprocessens förlopp i den grupp som föddes *i* Dalbydistriktet och den som föddes *utanför* detta område i så måtto att "födelsekohorterna" i Dalbydistriktet når sitt maximala antal under åren 1902 - 1903. Gruppen, som föddes utanför området, växer däremot i antal hela perioden fram till åren 1969/1970 genom inflyttningar. Ytterligare en skillnad mellan dessa två grupper ligger i att födelsekohorterna i Dalbydistriktet sannolikt har en mera homogen

miljö som startpunkt för livsfärden än de som föddes utanför distriktet. Därigenom kan man lättare renodla selektionsprocessens förlopp och orsaksmönster i denna population. För att förstå hur en undersökningspopulation vuxit fram måste man emellertid även analysera selektionsprocessen i "inflyttningskohorterna".

Förloppet av denna selektionsprocess bestämmer sammansättningen av en lokal undersökningspopulation. Den grupp 67-åringar som bodde i Dalbydistriktet åren 1969/1970 har således vuxit fram *dels* ur den grupp som föddes i distriktet åren 1902 och 1903 och *dels* ur den grupp som föddes åren 1902 och 1903 utanför Dalbydistriktet och som flyttat in dit under perioden 1902 - 1970.

Fortsättningsvis kommer vi att analysera förloppet och ge en allmän beskrivning av denna selektionsprocess. Dessutom skall vi försöka få insikt om hur denna process kan ha påverkat sammansättningen av vår undersökningspopulation. Det bör här nämnas att jag inte funnit någon studie med specifikt samma inriktning, som den jag skisserat ovan. Givetvis finns det kunskaper inom migrationsforskningen, som är användbara då det gäller att förklara hur en pensionärspopulation inom ett område vuxit fram. Vi kommer därför att anknyta till arbeten inom migrationsforskningen, som är tillämpbara för vår studie samt till mortalitetsstudier.[1)]

Då det gäller olika teorier inom migrationsforskningen antar man i de flesta av dessa att flyttningsrörelser påverkas och genereras huvudsakligen av ekonomiska krafter i samhället. I det sammanhanget har man vanligtvis utgått från det s k "push and pull"-synsättet.[2)] De, som utgår från detta push-pullperspektiv, ser flyttningarna som ett resultat av olikheter mellan skilda geografiska områden. Av olika skäl kan en individ antingen "dras" till ett område eller också "stötas" bort från området t ex av brist på arbetsmöjligheter. Jag skall inte här försöka spegla den rikhaltiga litteraturen inom detta område, men i korthet kan man nämna två huvudriktningar, där förespråkare för den neoklassiska migrationsteorin hävdar att strukturella differenser såsom lönerna utgör det viktigaste migrationsincitamentet. I den Keynesinfluerade teorin betonar man däremot de konjunkturella push-pullfaktorerna och då i synnerhet förändringarna i efterfrågan på arbetskraft.[3)]

Analysen i detta avsnitt kommer delvis att relateras till dessa teorier, men kan även anknytas till den tidigare presenterade teoretiska ramen för Dalbystudien.

Material och metod

För att få grepp om den aktuella selektionsprocessen gick vi igenom kyrkoböckerna i Dalbydistriktets nio församlingar. Förutom att vi samlade in uppgifter ur födelseböckerna för åren 1902 och 1903 studerades församlingsböckerna för åren 1902 till 1970. På ett formulär registrerades uppgifter om varje person t ex födelseförsamling, föräldrarnas och det egna yrket, flyttningstidpunkter, civilståndsförändringar och dödsfall. De 192 personer, som bodde i Dalbydistriktet då pensionärsundersökningen påbörjades, har följts från födelsetidpunkten till 67 års ålder och vi har därmed kompletta data om denna grupp. För den övriga delen av rekryteringspopulationen har vi på nuvarande insamlingsstadium data enbart för den period de vistats i Dalbydistriktet.

Först beskrivs kortfattat den totala gruppen ur vilken 67-åringspopulationen rekryterats och därefter analyseras mera i detalj selektionsprocessens förlopp dels i kohorterna som föddes i Dalbydistriktet, dels i kohorterna som föddes utanför och senare flyttade in till distriktet.

Den totala rekryteringspopulationen

Vid genomgång av kyrkoböckerna påträffades sammanlagt 1 486 personer i 1902 och 1903 års kohorter, som någon gång under perioden 1902 - 1970 varit kyrkoskrivna i Dalbydistriktet. Av dessa var 504 personer födda *i* Dalbydistriktet och 982 personer var födda *utanför* distriktet. Ur denna grupp människor, som vi kallar "rekryteringspopulationen", selekterades så småningom "67-åringspopulationen" ut. Figur 5.1 visar proportionerna mellan rekryteringspopulationen och den i Dalbydistriktet kvarlevande "67-åringspopulationen". Som framgår av figuren levde endast 192 personer kvar i området åren 1969/1970. Vår hypotes är att denna selektion inte skett slumpartat, utan att det finns ett orsaksmönster bakom, och fortsättningsvis skall vi i någon mån försöka få grepp om detta mönster. (I den fortsatta analysen hänvisas till Figur 5.1 ett flertal gånger.)

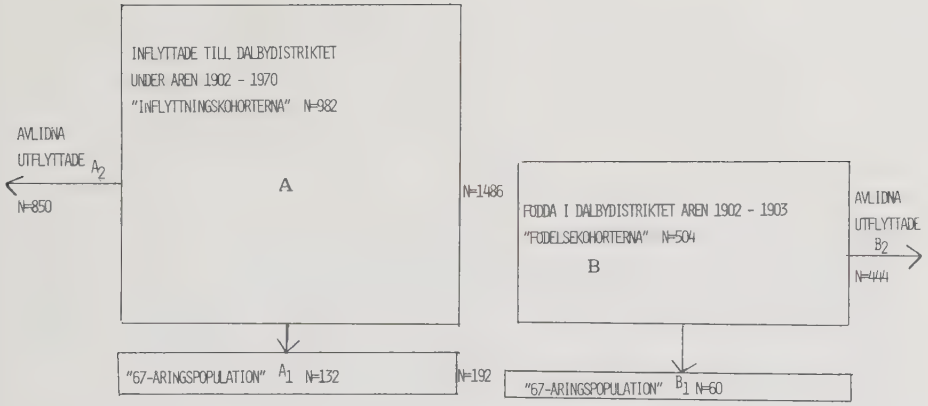

Figur 5.1. Personer födda 1902 och 1903 som någon gång varit kyrkoskrivna i Dalbydistriktet under perioden 1902 - 1970.

Selektionsprocessens förlopp i Dalbydistriktets "födelsekohorter"

Av Figur 5.1 framgår att åren 1902 och 1903 föddes det sammanlagt 504 personer i Dalbydistriktet (264 män och 240 kvinnor). Åren 1969/1970 levde endast 60 av dessa kvar i Dalbyområdet d v s 12 procent. I Figur 5.2 nedan redovisas hur den ursprungliga gruppen om 504 personer reducerats till 60 under perioden fram till 1969/1970 (pensioneringsåren).

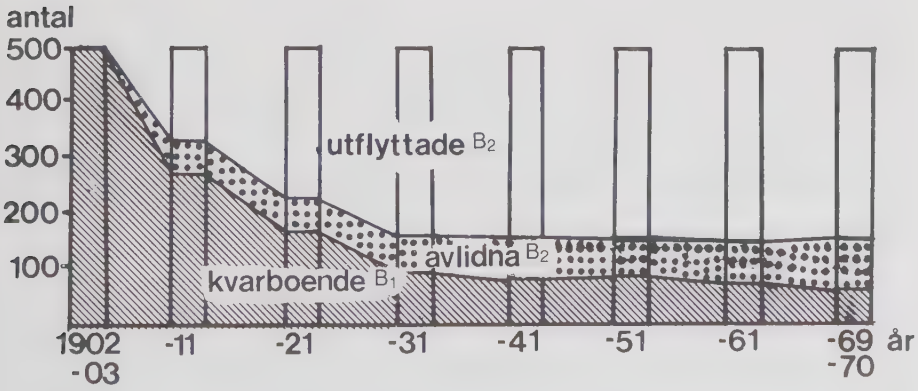

Figur 5.2. Selektionsprocessen för kohorterna födda 1902 och 1903 i Dalbydistriktet.

Avlidna

Först skall det påpekas att vi för närvarande enbart har information om dödsfall, som inträffat under den tid personerna varit kyrkoskrivna i Dalbydistriktet. De nedan redovisade frekvenserna speglar därför inte den totala dödligheten i 67-åringspopulationen. Som i alla populationer gäller att kvinnorna har klart lägre dödstal än männen. I rikspopulationen födda åren 1901 - 1905 avled under första levnadsåret cirka 10 procent av männen och cirka 8 procent av kvinnorna d v s tio gånger högre dödstal än i dag. Fram t o m det 65:e levnadsåret hade i rikspopulationen cirka 39 procent av männen och cirka 32 procent av kvinnorna avlidit.[4)]

I datamaterialet för "födelsekohorterna" i Dalbydistriktet återfinner man även hög spädbarnsdödlighet - cirka 11 procent av pojkarna och cirka 8 procent av flickorna avled under det första levnadsåret. Totalt avled under vistelsen i Dalbydistriktet närmare 18 procent i de två födelsekohorterna före 67 års ålder med en viss övervikt för männen (bilaga 1, Tabell 5.1).

Då det gäller dödsorsakerna var perinatal sjuklighet/allmän svaghet den vanligaste dödsorsaken (30 procent) följd av infektions- och parasitära sjukdomar (20 procent), sjukdomar i matsmältningsorganen (9 procent) och i andningsorganen (7 procent). Okända dödsorsaker förelåg hos 27 procent av fallen. Efter 55 års ålder var de dominerande dödsorsakerna sjukdomar i cirkulationsorganen samt i andningsorganen.

Studerar man vilka kategorier av föräldrar, som miste sina barn, finner man att gruppen "pigor" är markant överrepresenterade. I totalgruppen fanns 11 mödrar som var pigor. Sju av dessa hade barn, som avled under de första nio åren; de flesta av dem födda utom äktenskapet. Barn till föräldrar som var torpare och statare är även klart överrepresenterade bland dem som dog tidigt.

Utflyttade före 67 års ålder

Totalt reducerades födelsekohorterna genom utflyttningar med 70 procent under tiden fram till åren 1969/1970. Det var under de första 20 åren, som den huvudsakliga reduktionen genom utflyttning skedde (bilaga 1, Tabell 5.2). Personerna i födelsekohorterna var då i barn- och ungdomsåren. Fram

till 12 - 15 års ålder initierade föräldrarna dessa flyttningar, som sannolikt i de flesta fall var ett led i föräldrarnas strävan, att säkra familjens försörjning. Föräldrarna befann sig då i en period i livscykeln då flyttningsfrekvensen är som högst.

Successivt kom de själva mera i centrum för skeendet. En del av de manliga 67-åringarna har berättat att de redan som 10 - 12-åringar började tjäna som vallpojkar hos bönderna under sommarhalvåret. 32 procent av gruppen flyttade hemifrån före 15 års ålder.[5] Det arbete, som fanns på nära håll, var huvudsakligen inom jordbruksnäringen.

Under 1920-talet flyttade ytterligare 65 personer ut från Dalbydistriktet - kvinnor i högre utsträckning än män. Fram till år 1930, d v s den tidpunkt då Dalbypopulationen var i 27 - 28-årsåldern, hade de två födelsekohorterna reducerats med 65 procent genom utflyttningar. Dessa data stämmer väl överens med etablerade kunskaper inom migrationsforskningen, nämligen att gruppen tonåringar och yngre vuxna generellt har den högsta flyttningsfrekvensen.[6]

Vart flyttade då dessa personer som lämnade Dalbydistriktet? Mer än var tredje person flyttade till en stadsförsamling - huvudsakligen i Malmö och Lund. Kvinnorna flyttade i högre utsträckning än männen till städerna (42 procent mot 31 procent för männen). Förklaringen därtill ligger sannolikt i å ena sidan att arbetsmarknadsstrukturen på landsbygden passade männen bättre, å andra sidan att stadsnäringarna var mera attraktiva för kvinnorna. I en studie av inflyttare till Örebro stad omkring år 1910 fann även Norman att kvinnorna var klart överrepresenterade bland inflyttarna, och att de sökt sig dit för att ta arbete som pigor och tjänstefolk.[7] För Sverige i sin helhet var inflyttningen från landsbygden till städerna under perioden 1921 - 1940 mest frekvent i åldersgrupperna 15 - 30 år och med ett betydande kvinnoöverskott bland inflyttarna.[8]

Fyra män och fyra kvinnor emigrerade från Dalbydistriktet, därav sju till Nordamerika och en person till Norge.

Man finner klara skillnader i utflyttningsfrekvensen mellan de nio församlingarna i Dalbydistriktet. Personer i småbruksförsamlingarna (Silvåkra, Hällestad och Veberöd) bodde i klart högre utsträckning kvar åren 1969/1970,

medan de godsdominerade församlingarna Genarp och Gödelöv hade en liten andel av sina födelsekohorter boende kvar. Denna skillnad mellan församlingarnas utflyttningsfrekvens var speciellt markant för männen.

Jämförelse mellan 67-åringspopulationen och de utflyttade eller avlidna i födelsekohorterna

För att få närmare klarhet i dödlighetens och utflyttarnas selektiva verkan kommer här "67-åringspopulationen" (population B_1 i Figur 5.1) att jämföras med de utflyttade eller avlidna (population B_2) i de två födelsekohorterna. Jämförelsen gäller könsfördelningen, föräldrarnas yrke samt boendetid i Dalbydistriktet.

Könsfördelning

Männens markanta överrepresentation i 67-åringspopulationen, som blev föremål för våra studier åren 1969/1970, förklaras delvis av att det föddes fler män än kvinnor åren 1902 och 1903 i Dalbydistriktet samt av kvinnornas klart högre utflyttningsfrekvens. Till en del reduceras männens högre födelsetal genom att de avled i något högre utsträckning än kvinnorna (bilaga 1, Tabell 5.1).

Föräldrarnas yrkestillhörighet

Föräldrarna klassificerades i olika yrkesgrupper efter ett schema, som använts vid socialhistoriska undersökningar i Uppsala.[9)]

I Tabell 5.I finner man att 67-åringarnas föräldrar i markant högre utsträckning än den döda/utflyttade gruppens föräldrar tillhörde yrkeskategori III, d v s bönder och arrendatorer. Sammanför man de föräldrar, som stod som ägare till jordbruksegendom eller bostadsfastighet, blev skillnaden mellan de båda grupperna ännu mer markant (35 procent mot 15 procent). Dessa skilda utgångsförutsättningar har sannolikt verkat så, att många i 67-åringsgruppen övertagit föräldrarnas fastigheter och därigenom kunnat etablera sig mera definitivt i distriktet. 67-åringarnas föräldrar är även något överrepresenterade i gruppen okvalificerade arbetare.

Den grupp i födelsekohorterna, som flyttat ut från distriktet, var å andra

sidan markant överrepresenterad i grupp V b), d v s jordbruksarbetare etc. I denna grupp återfinner man många statare liksom pigor, d v s egendomslösa personer. I utflyttningsgruppen var även hantverkare eller kvalificerade yrkesarbetare liksom grupp II, småföretagare, klart överrepresenterade.

En av orsakerna till utflyttningarna i dessa grupper är sannolikt att försörjningsmöjligheterna i distriktet successivt blev sämre i jämförelse med försörjningsmöjligheterna i de expansiva områdena i Malmöregionen.

Tabell 5.I. Föräldrarnas yrkesfördelning i Dalbydistriktets födelsekohorter. Jämförelse mellan "67-åringspopulationen" (B_1) och utflyttade eller avlidna (population B_2 enligt Figur 5.1 på sid 51).

	"67-årings-populationen"		Utflyttade eller avlidna		Totalt	
	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent
I a) Storföretagare	-	-	1	0.2	1	0.2
b) Högre tjänstemän akademiker	-	-	4	0.9	4	0.8
II a) Småföretagare	1	1.7	21	4.7	22	4.4
b) Lägre tjänstemän	3	5.0	17	3.8	20	4.0
III Bönder, arrendatorer	29	48.3	119	26.8	148	29.4
IV Hantverkare, kvalificerade yrkesarbetare	4	6.7	63	14.2	67	13.3
V a) Okvalificerade arbetare i industri och stadsnäring	11	18.3	60	13.5	71	14.1
b) Jordbruksarbetare hushållsarbetare	12	20.0	151	34.0	163	32.3
Ingen information	-	-	8	1.8	8	1.6
Totalt	60	100	444	100	504	100

Boendetid i Dalby

En jämförelse mellan de båda populationerna efter variabeln "boendetid i

Dalbydistriktet" ger även vissa möjligheter att karakterisera dem. De i tidigare avsnitt redovisade utflyttningstidpunkterna gällde den första utflyttningen. En femtedel av de utflyttade i födelsekohorterna återvände därefter till Dalbydistriktet för en längre eller kortare period. För att precisera statistiken om utflyttningarna beräknades antalet år, som varje person i de två kohorterna varit bosatt i Dalbydistriktet. Ur detta material framgår att det föreligger mycket klara skillnader mellan 67-åringspopulationen och den övriga delen av födelsekohorterna.

Personerna i 67-åringspopulationen har sålunda i hög utsträckning stannat kvar i sin födelsemiljö. Sålunda har 65 procent i denna grupp bott kvar i Dalbydistriktet under hela sin nuvarande levnadstid och 95 procent har bott där mellan 50 och 67 år. De har därmed under en lång period påverkats av Dalbymiljön och ser man på distriktets nuvarande befolkningssammansättning kan dessa 67-åringar karakteriseras som "genuina Dalbybor". Den övriga gruppen i de två födelsekohorterna stannade däremot kvar i sin födelseortsmiljö under en jämförelsevis kort period. Närmare varannan person i denna grupp bodde där under en kortare tid än tio år. I många fall (26 procent) vistades man kortare tid i distriktet än två år. Denna grupp består till stor del av statar- och lantarbetarbarn.

Selektionsprocessens förlopp i "inflyttningskohorterna"

Till skillnad mot "födelsekohorterna" ökar i "inflyttningskohorterna" det potentiella rekryteringsunderlaget till 67-åringspopulationen för att nå sitt maximala antal åren 1969/1970. Mönstret för denna tillväxt och reduktion illustreras i Figur 5.3. Den övre linjen i figuren representerar inflyttningen och de två andra linjerna anger reduktionen genom utflyttningar respektive dödsfall.

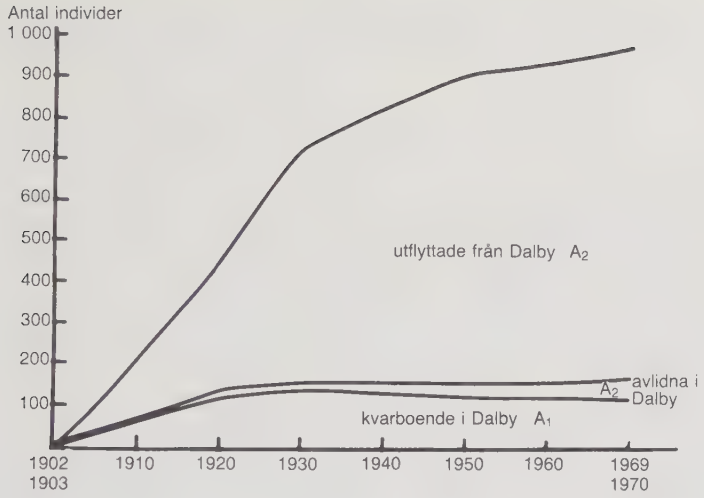

Figur 5.3. Selektionsprocessen för "inflyttningskohorterna", kumulativ frekvens.

Inflyttningsperioder

Av Figur 5.3 framgår att den huvudsakliga inflyttningen till Dalbydistriktet i de två kohorterna inträffar under perioden fram till år 1930, d v s före 27 - 28 års ålder. (Detta mönster gällde även för födelsekohorternas utflyttningar.) 75 procent av den totala inflyttningspopulationen kom in i Dalbydistriktet under denna period (se bilaga 1, Tabell 5.3).

Inflyttningarna under barna- och tidiga ungdomsåren var en konsekvens av föräldrarnas flyttningsrörelser, som då befann sig i de åldrar, som kännetecknas av hög flyttningsbenägenhet. Dessutom kan man antaga att näringsstrukturen i Dalbydistriktet var sådan att där fanns ett överskott av arbetstillfällen och försörjningsmöjligheter.

I slutet av 1910-talet och framför allt under 1920-talet hade personerna i de aktuella kohorterna i sin tur kommit upp i de åldrar då de själva skulle etablera sig på arbetsmarknaden och detta förhållande i sig samt näringsstrukturen i och utanför distriktet medförde hög inflyttningsfrekvens till Dalbydistriktet. Efter år 1930 minskade inflyttningen successivt. Detta kan dels förklaras av att personerna i de två kohorterna då kommit in i mindre flyttningsbenägna åldrar, dels av näringslivets omvand-

ling i regionen. Denna omvandling medförde att Dalbydistriktets attraktionskraft successivt avtog.

Hur fördelade sig inflyttningarna på de nio församlingarna i Dalbydistriktet? Genarps församling med sina två gods mottog de flesta inflyttarna (26 procent) och huvuddelen av dessa flyttade in dit före år 1930. Till Dalby församling flyttade 17 procent och inflyttningen dit var i jämförelse med Genarp klart vanligare under perioden 1930 - 1970, d v s under den tid då industrin började expandera i Dalby. Veberöd med sina tegelindustrier visade en likartad inflyttningstrend som Dalby , men lägre inflyttningar (10 procent).

Relaterar man inflyttningstalen till respektive församlings medelfolkmängd är det församlingar med gods och större lantbruk, d v s Genarp, Gödelöv, Vomb och Hällestad, som proportionellt mottog de flesta inflyttarna.

Utflyttningsperioder

Närmare 90 procent av "inflyttningsgruppen" lämnade Dalbydistriktet före åren 1969/1970. Det var framför allt under perioden 1910 - 1930 som utflyttningen var intensivast, d v s då personerna i kohorterna befann sig i de flyttningsintensiva åldrarna. Av dem som flyttade in till distriktet under perioden 1902 - 1930 hade 82 procent flyttat ut från distriktet år 1930 (2 procent av de inflyttade hade avlidit under samma period). Dessa resultat antyder att många personer bott i distriktet under relativt korta perioder. Närmare uppgifter om varje persons sammanlagda boendetid i Dalbydistriktet redovisas på nästa sida.

Dessa redovisade in- och utflyttningsmönster fick delvis sin karaktär av statargruppens ofta årliga byte av arbetsplats. De arbetstillfällen, som fanns i Dalbydistriktet, motsvarade sannolikt inte heller förväntningarna hos de anställda. Detta vidimerades också av en del pensionärsuttalanden.

> *"Det var ganska vanligt att statarna flyttade den 1 oktober varje år då kontraktet gick ut. Det var ofta folk blev ovänner med ägaren, så flyttade man vidare, men det var ju ofta som att flytta ur askan i elden. Det blev ju också så att så länge man flyttade så var man ju urfattig. Folk ville ju ha det bättre och därför tog man en plats där man fick något öre mer i betalt."*

"Folk flyttade ju ofta då i hopp om att de skulle få något bättre, men ofta var det så att man flyttade från fan till satan."

Avlidna före 67 års ålder

Sammanlagt avled 41 personer i inflyttningskohorterna under vistelsen i Dalbydistriktet. Beroende på att relativt få flyttade till Dalbydistriktet under det första levnadsåret återfinner vi också ett fåtal, som avlidit i denna åldersgrupp. Under perioden fram till år 1910 avled i distriktet cirka 3 procent av dem som flyttat in dit under denna period, huvudsakligen i 3 - 6-årsåldern. Under åren 1911 - 1970 avled ytterligare 34 personer och 14 av dessa dödsfall inträffade under 1960-talet, d v s under den period då de närmade sig pensionsåldern. Åtta av dessa 14 personer hade varit bosatta i Dalbydistriktet mellan 33 och 63 år och "sållades" därmed bort en kort tid innan Dalbystudien startade.

Bland dödsorsakerna var sjukdomar i cirkulationsorganen den vanligaste diagnosen (27 procent) följd av infektions- och parasitära sjukdomar (17 procent) samt tumörer (12 procent).

Jämförelse mellan inflyttare i 67-åringspopulationen och den övriga delen av inflyttningskohorterna (population A i Figur 5.1 på sid 51

Även i inflyttningskohorterna har en fortlöpande reduktion genom dödsfall och utflyttningar skett. För att få en inblick i reduktionens selektiva verkan kommer här "67-åringspopulationen" (A_1) att jämföras med den övriga delen av inflyttningskohorternas (A_2) vad gäller könsfördelning, födelseort samt boendetidens längd i Dalbydistriktet.

Könsfördelning

Vi fann att det flyttade in avsevärt fler män än kvinnor till Dalbydistriktet - 548 män mot 434 kvinnor. Reduktionen genom dödsfall och utflyttningar är likartad i de två könsgrupperna frånsett att männen avlider i något större utsträckning. Proportionerna män och kvinnor i den kvarboende gruppen (67-åringarna) blir efter denna reduktionsprocess i stort sett samma som den var i "rekryteringspopulationen", d v s fler män än kvinnor. (Bilaga 1, Tabell 5.4.)

Födelseorter

Vid analysen av inflyttningskohorternas fördelning på olika födelseorter fann vi att personerna i 67-åringspopulationen föddes i något större utsträckning i församlingar i södra delen av Skåne, medan födelseorter för gruppen utflyttade/döda är vanligare i norra delen av Skåne och övriga delar av Sverige. Studerar man fördelningen på landsförsamling respektive stadsförsamling av inflyttningskohorternas födelseorter finner man att 80 procent av 67-åringspopulationen föddes i landsbygdsförsamling, medan motsvarande frekvens för de döda/utflyttade var 84 procent.

Boendetid i Dalbydistriktet

För varje person beräknades sammanlagda tiden för vistelsen i Dalbydistriktet. Vi fann därvid att 67-åringspopulationen (A_1) varit bosatta i distriktet under en jämförelsevis lång period. Mer än varannan person i denna grupp har bott i distriktet mer än 31 år, medan motsvarande andel i den andra gruppen (A_2) endast utgör något över 1 procent. I den senare gruppen finner vi att mer än varannan person varit bosatt i distriktet kortare tid än två år. En stor del av denna grupp består sannolikt av statare och lantarbetare, som oftast flyttade i oktober månad efter ett års tjänst hos sin arbetsgivare. Uppgifter om sådana flyttningar i oktober månad var frekventa i vårt material och speciellt vanligt var det i Genarps församling med sina gods.

Inflyttningsmönstret i de två grupperna skiljer sig klart åt i så måtto att inflyttningarna i 67-åringsgruppen i markant högre utsträckning kommit till Dalbydistriktet under perioden 1931 - 1970. Av 67-åringarna flyttade 53 procent in under denna period mot en andel av 20 procent i den andra gruppen. Jämförelsevis få 67-åringar (18 procent) flyttade in i distriktet före år 1921, medan varannan person i den andra gruppen kom till distriktet före denna tidpunkt.

Betraktar man samtidigt boendetidens längd och inflyttningsperiod i de två jämförelsegrupperna framträder ett mönster i reduktionsprocessen. För 67-åringsgruppen blir tolkningen den, att flertalet i denna grupp skaffade sig ett fotfäste i distriktet under perioden 1920 - 1940 i form av fast arbete inom jordbruket som hemmansägare eller lantarbetare eller inom de då expanderande industrierna.

Flertalet av dessa 67-åringar byggde eller köpte även egna fastigheter under denna period och etablerade sig därmed mera definitivt i distriktet. Till detta kommer att de under denna period befann sig i ett skede av livet då flyttningsbenägenheten generellt är lägre.

Utflyttarna i den aktuella gruppen bestod sannolikt till stor del av statare med sitt traditionellt rörliga mönster på arbetsmarknaden liksom av andra kategorier av jordbruksanställda. Dessutom flyttade flertalet (71 procent) ut från distriktet i åldrarna under 28 år, d v s under en period då flyttningsbenägenheten är som störst.

Sammanfattning och diskussion av selektionsprocessens förlopp

Syftet med detta kapitel har varit att dels följa några allmänna migrationsmönster sett utifrån 1902 och 1903 års kohorters livscykel, dels bidraga med insikter om hur sådana migrationsprocesser samt mortaliteten påverkat sammansättningen av den grupp pensionärer som bodde i Dalbydistriktet åren 1969/1970.

Migration är nära förknippad med och styrd av samhällsprocesser och sociala förhållanden. De 1 486 personerna i 1902 och 1903 års kohorter, som under kortare eller längre tid varit bosatta i Dalbydistriktet, har levt med i ett samhälle, som genomgått stora omvälvningar både på lokal och central nivå. Teknikens utveckling och kapitalkoncentrationen drev bl a fram en ny struktur på arbetsmarknaden med en accelererad koncentration av arbetstillfällen till städer och större samhällen som följd. Dessa samhällsförändringar har på en mängd olika områden gripit in i den enskilde människans liv. En välkänd företeelse under denna förändringsperiod var "flykten från landsbygden" in mot städerna och tätorterna; vid sekelskiftet bodde i Sverige 28 procent i tätbebyggelse, 1970 var motsvarande andel över 80 procent.[10] I nästa kapitel kommer jag att närmare redovisa några sådana samhällsförändringar under 1900-talet.

Dessa samhällsförändringar har även på olika sätt påverkat sammansättningen av vår undersökningsgrupp. Givetvis är även individuellt betonade faktorer såsom behov, anspråksnivåer, motiv etc av betydelse då man analyserar migrationsprocesser. Dessa aspekter har jag hittills inte kunnat täcka in med empiriska data.

Jag skall avslutningsvis här sammanfatta och diskutera några mönster i den "selektionsprocess", som analyserats tidigare i avsnittet:

1. Vi kan först konstatera att de 192 pensionärer, som bodde i Dalbydistriktet åren 1969/1970, endast utgjorde en *liten andel* (13 procent) av de 1 486 personer, födda 1902 och 1903, som tidigare varit bosatta i distriktet. Av dessa 1 486 personer var 504 födda i Dalbydistriktets församlingar (födelsekohorterna) och de övriga 982 personerna var födda i församlingar utanför detta område och senare inflyttade (inflyttningskohorterna). Vi har alltså kunnat konstatera förekomsten av en omfattande flyttningsström ut från, men även en stark motström in i Dalbydistriktet. Närmare 75 procent av dem som flyttade ut i *födelsekohorterna* gjorde detta före 17 - 18-årsåldern, d v s under barn- och ungdomsåren. Personer från de godsdominerade församlingarna var klart överrepresenterade bland utflyttarna. Personer från små jordbruksförsamlingar var däremot klart överrepresenterade bland de pensionärer, som bodde kvar i Dalbydistriktet åren 1969/1970.

   Då det gäller personerna i *inflyttningskohorterna* flyttade de flesta (75 procent) in till distriktet under barn- och ungdomsåren och fram till 27 - 28 års ålder. De flesta, över 80 procent, av dessa inflyttare försvann ut från distriktet under samma period. Man kan i detta sammanhang travestera och säga:"Många vart kallade till Dalbydistriktet, men få stannade kvar där."

   Detta mönster med en flyttningsström ut från området och en betydande motström av flyttningar är en etablerad erfarenhet från migrationsforskningen.[11] Ser vi på de olika flyttningsströmmarna i ett tidshistoriskt perspektiv finner vi att dessa var starkt koncentrerade till perioden 1902 - 1930. Efter denna period är det ett jämförelsevis begränsat antal personer i de två kohorterna, som flyttar till eller från Dalbydistriktet. Denna trend kan tolkas som att distriktets arbetsmarknad under de tre första decennierna attraherat ett betydande antal människor, men att de allra flesta försvann ut från distriktet ganska snabbt utan att varaktigt kunna förankra sig på arbetsmarknaden. Flyttningsmönstret efter 1930 och framåt speglar förmodligen en accentuerad urbaniserings-

process. En sådan förändring kan utläsas ur den allmänna befolkningsstatistiken för området, som visar en kraftig minskning under 1940- och 1950-talet av de arbetsföra åldersgrupperna i befolkningen (se sid 244).

Den här låga inflyttningen efter 1930 kan även förklaras med hjälp av en etablerad tes från migrationsforskningen, nämligen att omflyttningen sett i ett livscykelförlopp alltid är mest omfattande i de yngre arbetsföra åldrarna (15 - 30 år).[12] En sådan trend återfinner man även i det tidigare redovisade materialet, men tydligast i 67-åringspopulationens flyttningsmönster i ett livscykelförlopp (se sid 99).

2. Tidigare i avsnittet har vi även försökt få grepp om eventuella skillnader mellan de 192 personer, som bodde i området 1969/1970 och de övriga 1 294 personerna i "rekryteringspopulationen". En frågeställning vi därvid analyserat är *männens kraftiga överrepresentation* i vår undersökningspopulation då vi startade vår studie 1969. Detta beror, fann vi, dels på att kvinnorna i distriktets födelsekohorter flyttade ut i större utsträckning än männen, dels på att männen var klart överrepresenterade bland de inflyttade och att denna överrepresentation kvarstår efter reduktionen genom utflyttningar och dödsfall. Inom migrationsforskningen finns många studier, som pekar på kvinnoövervikt i flyttningarna.[13] Åren 1921 - 1940 fanns i Sverige ett betydande kvinnoöverskott bland inflyttarna från landsbygden till städerna.[14]

En annan jämförelse mellan den kvarboende 67-åringspopulationen och den övriga delen av rekryteringspopulationen avser dess *sociala ursprung*. Vi har därvid studerat yrkesfördelningen i föräldragenerationen (gäller enbart födelsekohorterna). De skillnader vi fann därvid var att "67-åringarnas" föräldrar i markant högre utsträckning tillhörde kategorin bönder. Föräldrarna till den grupp, som avlidit eller flyttat ut, var å andra sidan klart överrepresenterade i yrkeskategorierna jordbruksarbetare, hantverkare/kvalificerade yrkesarbetare samt småföretagare. I en studie av urvalstendenser i migrationen bland ungdomen (enbart män) under 1940- och 1950-talet fann Neymark att flyttningar från landsbygden "hämmades" bland sådana, som hade föräldrar med egen rörelse.[15] En intressant fråga är om detta "sneda" utflyttningsmönster motbalanseras i inflyttningskohorterna av de yrkeskategorier, som var överrepresenterade bland utflyttarna i födelsekohorterna. För att kunna belysa denna fråga

krävs emellertid uppgifter från kyrkoböckerna i varje persons födelseförsamling. Sådana data har vi ej samlat in och det skulle även vara mycket arbetskrävande att genomföra ett sådant insamlingsarbete.

Ytterligare en skillnad mellan de båda grupperna gäller *boendetiden* i Dalbydistriktet. "67-åringspopulationen" har inte oväntat varit bosatt under en markant längre period i distriktet. Detta är speciellt markant i födelsekohorterna, men skillnaden är även betydande i inflyttningskohorterna.

Inflyttningsmönstret skiljer sig även åt i så motto, att 67-åringsgruppen i inflyttningskohorterna huvudsakligen bosatte sig i distriktet efter 30-årsåldern. De övriga flyttade in företrädesvis under barn- och ungdomsåren (och flyttade snabbt ut igen).

På vilket sätt påverkas en populations *representativitet* av sådana selektionsprocesser, som jag diskuterat tidigare i detta avsnitt?

Jag har kunnat konstatera av analysen i "födelsekohorterna" att i utflyttningsströmmen från Dalbydistriktet fanns det en överrepresentation av barn till lantarbetare och hantverkare. Kvinnorna var även överrepresenterade i denna utflyttningsström. Bland dem som stannade kvar i distriktet var barn till bönder, arrendatorer klart överrepresenterade. Männen var även överrepresenterade bland de kvarboende. Som jag tidigare beskrivit har det samtidigt som denna ström av människor ut från Dalbydistriktets födelsekohorter funnits en betydligt kraftigare motström in till Dalbydistriktet. Männen var överrepresenterade i denna motström. Genom att männen i inflyttningskohorterna även var överrepresenterade bland dem som stannade kvar "späddes" mansöverskottet från födelsekohorterna på ytterligare. Männens högre dödstal ändrade endast i liten utsträckning deras överrepresentation. Tyvärr har vi inga empiriska data om yrkesfördelningen i "motströmmen". Eftersom vi vet till vilka områden i Dalbydistriktet, som denna motström huvudsakligen var riktad, talar dock en del för att lantarbetargruppen är överrepresenterad bland inflyttarna, men förmodligen är dessa även överrepresenterade bland dem som åter flyttade ut. För att få grepp om dessa processer måste dock nya data samlas in och en sådan studie har även skisserats i ett forskningsprogram.[16)]

Följande tentativa slutsats då det gäller den påverkan, som populationen i allmänhet får av dylika selektionsprocesser kan dras. I den nu levande äldre generationen är kvinnor å ena sidan överrepresenterade i "stadspopulationen" och männen är å andra sidan överrepresenterade i "landsbygdspopulationen". I t ex en studie av ett representativt urval av 70-åringar i Göteborgs stad var andelen kvinnor 55 procent.[17)]

I den äldre generationen är det förmodligen också så att de egendomslösa jordbruksarbetarna, som var sysselsatta i jordbruksnäringen under perioden 1920 - 1950, i dag är överrepresenterade i de större tätorterna. Givetvis måste jämförande studier från andra geografiska områden göras innan man kan få en klarare bild av dessa selektionsprocesser (eftersom migration i hög grad är socialt betingad). Det finns dock en hel del, som talar för att i alla geografiskt avgränsade populationer har selektionsprocesser varit verksamma och på olika sätt, beroende på vilket område som studerats, påverkat sammansättningen av undersökningspopulationen.

Det bör dock påpekas här att den nya kommunblocksbildningen, med inkorporeringar av glesbygdsområden till städer och större tätorter, sannolikt minskat riskerna med att få starkt selekterade urval då man väljer ut en undersökningspopulation. Detta förutsätter då givetvis att hela kommunblocket är urvalsenheten då man väljer ut en population.

3. Slutligen skall vi nämna något om *mortaliteten* som en faktor i selektionsprocessen. Eftersom vårt datamaterial enbart täcker in dödsfall, inträffade *inom* Dalbydistriktet, kan vi inte redovisa något mönster för den totala dödligheten i våra två kohorter. I en studie av dödligheten i 1901 - 1905 års kohorter i rikspopulationen fann Bolander att cirka 42 procent av männen och cirka 34 procent av kvinnorna hade avlidit fram till 67 års ålder.[18)] Överför man dessa resultat till Dalbymaterialet betyder det att 35 - 40 procent av "rekryteringspopulationen" hade reducerats genom dödsfall då 67-åringsstudien startade. Männen har generellt en överdödlighet, vilket även framgår av vårt datamaterial. Då det gäller mortaliteten i olika sociala grupper var barn till pigor markant överrepresenterade bland dem som avled i Dalbydistriktet under de första tio åren. Torpar- och statarbarn var även överrepresenterade bland dem som dog i unga år. Dödligheten mellan 67 och 76 års ålder i vår undersökningspopulation finns redovisad på sid 41.

Frågeställningar att gå vidare med

1. Som nämnts tidigare föddes det 504 barn i Dalbydistriktet åren 1902 och 1903. Åren 1969/1970 bodde enbart 60 av dessa kvar i området och övriga hade flyttat ut eller avlidit. Dessa 444 personers öden och äventyr skulle vara intressant att följa och jämföra med de kvarboende vad gäller t ex; yrkesmönster och den sociala mobiliteten, dödligheten, flyttningsmönster och giftermålsmönster samt den "sociala anpassningen".

2. Det skulle även vara intressant att göra en jämförande studie med ytterligare två kohorter födda i Dalbydistriktet t ex under 1930-talet och därvid jämföra flyttningsmönster, yrkesmönster etc med 1902 och 1903 års kohorter.

DEL II: HISTORISKA TILLBAKABLICKAR

6. HISTORISKA FÖRÄNDRINGSPROCESSER I ETT SAMHÄLLS- OCH INDIVIDPERSPEKTIV

Det liv som dagens pensionärer lever har på olika sätt påverkats och formats av erfarenheter och företeelser i "gårdagens" samhälle. I detta avsnitt görs ett försök att rekapitulera den samhällsmiljö som präglat vår pensionärsgrupp. De områden som därvid belyses är arbetsmarknaden, bostadsförhållanden, sociala vårdresurser och skolförhållanden. Denna beskrivning speglar huvudsakligen det lokala områdets - Dalbydistriktets - förändringar med vissa utblickar till utvecklingen på riksnivå. Pensionärernas tidigare livscykelförlopp kommer även att relateras till dessa samhällsförändringar.

Syftet med en sådan historisk tillbakablick är att ge ökad förståelse för de faktorer som kan tänkas ha påverkat pensionärernas nuvarande levnadsförhållanden, hälsotillstånd, attityder och upplevelser. Den följande historiska beskrivningen av Dalbydistriktet är även avsedd att kunna användas i de övriga forskningsprojekten som pågår vid vårdcentralen i Dalby.

Betydelsen av en sådan historisk dimension kan illustreras med Liedmans påpekande:

> "Vi kan inte förstå samtiden utan att söka oss till dess ursprung i det förflutna."[1)]

Rosenmayrs synsätt stödjer även en sådan inriktning:

> "I have underlined the need to understand all aging, its grievances and delights in relation to the historical moment and period of economic, technological and cultural fluctuations."[2)]

Skall man använda sig av ett "kohortperspektiv" i analysen av åldrandeprocessen måste man även ha kunskaper om den tidigare samhällsmiljön.

I den följande beskrivningen av de omgivande samhällsförhållandena hänför sig avsnittet om skolsituationen till 1910-talet, medan arbetsförhållanden och försörjningsmöjligheter, boende och sociala vårdresurser i stort täcker in perioden 1900 till 1975. Avsnittet syftar till att ge en inblick i den samhällsmiljö som Dalbypensionärerna påverkats av under sina tidigare liv.

I vissa avseenden kan Dalbymiljön antas ha haft en relativt specifik karaktär men, kan man antaga, i stigande utsträckning har distriktet dragits in i ett kraftfält, styrt av regionala och centrala beslut. Sålunda har den fortgående industrialiseringen under 1900-talet i Malmöregionen på olika sätt påverkat befolkningens levnadsförhållanden i Dalbydistriktet (kap 5 visar i någon mån på sådana influenser). Den nationella närings- och socialpolitiken har också fått en allt större betydelse för den enskildes levnadsförhållanden i ett lokalt område.

Metodiken och källor som använts vid den samhällshistoriska belysningen består dels av statistik från olika offentliga myndigheter, dels av intervjuer med pensionärer och "nyckelpersoner" i Dalbydistriktet (se vidare metodavsnittet kap 3).

I bilaga 5 och 6 beskrivs ytterligare två historiska aspekter av Dalbymiljön, nämligen befolkningsutvecklingen samt befolkningens politiska preferenser. Visserligen är dessa två dimensioner både vanliga och viktiga då man skall karakterisera ett samhälle. De har dock en annan karaktär än de ovan nämnda samhällsvariablerna och de är även mera diffusa och svåra att använda då man skall spåra kausala samband mellan "samhällsnivån" och "individnivån".

Den sociala och ekonomiska utvecklingen under 1900-talet

> "Ännu vid seklets inbrott var motortrafiken, elektrifieringen, flyget, radion, det syntetiska bränslet, konstsilket etc antingen helt okända begrepp eller orealistiska drömmar. Den nya tekniken drev i ett ohejdbart crescendo fram industrialiseringen, liksom en jättelik utbyggnad av handeln och trafikväsendet. På 50 år har människornas livsföring omgestaltats mer än under århundraden, precis som sagts att jordbruket från och med 1880-talet undergått mera revolutionerande förändringar än dessförinnan allt sedan Karl den stores tid."

Håstad[3)] skrev denna karakteristik av det svenska samhällets omvandling under Dalbypensionärernas levnadstid.

Alla dessa helt omvälvande förändringar i samhället har vår pensionärsgrupp sålunda upplevt under sin livstid. Ofta återkommande kommentarer under intervjuerna med pensionärerna var också:

"Aldrig någonsin har väl en generation människor varit med om så stora samhällsförändringar som vår."

Dalbydistriktet har självklart påverkats av samhällsutvecklingen i stort även om förändringarna kanske varit mindre dramatiska här än t ex i storstadsregionerna. En gradvis förvandling av bebyggelse och näringslivsstruktur i Dalbydistriktet ägde rum under de första 60 åren av 1900-talet. Tätorterna i distriktet började växa fram i samband med järnvägarnas utbyggnad under 1890-talet. Handel och hantverk samt vissa mindre industrier t ex tegelbruk och stenbrott etablerades omkring sekelskiftet.

När vår studie började 1969/1970 omfattade Dalby läkardistrikt de självständiga kommunerna Dalby, Genarp och Veberöd (se Figur 6.1). Den 1 januari 1974 inkorporerades dessa områden med Lunds kommun.

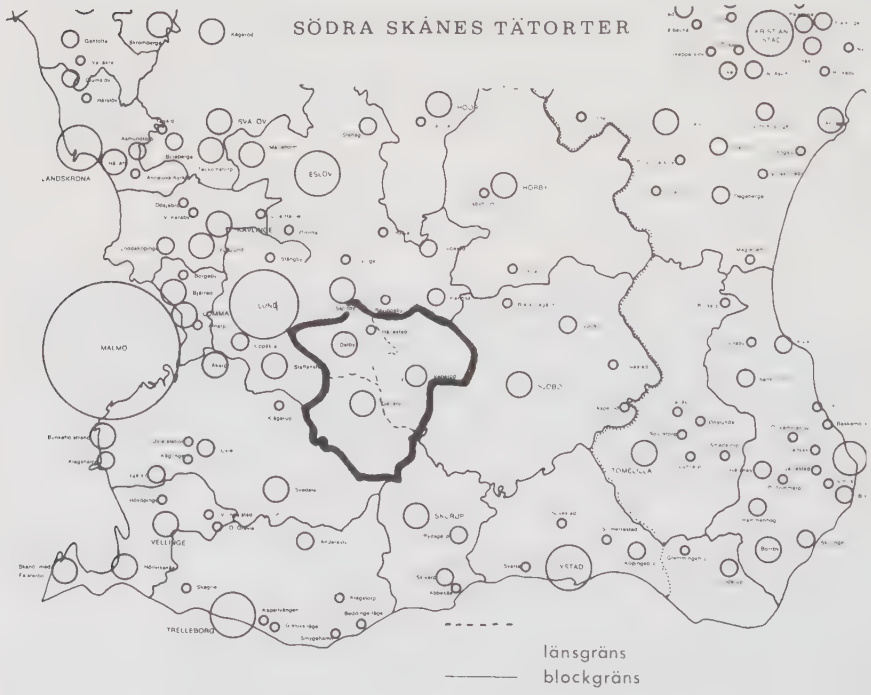

Figur 6.1. Södra delen av Skåne inklusive Dalbydistriktet

Distriktet av i dag är inte en homogen miljö utan består av ett antal lokala miljöer, t ex i form av de tre snabbt expanderande villatätorterna Dalby, Veberöd och Genarp, men även av avfolkningsområden och stagnerande småsamhällen. Distriktet omfattar dessutom småjordbruksområden samt områden som domineras av gods och storjordbruk. Godsen med anor från 1600-talet har sannolikt starkt präglat Genarpsbygden och dess befolkning långt fram i våra dagar.[4)]

Arbetsmarknaden och försörjningsmöjligheter, några generella drag

Inledningsvis skall jag mycket summariskt presentera några allmänna utvecklingstrender under 1900-talet med data för landets arbetsmarknad i sin helhet.[5)] Därefter redovisas arbetsmarknadsutvecklingen i Dalbydistriktet, d v s en specificering och precisering av tänkbara arbetsmarknadsinfluenser på personerna i vår undersökningsgrupp. Utvecklingstrenderna på arbetsmarknaden relateras till de olika stadierna i undersökningsgruppens livscykel i enlighet med Figur 6.2.

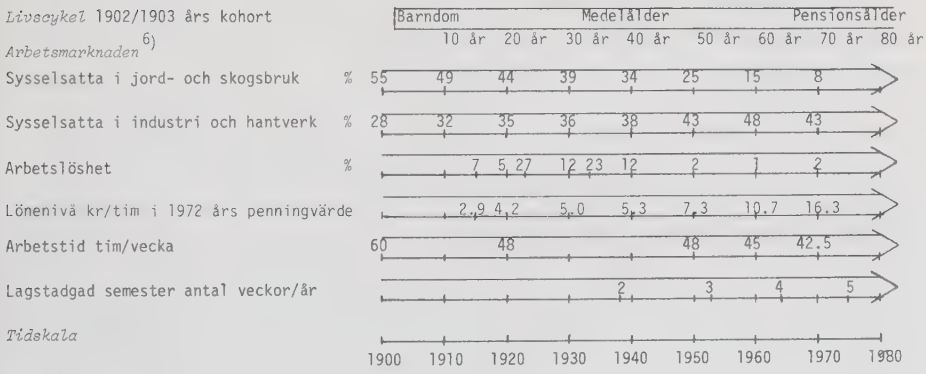

Figur 6.2. Utvecklingen för Sverige i sin helhet på några arbetsmarknadsvariabler relaterad till livscykeln för 1902 och 1903 års kohorter.

Vi kan av Figur 6.2 utläsa att då Dalbygruppen föddes strax efter sekelskiftet var Sverige fortfarande ett jordbruksland. Mer än 70 procent av befolkningen bodde då utanför tätorterna.[7] Arbetstiden per vecka inom industrin var minst 60 timmar. Sannolikt var den avsevärt längre för landsbygdsbefolkningen. En pensionär påstod:

> *"Min far och mor fick börja arbeta när solen gick upp och sluta när solen gick ner. Sedan var det bara att gå hem och lägga sig."*

Under barn- och skolåren fick vår undersökningsgrupp bl a uppleva storstrejken år 1909 och första världskrigets utbrott.

Av Figur 6.2 kan man vidare utläsa att industrin successivt expanderade, men jordbruksnäringen var fortfarande den klart dominerande näringen i landet (liksom Dalbydistriktet) då vår undersökningsgrupp skulle ta steget ut på arbetsmarknaden (d v s perioden 1915 - 1920). Arbetstiden per vecka hade då visserligen minskats ned till 48 timmar, men detta gällde endast den egentliga industrin. För jordbrukssektorn, som många i vår grupp arbetade i, infördes arbetstidsbegränsningar först i slutet av 1930-talet.[8]

När vår undersökningsgrupp var i 20-årsåldern låg arbetslöshetstalen i landet på den rekordhöga nivån 27 procent och fram till 30-årsåldern låg arbetslöshetstalen hela tiden över 10 procent.

I 30-årsåldern (flertalet i vår grupp hade då bildat familj) inträffade "depressionen" med åter hög arbetslöshet och stora problem i jordbrukssektorn som några av följdverkningarna.

"Från 30-talets kriser gick det uppåt hela tiden" som någon pensionär uttryckte det. Av Figur 6.2 ser vi vidare att lönenivån ökade sakta under perioden fram till det att vår undersökningsgrupp nådde 40-årsåldern. Därefter, speciellt under 1960-talet, då gruppen närmade sig pensionsåldern var löneökningarna kraftiga.

Från det att vår undersökningsgrupp var i 40-årsåldern och perioden fram till pensionsåldern krympte andelen jordbruksanställda markant; från 34 procent till cirka 8 procent.

Arbetslösheten var som synes under denna period genomgående mycket låg. Vår undersökningsgrupp fick sålunda efter 40-årsåldern uppleva betydande och snabba förändringar inom de flesta områden och en materiell standardtillväxt som även den var betydande.

Arbetsmarknaden och försörjningsmöjligheterna i Dalbydistriktet

Jag skall i detta avsnitt försöka precisera de tidigare arbetsmarknadsbetingelser som förelegat lokalt för undersökningsgruppen. De årtal som fortsättningsvis anges i texten kan användas för att placera in händelser, samhällsskeenden i relation till levnadsåldern för vår undersökningsgrupp. Om jag t ex anger att år 1923 inträffade en omfattande strejk i distriktet så innebär detta i ett livscykelperspektiv att vår undersökningsgrupp då var i 20-årsåldern.

Då det gäller näringsstrukturen i Dalbydistriktet var tidigare *jordbruket* den helt dominerande näringen och fortfarande är i Dalbydistriktet fler sysselsatta i denna näringsgren än i landet i dess helhet. År 1910 var 60 procent av de yrkesverksamma i distriktet sysselsatta i jord- och skogsbruket. År 1930 hade denna andel sjunkit till 51 procent. 1940 var andelen jordbrukssysselsatta samma som tio år tidigare. Under de följande 30 åren krympte emellertid denna grupp mycket kraftigt och år 1970 var endast 15 procent sysselsatta inom jord- och skogsbruket. Motsvarande andel för riket var 8 procent.[9)]

Denna - särskilt under de senaste 30 åren - kraftigt sjunkande andel jordbrukssysselsatta visar bl a på hur den fortlöpande mekaniseringen inom jordbruket minskat behovet av lejd arbetskraft inom jordbruket. Som påpekades i kapitel 5 var utflyttningsfrekvensen klart högre från de godsdominerade församlingarna Genarp och Gödelöv. Det påvisades också att barn till lantarbetare var överrepresenterade bland dem som flyttade ut. Enligt uppgift från pensionärsintervjuerna började under 1910- och 1920-talet den första mekaniseringsvågen med ångtröskverken, slåttermaskinerna och självbindarna. Enstaka exemplar av traktorer togs visserligen i bruk under 1930-talet, men det var först efter andra världskriget som de på allvar började konkurrera med hästen som dragare. Efter denna tidpunkt har mekaniseringen av jordbruket gått i allt snabbare takt och det är med förundran som 1920-talets jordbruksarbetare betraktar denna utveckling. En av Dalby-

pensionärerna beskrev utvecklingen så här:

> *"En man med en skördetröska gör ju i dag vad vi fick vara 50 man till förr."*

Då det gäller *ägandeförhållanden* inom jordbruket var i Dalby kommun inslaget av självägande bönder stort. I Genarp däremot ägde godsen Häckeberga och Björnstorp 80 procent av åkerarealen, som delvis var utarrenderad, men i övrigt brukades med hjälp av statare och torpare.[10)]

Lyngby församling i Genarps kommun var ett småjordbruksområde. I Veberödsområdet fanns många småjordbruk, men även några storjordbruk och ett gods med lejd arbetskraft. Här i detta område är åkerjorden mager och sandjord dominerar. Den bördiga Lundaslätten sträcker sig in i Dalby och Genarp, men i dessa områden finns även mager och stenig åkerjord. Anjou[11)] skrev i en karakteristik av Dalby att "här möttes obygd och bördigt slättland". Distriktet täcks även av relativt stora skogsbruksområden med godsen i Genarp som ägare, men även av kronoskog. Kort sagt pensionärerna har levt i olika typer av miljöer beroende på var i Dalbydistriktet de varit bosatta.

Parallellt med förändringen inom jordbruksnäringen har en expansion av *industrin* ägt rum inom distriktet. År 1910 var 15 procent av distriktets förvärvsarbetande befolkning sysselsatta inom industrin och i hantverksyrken. Fram till år 1930 ökade denna grupp endast i mindre omfattning. År 1940 var andelen industrisysselsatta 27 procent och denna grupp ökade successivt sin andel fram till år 1970. Andelen sysselsatta i offentlig förvaltning och inom tjänstesektorn ökade även kraftigt under denna period. Dessa sektorer sysselsatte 18 procent av distriktets befolkning år 1970.[9)]

Beträffande distriktets tidigare industristruktur framgår av pensionärsintervjuerna att det i början av 1900-talet fanns två tegelbruk i Veberöd och ytterligare ett startades under 1940-talet. År 1971 hade dessa tre tegelbruk lagts ned. Nu är de tidigare fabriksområdena karakteristiskt nog nybyggda villaområden. Dessa tegelbruk har sysselsatt mellan 60 och 130 personer, varierande under olika tidsperioder. Tidvis låg verksamheten nere, t ex under vinterhalvåret och under perioder med låg efterfrågan på tegel. I Veberöd fanns dessutom några småindustrier t ex bränneri och garveri med mellan fem och tio anställda. Också dessa industrier är nedlagda sedan många år.

Den lokala näringsstrukturen i Dalby f d kommun är och har varit dominerad av jordbruk och stenindustri. Ett tegelbruk brann ner omkring 1915. Vid sekelskiftet startades en stenkross i Önneslöv och under 1910- och 1920-talet fanns i Dalby sju mindre stenindustrier, som under denna period sysselsatte cirka 35 man. Under vinterhalvåret låg ofta verksamheten nere. Under 1920-talet upphörde sysselsättningen vid något stenbrott och de övriga köptes successivt upp av det största företaget - Dalby stenkross, numera Sydsten. Vid mitten av 1960-talet hade stenbrytningen koncentrerats till ett brott. År 1970 fanns här cirka 80 anställda. Ett annat företag, Dalby Siporexfabrik, startades i början av 1930-talet och expanderade successivt för att under 1960-talet ha cirka 550 anställda. I mitten av 1970-talet var 250 personer anställda där.[12] En annan industri, Dalby Spritfabrik, drevs fram till 1930-talet och hade cirka 30 anställda under högsäsongen. Lokalerna utnyttjades därefter för tillverkning av margarin i mindre skala. 1975 var cirka 25 personer anställda vid detta företag.

Industrin i Genarps f d kommun har varit av mindre omfattning. I detta område har jordbruksnäringen markant dominerat arbetsutbudet. Ett sågverk i Häckeberga, ett lerbrott i Kongsmarken och ett par småföretag inom snickeribranschen var tidigare den huvudsakliga industrisysselsättningen i Genarp. Den största industrin i mitten av 1970-talet med cirka 50 anställda var Lundh AB som producerade charkuterivaror.

I alla de tre f d kommunerna fanns tidigare mejerier och i övrigt gav hantverksbetonad verksamhet såsom smedjor, skomakerier och byggnadsfirmor sysselsättning åt relativt många i området.

Denna beskrivning av arbetsmarknadsstrukturen ger en - i varje fall översiktlig bild av försörjningsmöjligheterna i Dalbydistriktet. De flesta i vår undersökningsgrupp växte upp och levde under en tid då fattigdom var en vardaglig realitet. Det var under åren 1915 - 1920 som vår undersökningsgrupp sökte etablera sig på arbetsmarknaden. Det huvudsakliga arbete som fanns på nära håll var inom jordbruket som drängar och pigor.

Konkurrensen om arbetstillfällena måste ha varit mycket hård. Speciellt gäller detta under perioderna med lågkonjunktur och massarbetslöshet under 1920- och 1930-talet. Detta förhållande återspeglades också i löneläget. Vanliga kommentarer från pensionärerna i detta sammanhang var:

"Man fick vara glad att man överhuvudtaget fick arbete och några större lönekrav kunde man inte ha."

Erlander skrev i sina memoarer med anknytning till Lundaområdet att:

> "De sociala motsättningarna 1923-24 konkretiserades i en rad lantarbetarkonflikter i gårdarna runt Lund..... Lantarbetarkonflikterna i Skåne visade upp en fattigdom i Sveriges rikaste landskap som vi inte hade kunnat föreställa oss. Flera arbetsgivare lät vräka sina lantarbetare. Fattigdomen utställdes till allmänt beskådande."[13]

Då det gäller försörjningsmöjligheterna i distriktet kan nämnas att närmare var fjärde person i vår undersökningsgrupp uppgav att de lidit brist på mat under sin uppväxttid.[14]

För att klara försörjningen i familjerna var ofta barnen engagerade. Pojkarna fick t ex under kornas betessäsong tjäna som "vaktpojkar". Det blev därmed "en mun mindre att mätta" i hushållen och den lilla ersättning som barnen erhöll gick direkt in i familjens hushållskassa. Kvinnorna i familjerna deltog ofta i betkampanjerna. Här i distriktet var dessa arbeten en närliggande möjlighet till "extraknäck" för befolkningen och därmed välkomna försörjningstillskott.

Av pensionärsintervjuerna framkom vidare att hushållen i tätorterna som regel hade möjlighet att odla potatis och andra trädgårdsprodukter och de flesta hade hushållsgris och höns långt in på 1930-talet. Jordbrukarhushållen var i stor utsträckning självförsörjande då det gällde de viktigaste livsförnödenheterna. Statarna var i allmänhet, om än i begränsad utsträckning, tillförsäkrade ersättning i naturaprodukter (stat) för det arbete de utförde. De sämst ställda - fattighusfolket - tycktes dock periodvis ha levt nära svältgränsen liksom de stora barnfamiljerna bland statarna och torparna.

För att få en konkretare bild av försörjningsproblemen i distriktet studerades statistik över understödstagare inom fattigvården under perioden 1920 - 1950.[15] Vi fann därvid att i jämförelse med statistik för hela Sveriges landsbygd var frekvensen understödstagare avsevärt lägre i Dalbydistriktet. Detta kan tyda på att försörjningsmöjligheterna trots allt var förhållandevis goda här. Det förelåg dock relativt stora skillnader mellan distriktets nio församlingar. Barnrika församlingar såsom Genarp

och Vomb, där även många statare och torpare var bosatta, hade en högre andel understödstagare än övriga församlingar. Gödelövs församling med Björnstorps gods och dess många arrendegårdar hade låg frekvens av understödstagare. Periodvis hade småbrukarförsamlingarna Silvåkra och Bonderup även jämförelsevis få understödstagare.

Nu är det dock tveksamt hur väl denna statistik speglar fattigdomspanoramat. Sannolikt påverkade kommunernas varierande ekonomiska resurser och policy i understödsfrågor statistiken, varför denna får anses vara en relativt grov indikator på de tidigare försörjningsproblemen i Dalbydistriktet.

De "svåra tiderna" varade en bit in på 1930-talet. Därefter skedde en successiv ökning av löner och levnadsstandard. Någon pensionär uttryckte det som så:

"Sedan mitten av 1930-talet har det gått uppåt hela tiden."

För jordbrukarna steg åter priserna på jordbruksprodukter till följd av "krisuppgörelsen" år 1933.[16] Lantarbetarnas löner var dock fortfarande mycket låga ända in på 1940-talet - cirka 50 procent av industrins arbetarlöner.[17] Lönenivån inom Dalbydistriktets industrier var även lägre i jämförelse med de industriexpansiva områdena.[18]

Sammanfattningsvis kan konstateras att jordbruket fram till 1950-talet dominerade utbudet av arbetstillfällen inom Dalbydistriktet. Avståndet och de då existerande kommunikationsmöjligheterna till det expanderande industricentrat i regionen - Malmö - medförde att influenserna på Dalbydistriktets befolkning var jämförelsevis begränsade. Varje kommun tycktes ha bildat en förhållandevis isolerad enhet ur försörjningssynpunkt. Människorna bodde sålunda nära sina arbetsplatser och deras olika aktiviteter försiggick inom ett jämförelsevis begränsat område.

Under 1950-talet och i början av 1960-talet skedde en viss expansion av industrin i Dalbyområdet, men därefter kan en tillbakagång noteras. Gradvis har Dalbydistriktet blivit mer och mer influerat av den större regionens dynamik. Malmö/Lundregionens arbetsutbud har successivt haft en allt större dragningskraft på befolkningen i distriktet. Enligt intervjuerna förekom redan under 1940-talet en viss pendling från Dalby till Malmö,

eftersom det då fanns fungerande tågförbindelser mellan dessa orter. I Genarps kommun var år 1945 8 procent av de förvärvsarbetande utpendlare.[19] Andelen pendlare har därefter ökat för varje år i och med privatbilismens framväxt. År 1970 hade mer än varannan yrkesverksam person, bosatt i distriktet, sin arbetsplats utanför sin egen kommundel.[20]

Under årens lopp har många i de arbetsföra åldrarna försvunnit bort från Dalbydistriktet och sannolikt "sugits upp" främst av det expanderande näringslivet i Malmöregionen (se vidare därom i kap 5). Det högre löneläget och det bredare utbudet av arbetstillfällen i stadsnäringarna kan antagas ha varit verksamma faktorer i denna utflyttningsprocess.

Dalbypensionärernas arbetslivserfarenhet

Avslutningsvis skall denna strukturbeskrivning av arbetsmarknaden i Dalbydistriktet kompletteras med några data om pensionärsgruppens tidigare arbetslivsmönster. Jag skall inleda med några fallbeskrivningar[21] och därefter ge några gruppdata om pensionärernas arbetslivserfarenheter.

Flertalet av fallbeskrivningarna gäller männens yrkeserfarenheter. Detta beroende på att de allra flesta av kvinnornas erfarenheter från den öppna arbetsmarknaden är jämförelsevis begränsade. De flesta av kvinnorna gifte sig och blev "hemmafruar" enligt det då gällande mönstret.

Man
Började sitt första riktiga arbete på heltid vid 15 års ålder. Det var lantarbete. Upplevde att det var ett fruktansvärt slitigt jobb, men "man var nödd och tvungen och man var uppfostrad att inte säga och göra som man ville och man hade inget val". Efter militärtjänst var han chaufför 7 - 8 år. Under tiden hade han också skaffat sig en fästmö och hans svärfar och svärmor tyckte bra om honom. Så småningom fick han överta deras gård. Lantbruket gick bra periodvis, hade en dräng, men under senare år då mekaniseringen kom, skötte han gården själv tillsammans med sonen. Denne övertog gården och själv flyttade han tillsammans med sin fru till en större ort. Efter en tid tyckte han att det var långsamt att gå och inte göra någonting och tog anställning vid en industri. Var där fram till sin pensionering. Upplever att industritiden i många avseenden var påfrestande och sämre än när han var egen lantbrukare. "Man var då fri och rådde sig själv."

Man
Började arbeta vid 14 år. Arbetade som dräng i 3½ år. "Det var en bra plats. Dom var mycket snälla mot mig." Var lantarbetare fram till 34 år. Köpte en egen mindre gård. Hade den i sju år. Körde

mjölkskjuts. Hade magbesvär från 25-årsåldern. Hade det i 15 år. Hade besvär av magsår fram till 1945. Fick tabletter för magsyran. Har inte haft besvär med magen på 25 år. Värst var det när han hade egen gård - varje höst och vår. Fick sälja. Tog därefter lite lätt jobb. Lantarbetare igen. Sedan tio år på industri. Det har gått bra. Hade han vetat vad han nu vet, så hade han inte gått och slitit hos bönder. "Dom värderade en inte mycket."

Kvinna
Efter skolan arbete i hushåll under fyra år. Skötte kor då också. Fick 75:- om året de två första åren, sedan 150:-. Jobbig plats. Frun var sträng. Ny plats i lantbruk (2 år). Fick mjölka, arbeta utomhus med betor etc. Nytt lantbruk (2 år). Arbetsdag från kl 5 till kl 18. Sedan plats i familj i sju år, passade en pojke samt lite hushåll. Mycket bra, var som familjemedlem. Var sista platsen hon hade. Slutade där. Sedan föddes hennes flicka, då bodde hon en tid i hemmet. Kom sedan till det lantbruk hon alltjämt är på. Hon och mannen har skött det mesta i lantbruket själva, har varit jobbigt, men hon och mannen trivs mycket bra ihop - "grälar aldrig". Barnen har också varit snälla för att de aldrig har växlat ett ont ord. Levat för barnen som varit duktiga och snälla. Sedan hon kom till den här gården har hon fått något att arbeta för och leva för. Arbetet "skulle vara så hårt", aldrig tyckt det varit svårt eller hårt, "kan inte klaga på något".

Man
Hjälpte till hemma redan under skoltiden och började sedan med lantbruksarbete på riktigt direkt efter konfirmationen. Trivdes med lantbruksarbete trots att det var hårt, har alltid trivts på landsbygden. Tog emellertid värvning, ville pröva på något nytt och se sig om. Därefter hade han vägarbete och flyttade mycket omkring, var i och för sig roligt att se sig om, men sedan gifte han sig och blev trött på det myckna resandet och fick anställning som arbetare vid ett gods och stannade där i 18 år, de sista 10 åren som rättare. Han slutade där och odlade sedan sitt eget lantbruk, marken arrenderade han. Det har varit väldigt slitsamt, jorden var vattensjuk och det medförde kolossalt mycket extra arbete. Han har alltid varit mycket intresserad av djur, hans största nöje och glädjekälla. Han fick emellertid ont i ryggen och var dessutom väldigt bunden alltid, varför han i början av 60-talet började med industriarbete, men ändå hade han hela tiden sitt eget jordbruk vid sidan av. Han minskade detta i storlek och omfattning, men har fortfarande ett par tunnland själv. Där har han mycket att göra och han hjälper dessutom grannarna med deras jordbruk. Hustrun har djur och dem hjälper han henne med i viss utsträckning. Om han skulle valt yrke igen skulle han valt jorden på nytt, valt att ha djur. "Industriarbetet var ett nödarbete som var bra att ha, eftersom det var fria helger, fast inkomst o s v, men det var väldigt hårt och slitsamt."

Man
Efter skolan arbetade han hos lantbrukare. "Hårt, dräng och piga värderades mindre än djuren." Fick bo i drängkammaren med kalkade väggar utan eldstad, sov i en trälåda med halm. Husbondfolket åt för sig. "Man kände sig enkel, fick ej säga du till bondens jämnåriga barn. Arbetet var inte så farligt hårt, men långa dagar, skulle även utfordra djuren sent på kvällen. Detta blev dock annorlunda

i och med att lantarbetarna bildade organisation. Fick timlön." Värvade sig när han var 19 år. Stannade tre år, trivdes inte, men hade inget att välja på, var dåliga tider. Var sedan vid järnvägen en tid. Började på stenkross på 30-talet. "Var hårt med ständig övervakning." Blev bättre när han gick över till bolaget, efter hand kom också mer maskiner. Var ganska stressigt och jäktigt. Slutade på krossen och gick sjukskriven två år. Om ung nu, hade han valt annat arbete, fanns inget att välja på då. "Arbetet har på det hela taget mest varit ont slit." Har värk nu och kunde därför inte fortsätta att arbeta.

Man
Efter konfirmationen arbetade han hos en bonde, men blev sedan smedlärling vid 16 - 17 års ålder och sedan smed. Men det gav "dålig lön" så han sökte sig efter några år över till tegelbruket, där han snart fick helårsarbete som reparatör. (Många vid tegelindustrin och stenindustrin arbetade bara halva året under 1920- - 1930-talet.) Har sedan arbetat på samma fabrik fram till pensioneringen.

Avslutningsvis ges några gruppdata om pensionärernas arbetslivsmönster. Först kan nämnas att mer än varannan i vår grupp flyttade hemifrån före 17-årsåldern:

"Man var så illa tvungen för far kunde inte fö oss."[22)]

Som nämnts var jordbruksnäringen ända in på 1940-talet den största lokala näringsgrenen. Då vår undersökningsgrupp började arbeta fick de flesta sina första arbetslivserfarenheter inom jordbruksnäringen, åtminstone gällde detta för männens del. Av de militära mönstringsuppgifterna framgick sålunda att cirka 60 procent av männen hade anknytning till jordbruksnäringen, som drängar, jordbruksarbetare, åboson etc. Knappt 10 procent hade "arbetare" som yrkestitel och cirka 5 procent smedarbetare. Sedan fanns det en grupp om cirka 5 procent med yrkestitlar som t ex järnvägsarbetare, snickare, betjänt, toffelmakare, studerande. Var femte person hade ingen yrkestitel i mönstringslängden.[23)]

För kvinnornas del har vi inte några motsvarande yrkesuppgifter.

Fortsätter vi framåt i tiden finner vi att många i gruppen fortsatte inom jordbruksnäringen under kortare eller längre perioder, medan andra successivt drogs över till den växande industrin och tjänstesektorn i regionen. Från 15-årsåldern och fram till tio år före pensioneringen hade enligt intervjuuppgifter den huvudsakliga sysselsättningen för männen varit följande: 37 procent hade varit anställda inom yrkesområdet tillverkningsarbete,

maskinskötsel, 34 procent inom lantbruks- och skogsarbete.

För kvinnornas del dominerade arbete som hemmafruar eller hushållsföreståndare nästan helt.

Fördelningen på olika yrkesområden under de sista tio åren innan pensioneringen följer i stort det tidigare mönstret både för män och kvinnor.[24]

Bostadsförhållanden

Statistiska uppgifter om de lokala bostadsförhållandena i Dalbydistriktet saknas före år 1960. På *riksnivå* gjordes emellertid regionala kartläggningar åren 1914 och 1935, vars resultat i någon mån även säger något om boendeförhållandena i Dalbydistriktet. Resultaten från dessa undersökningar gav drastiska exempel på trånga och primitiva bostäder. De värsta missförhållandena existerade inte i de större städerna utan i de små industriorterna i Norrland och mellansverige.[25] Under dessa perioder var lägenhetstypen ett rum och kök lika vanlig på landsbygden som i städerna. Eftersom hushållen var större på landsbygden, innebar detta att trångboddheten var ett ännu större problem där.[26] I en studie av en landsbygdsbefolknings bostadsförhållanden år 1926 påvisas att en tredjedel av bostäderna var fuktiga, kalla och dragiga - i fråga om lantarbetarnas bostäder var drygt hälften av sådan art.[27] Då det gäller lantarbetarnas bostäder kan nämnas Kämpe et al, studie i Sörmland, där man jämförde bostadsbeståndet 1930 och 1950 vid storjordbruken. Författarna konstaterade att det under perioden gjorts betydande förbättringar, i hög grad beroende på de kollektivavtal som slöts i bostadsfrågan.[28] Vi har inga uppgifter om förändringarna i Dalbydistriktet, men med tanke på kollektivavtalen om bostädernas beskaffenhet finns det skäl att antaga att bostäderna även förbättrades här.

Ludvig Nordströms beskrivningar av boendemiljön i slutet av 1930-talet gav drastiska bilder av primitiva och ohygieniska bostäder på t ex den skånska landsbygden.[29]

För att få en bild av de tidigare *lokala* bostadsförhållandena, intervjuades några pensionärer som varit bosatta i Dalbydistriktet under hela sitt liv. Av dessa intervjuer framgick att flertalet i den äldre generationen vuxit upp i primitiva och undermåliga bostäder. Uppvärmning med köksspisar,

kaminer, avträde utomhus och avsaknad av rinnande vatten liksom avlopp var allmänt förekommande ända *in på 1960-talet*. En pensionär berättade:

> *"Att vakna om morgnarna i en uppvärmd bostad var länge en lyx som var få förunnat. Temperaturen i bostäderna varierade kraftigt under dygnets timmar. Fuktiga och dragiga hus var likaså vanligt förekommande, men nästan alla bodde ju lika dåligt, så man tänkte inte på att det kunde vara annorlunda."*

Av den psykologiska studien framgick att 38 procent av vår pensionärsgrupp angav tidigare brister i bostaden ur hälsosynpunkt. Minst hälften hade under uppväxttiden varit trångbodda.[30] De som bodde i de sämsta bostäderna var säkerligen statarna och torparna liksom övrigt tjänstefolk hos lantbrukarna. Ur distriktets provinsialläkarrapporter vid sekelskiftet framgår att:

> "Överbefolkningen i bostäderna finnes i allmänhet, i synnerhet bland de mindre bemedlade med många barn."[31]

År 1930 rapporterade provinsialläkaren att:

> "Stathusen vidlåder fortfarande en del bristfälligheter men respektive ägare har utlovat förbättringar under det kommande året. Dräng-kamrar tillfredsställande. Särskilda badanstalter finnes ej inom distriktet. I Gödelövs skola finns duschrum för skolbarnen."[32]

År 1940 rapporterar provinsialläkaren bl a att:

> "Statarbostäderna är fortfarande dåliga. En fastighet i Önneslöv hade av kommunalnämnden utdömts."[33]

Med de knapphändiga ekonomiska resurser som stod befolkningen till buds under perioden fram till 1930-talet var utrymmet för investeringar i bostäderna mycket begränsat. Mat och uppehälle fick prioriteras och det var först då "tiderna började bli bättre" i slutet av trettiotalet och främst efter andra världskriget som folk fick råd att lägga pengar på bostadsförbättringar, delvis med hjälp av statliga subventioner. Under senare delen av 1930-talet fattades beslut om statliga bostadssociala åtgärder, främst riktade till flerbarnsfamiljerna under denna period. Dessa åtgärder var främst inriktade på att minska trångboddheten.[34] Till dem som gynnades av dessa reformer hörde sannolikt också vår undersökningsgrupp.

Av 1960 års folk- och bostadsräkning framgick att 50 procent av det totala bostadsbeståndet i distriktet hade byggts före år 1920. Nyproduktionen av lägenheter var låg under mellankrigsperioden, men ökade därefter för att under 1960- och framför allt 1970-talet vara mycket intensiv. Det var dock i huvudsak yngre barnfamiljer som flyttade in i det nya bostadsbeståndet som till stor del bestod av småhus.

År 1960 bodde i Dalbydistriktet enligt FoB närmare tre av fyra pensionärshushåll i omoderna lägenheter. En markant förbättring av dessa bostäder kom dock till stånd under 1960-talet, i hög grad beroende på stimulansen genom de statliga bostadsförbättringsbidragen till pensionärerna. År 1970 hade andelen omoderna lägenheter i pensionärspopulationen sjunkit till 35 procent. På landsbygden var emellertid denna andel avsevärt högre (65 procent).

Trångboddheten är numera en ovanlig företeelse bland pensionärerna. Detta hänger delvis samman med att över 85 procent av pensionärerna i Dalbydistriktet bodde i småhus (år 1970). Under i huvudsak de senaste fem till tio åren har man byggt flerfamiljsfastigheter, ofta i form av radhuslägenheter. År 1970 fanns 14 procent av pensionärshushållen i hyreslägenheter.

En fortgående inflyttning av pensionärer från landsbygden har skett under de senaste 10 - 15 åren och år 1970 bodde 63 procent av pensionärerna i Dalbydistriktets fyra tätorter.

Ser vi på de förändrade boendeförhållandena i relation till vår undersökningsgrupps tidigare livscykel kan vi *sammanfattningsvis* konstatera att ända fram till 50 - 60 års ålder hade det stora flertalet bott, mätt med dagens standardmått, i mycket omoderna och primitiva bostäder. Detta kan på olika sätt antagas ha påverkat deras boendeattityder som pensionärer. Vi skall återkomma till denna problematik i kapitel 8.

Sociala vårdresurser

I detta avsnitt belyses förändringen av sjukvårds- och socialvårdsresurserna under 1900-talet. Dessutom behandlas i någon mån befolkningens utnyttjande av dessa resurser.

Sjukvården och andra socialpolitiska insatser i Sverige har som bekant förändrats kraftigt under denna period. Under tidigare delen av 1900-talet,

d v s under pensionärsgruppens uppväxtperiod, var utrymmet i samhällsekonomin och det politiska intresset för socialpolitiska satsningar litet. Socialutgifterna under de tre första decennierna dominerades av kommunal fattigvård.[35] Från 1930-talet och framåt kan en successivt ökad reformverksamhet noteras. Exempel på sådana reformer är 1930-talets olika familjepolitiska åtgärder, 1940-talets bostadssociala insatser, 1948 års pensionsreform, 1955 års allmänna sjukförsäkring, ATP-reformen 1960 och senare års sjukvårdsreformer och socialpolitiska insatser.[36] Socialutgifterna efter andra världskriget har dominerats av socialförsäkringen och hälso- och sjukvårdskostnader.[37]

Dessa reformer har varit av betydelse för pensionärerna i vår undersökningsgrupp och har på olika sätt gripit in i deras tidigare liv. Nedanstående Figur 6.3 ger en kvantitativ bild av några socialpolitiska resursers förändringar och hur dessa förändringar är relaterade till livscykeln för vår undersökningsgrupp.

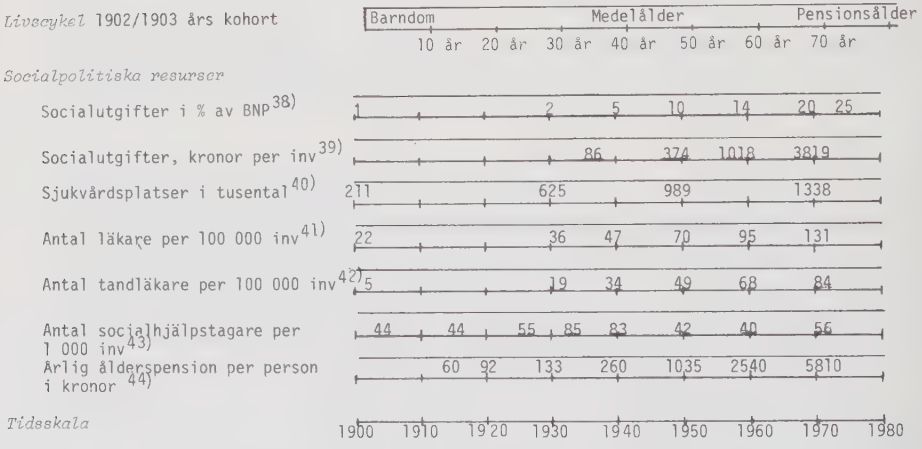

Figur 6.3. Utvecklingen för några socialpolitiska variabler relaterad till livscykeln för 1902 och 1903 års kohort.

I korthet kan vi summera att vår undersökningsgrupp från födelsen och fram till 40-årsåldern levt i ett samhälle med låg socialpolitisk aktivitet. Det stora flertalet var hänvisade till att lösa sina problem inom den "privata sfären", d v s utan samhällets insatser. Samhällets sociala utgifter dominerades under denna period av "fattigvården" med alla dess förnedrande inslag.[45] Sjukvårds- och tandvårdsresurserna var likaså mycket begränsade ända fram till det att vår undersökningsgrupp kommit in i medelåldern. Som vi kan utläsa av Figur 6.3 följer därefter en period i undersökningsgruppens livscykel, då den socialpolitiska aktiviteten ökar markant och då vår grupp närmar sig pensionsåldern hade de t ex en ålderspension som gav dem en sexton gånger högre köpkraft än vad en pensionär hade år 1914.[46]

Vi skall fortsättningsvis ge en huvudsakligen lokal beskrivning av sjuk- och socialvårdsresursernas förändring under pensionärsgruppens tidigare livscykel. De årtal som fortsättningsvis nämnes kan användas som ungefärliga angivelser av undersökningsgruppens levnadsålder.

Sjukvården

För landet i dess helhet har som framgår av Figur 6.3 satsningen på sjukvården ökat mycket kraftigt. Sålunda har antalet vårdplatser vid sjukvårdsinstitutioner i Sverige mer än sexdubblats under en sjuttioårsperiod. Antalet läkare och sjuksköterskor har femdubblats under samma period. Samhällets kostnader för hälso- och sjukvården har ökat från 715 miljoner kronor år 1950 till 12 703 miljoner kronor år 1971.[47] Huvuddelen av dessa ekonomiska resurser har lagts på den slutna sjukvården och endast en mindre del på den öppna vården. För landet i dess helhet har alltid sjukvårdsresurserna varit ojämnt fördelade.[48]

Hur har tillgången på vårdresurser i Dalbydistriktet förändrats under årens lopp? Vilka vårdresurser har pensionärerna i vår undersökningsgrupp haft tillgång till under sitt tidigare liv?[49]

I Dalbydistriktet har det under hela 1900-talet fram till år 1962 funnits en provinsialläkare med stationeringsort i Veberöd. Blentarp tillhörde även provinsialläkardistriktet. På 1940-talet bodde cirka 8 000 invånare i detta distrikt. Fram till 1930-talet hade provinsialläkaren även patient-

mottagning i Dalby någon dag i veckan och från år 1940 i samma omfattning även i Genarp.

De tekniska och personella resurserna vid dessa läkarmottagningar var mycket begränsade. Sålunda har det under hela perioden ej varit knuten någon vårdbiträdes- eller sjuksköterskejänst till mottagningen utan de fyra läkare som under årens lopp innehaft provinsialläkartjänsten har själva svarat för hela verksamheten. Lokaliteterna har även varit mycket begränsade. Veberödsmottagningen omfattade sålunda endast en yta om 65 m^2 och den tekniska utrustningen var ytterst knapphändig.

Vid sidan av mottagningsverksamheten hade även provinsialläkaren tillsyn av ålderdomshemmen, skolhälsovården och under senare år även barnavård och mödravård. Dessutom deltog läkaren även i de sociala nämndernas sammanträden.

I princip fanns det ingen begränsning av arbetstiden för provinsialläkaren - "det var ju jour dygnet runt, år ut och år in". Det var först i slutet av 1950-talet som en gemensam helgjour för Veberöds och Skurups provinsialläkardistrikt infördes.

Vid sidan av provinsialläkaren i Veberöd fanns det en privatpraktik i Dalby under perioden 1932 - 1961. Denne privatpraktiker hade även mottagning en dag i veckan i Genarp åren 1957 - 1961.

Ytterligare en sjukvårdsresurs för befolkningen i distriktet var naturligtvis universitetssjukhuset i Lund och den kår av privatpraktiker som fanns i Lund och Malmö. Sannolikt var det så att dessa institutioner successivt kom att få allt större betydelse för befolkningen i Dalbydistriktet. Bristen på kommunikationer och ekonomiska resurser var dock ett påtagligt hinder långt in på 1940-talet för distriktets befolkning att söka sjukvård utanför området.

Vid sidan av provinsialläkaren har det funnits en sjuksköterskejänst i Veberöd under hela 1900-talet. En distriktssköterskeorganisation i landstingets regi började byggas ut under 1940-talet i Skåne. Genarp fick sin första distriktssköterska år 1951 och Dalby år 1957. Dessförinnan anlitades i viss utsträckning barnmorskorna för omläggningar av sår etc. Detta var

enligt utsago ganska vanligt i Genarp. Redan år 1806 fanns det barnmorskor i över hälften av Skånes socknar. Vid seklets början, då vår pensionärsgrupp föddes, fanns här i distriktet minst fem barnmorskor. Vid denna tidpunkt förlöstes nästan alla barn i hemmet.[50] Dödligheten under första levnadsåret i Sverige var så hög som 10 procent år 1900.[51] Lika hög dödlighet fann vi bland årskullarna som föddes år 1902 och 1903 i Dalbydistriktet. (Se kap 5.) Vissa enkla sjukvårdande uppgifter tycks även de s k hemsystrarna ha utfört.

Som en kuriositet i dagens vårdsammanhang kan man även peka på de "kloka gubbar och gummor" som ända in på 1920-talet verkade i området. En pensionär berättade om en "klok kvinna" i Häckeberga som kunde läka benbrott. I Svedala och Sjöbo fanns även "kloka gubbar". På vissa håll t ex i Lyngby berättades det att folk ofta gick till den "kloke gubben" i Svedala eller någon annan sådan person i bygden för att få hjälp med t ex armbrott. Som bot mot vissa sjukdomar fick folk rådet av en "klok gubbe" att t ex ta bort alla askträd om sådana fanns i närheten av boningshuset. Dessa "kloka gubbar och gummor" hade en del människor stort förtroende för, uppgav en intervjuad pensionär.

Ett betydande tillskott av personella och tekniska sjukvårdsresurser tillfördes distriktet år 1968 då en läkarstation öppnades i Dalby. Från början fanns här två provinsialläkare med servicepersonal samt tre distriktssköterskor. År 1975 hade personalstyrkan på sjukvårdssidan utökats till 35 hel- eller halvtidsanställda personer. Dessutom tillkommer personalresurser från forskningsavdelningen som är engagerade i undersöknings- och utvecklingsarbete på vårdsidan.

Personalstyrkan inom sjukvården har som synes vuxit mycket kraftigt även i Dalbydistriktet. Detta sammanhänger bl a med att områdets folkmängd fördubblats från år 1968. Dessutom har arbetstidsförkortningar, kvällsmottagning av patienter samt nya arbetsuppgifter tillförts den öppna vården, vilket även förklarar denna personalexpansion. Ser man utvecklingen i ett längre tidsperspektiv har det lokala sjukvårdsutbudet ökat mycket markant.

Nästa steg i denna analys av vårdsektorn är att studera hur befolkningens faktiska konsumtion av sjukvård utvecklats under 1900-talet. Lokal sjukvårdsstatistik från tidigare perioder saknas dock helt. Även på riksnivå är denna statistik mycket bristfällig. Det är först under 1960-talet som

man kan få en klarare bild av sjukvårdskonsumtionen. År 1970 fann man i en riksundersökning en besöksfrekvens hos läkare i öppen vård om 2.4 besök per år och invånare.[52] Den totala sjukvårdskonsumtionen år 1969 i Dalbydistriktet var 2.1 besök per invånare och år i öppen vård. Dessutom tillkommer 1.5 besök hos distriktssköterska, distriktsbarnmorska och hälsovård samt 0.1 vårdtillfällen på lasarettet per år och invånare. Besöksfrekvensen var något lägre i Dalbydistriktet i jämförelse med hela landstingsområdet.[53]

Dalbybefolkningens tidigare sjukvårdskonsumtion kan man endast göra en mycket grov uppskattning av på grundval av de intervjuer jag gjort. Den intervjuade provinsialläkaren som tjänstgjort i distriktet sedan 1938 uppskattade antalet behandlade patienter till cirka fem per dag vid 1940-talets början. Befolkningen sökte sannolikt vid denna tidpunkt huvudsakligen den lokale läkaren, bl a beroende på att kommunikationsmöjligheterna utgjorde ett påtagligt hinder att söka sig in till Lund. Antager man att privatpraktikern i Dalby hade samma besöksfrekvens som provinsialläkaren i Veberöd skulle man sammanlagt komma upp till cirka 0.4 läkarbesök per invånare och år vid 1940-talets början. Inräknar man även läkarbesök i Lund till uppskattningsvis 1 000 per år för befolkningen skulle man komma fram till en besökssiffra högt räknat till cirka 0.5 besök per år och invånare vid denna tidpunkt. Denna frekvens ter sig inte helt orealistisk mot bakgrund av den bild jag fått av sjukvårdsutnyttjandet genom intervjuerna med pensionärerna.

> *"Man sökte ju inte läkare i första taget, dels hade man inte råd och dels kunde det vara ett helt företag att ta sig till läkare med dåtidens transportmedel. Sedan fanns det ju ingen bot mot många sjukdomar."*

Den f d provinsialläkarens påstående pekar även i samma riktning:

> *"Folk var mycket tåligare förr."*

Dåtidens bristfälliga kommunikationer fungerade sannolikt som en spärr för sjukvårdsutnyttjande. Sålunda fick flertalet ända in på 1930-talet anlita hästskjuts för att ta sig till läkare eller för att få hem läkaren. Taxibilar började komma in i bilden i slutet av 1920-talet, men för det stora flertalet var det sannolikt allt för kostsamt att anlita taxi. Så förblev det långt in på 1950-talet.

Läkarkostnaderna utgjorde även en spärr för det stora flertalet att söka läkare trots att provinsialläkarbesöken var subventionerade. År 1940 kostade ett besök på provinsialläkarmottagningen tre kronor, en summa som med dåtida mått sannolikt upplevdes som hög. En pensionär berättade beträffande lasarettsvården att:

> *"Hustruns besök vid ett tillfälle på lasarettet i Lund kostade 75 kronor och till detta kom skjuts fram och tillbaka. Detta var i början av 1930-talet. På den tiden tjänade jag 200 kronor i kvartalet. Hade inte min fru ärvt lite pengar från sin mor så hade hon inte överlevt. Hustruns två besök på lasarettet kostade nämligen mer än ett par av mina månadslöner."*

Läkarkostnaderna var säkerligen en realitet som sållade bort många presumtivt vårdbehövande från sjukvårdsmottagningarna. Det var först år 1955 då den obligatoriska sjukförsäkringen trädde i kraft som folk i större utsträckning fick råd att söka sjukvård. Detta förhållande vidimeras av den intervjuade provinsialläkaren, som uppgav att han från denna tidpunkt successivt fick en ökad patienttillströmning. Senare sjukvårdsreformer såsom "7-kronorsreformen" har ytterligare minskat folks beroende av ekonomiska hänsynstaganden för att söka sjukvård. De sista åren har dock patientavgifterna höjts avsevärt.

En annan faktor, som längre tillbaka i tiden varit av viss betydelse för att hålla tillbaka sjukvårdskonsumtionen, var som några pensionärer uppgav, folks rädsla för att söka läkare. Numera torde rädsla som spärr mot sjukvårdsbesök vara relativt ovanlig.

Slutligen bör betonas att den tidigare låga sjukvårdskonsumtionen i stor utsträckning var betingad av att utbudet av sjukvårdsmöjligheter var mycket begränsat. Detta gällde både på lokal och regional nivå.

Hur klarade sig folk tidigare då de blev sjuka under de sjukvårdsresursfattiga tiderna? Förmodligen var det så att de lekmannakunskaper om behandling av sjukdomar som fanns inom familjerna, hos släktingar och grannar var mycket mera avgörande än vad som är fallet nu för tiden. "Tiden läker alla sår" var dessutom ett vanligt talesätt menade någon pensionär. Ibland läkte "tiden såren" men ofta, berättades det, dog människor plötsligt i hemmen efter att t ex ha "haft ont i magen eller bröstet".

Som medicinering mot olika åkommor användes ofta "huskurer" av olika slag. En pensionär berättade:

> *"Var och en hade sin speciella huskur och råden var många så man visste ju inte vilken som var bäst."*

Allt eftersom sjukvården expanderat och "professionaliserats" har folks förtroende för dessa lekmannakunskaper minskat. Numera är situationen den att folk söker läkare i allt högre utsträckning för kanske i och för sig banala symtom. Å andra sidan har under de senaste åren en ny trend med "egenvård", "friskvård" vuxit fram.

Primärkommunal socialvård

Ett annat område, som kan vara av intresse att belysa historiskt, är primärkommunernas fattigvård och socialvård. Detta avsnitt kompletterar delvis den tidigare beskrivningen om försörjningsmöjligheterna i Dalbydistriktet.

Sekelskiftets sociala omvårdnad bestod av fattigvård, reglerad i 1871 års fattigvårdsförordning. Det var sannolikt få människor som upplevde fattigvård som en trygghetsresurs och så har det varit långt in i våra dagar. Därtill fanns det alltför mycket av repressiva och förnedrande drag i fattigvården. Detta finns beskrivet i olika källor[54)] och omvittnades även av de intervjuade pensionärerna.

> *"De som fick leva på understöd hade det ju mycket knapert. Det var hemskt. På 1930-talet fick understödstagarna fem kronor i månaden och det var ju hårt. Ibland kunde de gamla kvinnorna, som kom för att hämta understöd, få svaret - ska du ha understöd som är så fint och grant klädd? Ibland fick de också lite ved. Före första världskriget så kunde man se de gamla gå omkring ute i markerna och plocka kvistar, kottar och torkad kogödsel till bränsle."*

Som påpekats tidigare fanns det under de första decennierna av 1900-talet ett starkt politiskt motstånd till att bygga upp sociala insatser i samhällets regi. Tidigare ansågs social hjälpverksamhet vara en kyrkans eller privata organisationers angelägenhet, men framför allt var det den privata familjen och släkten som själva skulle sörja för de sinas fortbestånd. Detta förhållande präglade under lång tid människors inställning till samhällets sociala insatser och än i dag är denna attityd inte ovanlig hos pensionärsgenerationen i Dalbydistriktet:

"Vi har alltid varit vana att klara oss själva och vi ska försöka göra det även i fortsättningen."

Vari bestod kommunernas insatser? Först och främst var man skyldig att tillhandahålla platser på fattighus för sådana som inte hade någon bostad. Här i distriktet tycktes dessa hus i huvudsak ha befolkats av gamla människor utan anhöriga. År 1920 fanns i distriktet åtta fattighus av varierande storlek. Sammanlagda platsantalet var vid denna tidpunkt 110. Genarps fattighus var störst med plats att hysa 25 personer.[55] De som bodde på fattighus upprätthöll livhanken delvis med fattighjälp och delvis med hjälp av "privata gåvor". Förhållandena vid fattighusen var säkerligen mycket primitiva. Någon pensionär berättade t ex att han som barn ibland fick gå med mat till dessa människor.

"Maten de fick förvarade de i en kartong under sängen. De hade sina sängar i ett gemensamt rum med en spis i mitten, där de värmde maten."

Successivt försvann fattighusen och ersattes med centralt belägna ålderdomshem. Numera finns det tre moderna institutioner i Dalby, Genarp och Veberöd.

För att erbjuda självständigt boende för de äldre byggdes under främst 1960-talet lägenheter i flerfamiljshus i alla tre kommundelarna. År 1970 bodde 14 procent av pensionärerna i flerfamiljshus. Öppen åldringsvård i kommunal regi började växa fram först under senare delen av 1950-talet. Numera finns ett betydande utbud av serviceinsatser för de äldre i Dalbydistriktet t ex hemhjälp, färdtjänst, fotvård och dagcentralsverksamhet.

Fattigvårdsunderstöd ingick även i primärkommunernas åtaganden. Före förverkligandet av 1930-talets socialpolitiska idéer präglades den sociala hjälpverksamheten av följande principer: "Sparsamhet med allmänna medel, sträng behovsprövning och hjälp till självhjälp för att den enskildes självförsörjningsplikt ej skulle avtaga. Fattigvården gavs vid akut nöd av olika slag efter en sträng individuell prövning av den enskildes självförsörjningsförmåga."[56]

I den tidigare redovisade frekvensen av understödstagare framgick bl a att antalet understödstagare var lägre i Dalbydistriktet än i övriga landsbygdskommuner i Sverige.

Storleken på understödsbeloppen i distriktet har varit svårt att dokumentera bl a på grund av dåtidens bristfälliga och numera svårfunna beslutsprotokoll. Angående den lokala understödspolitiken berättade en pensionär bl a:

> *"Mor blev änka år 1917 och vi var då sju barn som hon skulle försörja. Hon fick tio kronor i månaden från fattighjälpen, men inget till sig själv."*

Kommunernas fattigvård, från år 1957 officiellt benämnd socialhjälp, har fått allt mindre betydelse i takt med uppbyggnaden under de senaste decennierna av olika typer av sociala försäkringar såsom folkpension, ATP, yrkesskadeförsäkring, arbetslöshetsersättning och sjukförsäkring. Numera utgör den kommunala socialhjälpen en mycket liten andel av kommunernas totala utgifter.

Skolförhållanden

> "..... Skolgången lämnar åtskilligt öfvrigt att önska, synnerligast i 3dje årsklassen. Jag har antecknat barn som varit sistlidna år närvarande 101 dagar och med lof borta 87 dagar, eller närvarande endast 78 dagar och med lof borta 81 dagar, vilket ju är den upp- och nedvända världen..... Det är nödvändigt att skolgången förbättras så att åtminstone de tre nedre årsklasserna går regelbundet i skolan. I skolan voro 77 barn inskrifna och vid inspektionen närvarande. Jag behöfver icke utreda hvarför denna siffra är orimligt hög. Icke den dugligaste lärare, icke det bästa materiell i världen kan tillförsäkra ändamålsenlig undervisning åt en afdelning af denna storlek. Det är och förblir en omöjlighet....." (Utdrag ur folkskoleinspektörens rapport från ett besök i Dalby skoldistrikt år 1908.)

I detta avsnitt kommer jag att ge några inblickar i hur skolan fungerade under den period då våra pensionärer var elever där. Under denna tidsperiod, d v s under 1910-talet, fanns inget enhetligt skolsystem utan utbildningsresurserna varierade inom olika delar av Sverige. Enligt lag skulle det dock finnas en sexårig folkskola. Vid sidan av folkskolan fanns det realskola och gymnasium i städerna.[57)]

De offentliga utgifterna för undervisningsområdet var mycket begränsade. År 1920 var i Sverige utgifterna per invånare (omräknat till 1971 års prisnivå) 90 kronor. År 1970 hade den siffran stigit till 1 630 kronor per invånare, d v s 17 gånger högre.[58)]

I Dalbydistriktet fanns det i samtliga av distriktets dåvarande nio församlingar en sjuårig skolform.[59] De två lägsta årsklasserna sju- och åttaåringar var som regel sammanförda i en småskola och årsklasserna 9 - 14 år gick i "storskolan". Beroende på barnantalet och de resurser de olika kommunerna satsade på skolan varierade skolformerna. I någon kommundel fanns "mindre folkskola" i vilken alla årsklasser samundervisades av en lärare. Skolform C innebar att man delat upp folkskolebarn i två grupper. Småskolans två klasser samundervisades oftast.

Sammanlagt fanns det 15 skolor i distriktet under den aktuella perioden. Antalet barn per lärare varierade beroende på vilken skolform som fanns i området. I småskolan var det inte ovanligt med en lärarinna på 40 - 60 barn. Folkskolan var något bättre försedd med lärarkraft. Som regel fanns det en ordinarie folkskollärare med en s k övningslärare på cirka 50 barn till hjälp. I någon kommun var i en klass antalet barn 70.

Skolans ämnesplan under 1900-talets början innehöll undervisning i katekes, biblisk historia, räkning, geometri, naturlära, geografi, historia, svenska språket, trädgårdsskötsel, slöjd och gymnastik. Inom dessa ramar tycktes lärarna, jämfört med dagens situation, ha stora möjligheter att själva påverka och sätta sin prägel på undervisningen. En pensionär uttryckte sig så här:

> *"Kristendomen höll man mycket hårt på den tiden, nästan före allting annat. Kunde man katekesen och en massa psalmverser perfekt utantill så klarade man sig alltid i skolan. Efterhand som man kom upp i andra klasser hade vi geografi, räkning, historia, naturlära och andra ämnen. Sedan hade vi trädgårdsskötsel och då hade var och en av oss barn ett litet trädgårdsland vid skolan. Vi själva fick svara för sådd och skötsel av dessa."*
>
> *"Ganska många barn i folkskolan med speciellt fattiga föräldrar var lediga från april till oktober för att hjälpa till i jordbruket som vallpojkar. Dessa barn fick det jobbigt då de skulle läsa ifatt oss andra som började redan under augusti."*
>
> *"Disciplinen var hård i skolan. Rottingen åkte fram varenda dag. Jag minns en lärarinna som var särskilt sträng. Hon slog en pojke så rottingen gick sönder, sedan skickade hon pojken att köpa en ny och så fick han en ny omgång. Man fick knäppa ner byxorna framför klassen och fick av rottingen i ändan. Många fick sitta kvar efter skolans slut om man inte kunde sina läxor."*

Följande uttalanden från en pensionär speglar den materiella situationen i dåtidens skola:

"Beträffande skolböcker och skrivmaterial fick man själv betala för dem. De allra fattigaste barnen kunde dock få fria böcker. Böckerna gick ofta i arv från syskon eller släktingar och det var ju ett problem för ofta stämde inte dessa gamla böcker överens med de nya böckerna som en del elever skaffat sig.

Då jag började folkskolan här i Dalby gick jag i en nybyggd skola med värmeledning så vi behövde inte frysa."

Av den ovan nämnda folkskoleinspektörens rapport framgår dock beträffande standarden i en annan skola i Dalbydistriktet:

"Ugn midt i skolsalen är hinderlig, en bra ugn, t ex s k ventilationsugn vid väggen, så placerad att samlingsrummet äfven finge någon uppvärmning, vore önskvärd."

Jag skall ytterligare försöka konkretisera 1910-talets skolsituation genom intervjuuttalanden från några pensionärer i vår undersökningsgrupp:[60)]

Murarson

"Mor dog när jag skulle börja arbeta. Därför blev det ingen yrkesutbildning. Far (murare) kunde jag inte gå i lära hos och någon annan hade jag inte råd att gå hos.

Man längtade bara efter att timmen skulle gå i skolan. Småskollärarenvar hemsk. Vi var så rädda för lärarinnan. Hade sju lärare under sin skolgång. Hade en löjtnant i storskolan som var hemskt hård. Fick sig ibland en omgång. Man var rädd."

Torpardotter

"Sträng lärare, de som var busiga fick stryk. Var ett par som läraren alltid var på, 'var illa' men var så förr. Klasskamraterna såg ibland ner på en, blyg när man började skolan, vågade inte prata med de andra barnen, var ju van vid att vara hemma alltid. Hade lätt för att lära i skolan, skötte alltid läxorna. Hade en mycket begåvad bror, men det fanns ej möjligheter för honom att läsa."

Lantbrukarson

"Skolan var kanske den bästa tiden fast man ej förstod det då. Hade inte svårt för det, var intresserad av läsningen, tyvärr var det inte så modernt att fortsätta. Var strängt i skolan, gällde att hålla tyst och göra vad läraren sa, annars rotting och skamvrå - men man hade nog nytta av det. Hade det ganska hyggligt ekonomiskt i hemmet jämfört med statare. Gick så småningom också lantbruksskola, var bra teori och praktik blandat."

Vidareutbildning var sällsynt. Åren 1911/1920 hade i Sverige knappt 2 av 100 bland 20-åringarna avlagt studentexamen.[61)] En pensionär kommenterade det så här:

"Fortsatt utbildning utöver folkskolan var sällsynt här i Dalby. Jag kände bara någon enstaka elev som fortsatte. Det var ju något enastående om någon studerade vidare. De barn som studerade vidare var barn vars föräldrar hade det gott ställt och som hade råd att skicka barnen till skola i Lund. Fortsatta studier var inte något för dem som hade förmågan att läsa utan för dem som hade pengar. Dessa barn gick några år i skolan här ute och sedan flyttade de över till 'finskolorna' i stan."

80 procent av 1902 års kohort i Dalbydistriktet har ingen utbildning utöver den obligatoriska skolan. Övriga 20 procent i gruppen hade någon form av yrkesutbildningserfarenhet. Av dessa hade något mer än var tredje person någon form av teoretisk vidareutbildning (folkhögskola, realskola, högre folkskola eller gymnasium).[62)]

Det bör också framhållas att det speciellt i dessa trakter fanns en hög föreningsaktivitet och kursverksamhet bland lantbrukarna.[63)] En sådan aktivitet bör rimligtvis räknas som en utbildningsfaktor av betydelse för personlighetsutvecklingen.

Jämför man slutligen dagens skola med den som fanns i distriktet då pensionärerna var barn är skillnaderna naturligtvis stora i alla avseenden. Huvuddelen av 67-åringarna var dock nöjda med den skolutbildning de fått.[64)] "Vi fick i alla fall lära oss att veta hut" hävdar flera pensionärer och detta uttalande kan i någon mån karakterisera skolutbildningen i början av 1900-talet.

Dalbypensionärernas tidigare levnadsförhållanden i ett individperspektiv

I detta avsnitt ges ytterligare några glimtar från undersökningsgruppens tidigare livscykelförlopp. Individperspektivet dominerar i denna beskrivning, som dock bör tolkas med den tidigare samhällsbeskrivningen som bakgrund. De aspekter som kommer att belysas är gruppens barndomsmiljö, familjebildning, flyttningar och boendemiljöer.

Barndomsmiljö

Av Figur 6.4 framgår att det absoluta flertalet föddes i Skåne med en koncentration till Dalbydistriktet och sydvästra Skåne. Endast 7 procent av gruppen föddes utanför Skåne. Närmare 90 procent föddes i landsbygdsförsamlingar och övriga i gruppen, d v s var tionde person, föddes

Figur 6.4 67-ÅRINGSPOPULATIONENS FÖDELSEORTER (N=150)

Inom Skåne	140	
därav i södra delarna		135
norra delarna		5
Utanför Skåne	10	
därav i Blekinge län		2
Stockholms län		2
Kronobergs län		2
Hallands län		1
Göteborgs och Bohus län		1
Norrbottens län		1
Danmark		1

i stadsförsamling. Nio av tio i gruppen var födda inom äktenskapet.

Hälften av undersökningsgruppen har enligt den psykologiska undersökningen vuxit upp i familjer med sju personer eller fler. För varannan person gällde att minst tre individer skulle samsas om ett rum.[65)]

Av undersökningsgruppens föräldrar var cirka 50 procent sysselsatta i jordbruksnäringen. Knappt hälften av föräldrarna i denna grupp var arrendatorer eller självägande bönder och övriga tillhörde kategorierna torpare, statare och pigor. De miserabla boendeförhållandena och levnadsförhållandena för de senare kategorierna har ingående skildrats av bl a Ivar Lo-Johansson och förmodligen var förhållandena inte mycket annorlunda i Skåne. Av pensionärsintervjuerna framgår att boendeförhållandena för flertalet lantbrukare och arrendatorer även var primitiva liksom inom hantverksgruppen. Dessa, liksom lantarbetarnas miserabla boendemiljöer, framgår även av Ludvig Nordströms beskrivningar.[66)]

Endast 2 procent av undersökningsgruppens föräldrar tillhörde kategorin högre tjänstemän, akademiker eller storföretagare.

Jag skall fortsätta med några individuella fallbeskrivningar[67)] om gruppens uppväxtförhållanden för att komplettera de knapphändiga statistiska data.

> "Fadern var statare. Nio syskon. Mycket fattigt. Modern gick i stallet och hjälpte till att mjölka. Själv var han tvungen att hjälpa till, var tvungen att lyda och visa respekt annars blev det pryl. Hjälpte till mycket hemma med olika göromål. Fick även på sommarlov och andra skollov hjälpa fadern på hans arbetsplats. Genom att han hade en god förmåga att hjälpa till med olika praktiska göromål hemma fick föräldrarna gott förtroende för honom. Själv har han en positiv bild av sin far och sin mor. (Fattigdom, krav på lydnad och respekt samt tidig träning i praktiska manuella aktiviteter är för 67-åringen vanliga erfarenheter under uppväxten.)"

> "Uppvuxen i lantbrukarhem. Sex syskon. Arbetsamt, fanns inga maskiner på den tiden. Strängt, bara far tittade blev barnen tysta, var nog lite överdrivet men man hade kanske nytta av det, fick lära sig att ej vara framfusig."

> "Hade det fattigt som barn, föräldrarna hade ett litet lantbruk. Var nio syskon som levde under hennes uppväxt. Torpet var på 13 tunnland, fadern skulle göra 87 dagsverken vid gården, mor fick göra mycket av arbetet hemma. Har aldrig hört mor klaga, hon var alltid vänlig mot barnen, även om det ej fanns så mycket tid. Själv var hon yngst av syskonen och har därför ej varit med om

den svåraste tiden. Mor vävde, spann, stickade strumpor etc åt familjen. Föräldrarna var mycket för barnen och de fick inte vara ute på vägarna och göra olydigheter. Far förmanade dem att vara snälla när de kom ut i livet. Mor och far var snälla, ej stränga."

"Son till en tegelbruksarbetare, tolv barn i familjen och fadern dog då sonen var 15 år. Fick redan som 8-åring passa djur hos bönderna under somrarna. Barnen fick gå ut så tidigt för att familjen skulle kunna klara sig. Pengarna man fick tog mor och far hand om. Bodde hos en bonde fem somrar och konfirmerades där. Vi barn fick flytta hemifrån så fort vi kunde klara oss."

Familjebildningen

Under den flyttningsintensiva perioden fram till 30-årsåldern gifte sig 72 procent av de 119 personer i undersökningsgruppen som någon gång ingick äktenskap. Var femte person i undersökningsgruppen ingick inte äktenskap. Männen gifte sig huvudsakligen i åldrarna 26 - 30 år och kvinnorna framför allt före 25-årsåldern. Männen var i genomsnitt fem år äldre än sina äktenskapspartners och kvinnorna i undersökningsgruppen var i genomsnitt tre år yngre än männen som de gifte sig med.

Fem procent av dem som ingick äktenskap hade skiljt sig fram till 67-årsåldern och några av dessa var omgifta. Tio procent av de gifta männen och kvinnorna hade blivit änka/änkling fram till 67-årsåldern.

Flertalet bildade alltså familj under 1920-talet och 1930-talet, d v s under den period då man började att diskutera "krisen i befolkningsfrågan" (makarna Myrdal). Barnfamiljernas problem kom då i centrum och detta resulterade senare i familjepolitiska åtaganden inom socialpolitiken. I viss mån kom också barnfamiljerna i vår undersökningsgrupp i åtnjutande av dessa reformer.

Av de 150 i undersökningsgruppen var det 112 personer som skaffade sig barn. För 25 av dessa saknar vi uppgift om exakta antalet barn i familjen. Av de övriga 87 familjerna var det 61 som hade mellan ett och tre barn, 22 familjer hade fyra - sju barn och i fyra familjer var barnantalet nio eller tio.

Perioden 1920 - 1950 innebar sålunda för många i vår pensionärsgrupp en fas i livscykeln då barnens uppfostran, skolgång och försörjning var betydelsefulla frågor.

Därefter följde en period då den nya generationen skulle slussa ut i arbetslivet och "lära sig att stå på egna ben" och så småningom själva bilda familj och uppfostra ännu en generation. Då undersökningsgruppen nådde 67-årsåldern hade fortfarande var femte pensionär något av sina barn kvarboende i hushållet.

Flyttningsmönster i ett livscykelperspektiv

Flyttningar och byte av bostad var relativt vanligt förekommande i de tidigare barndoms- och skolåren. Fram till 15-årsåldern hade man i genomsnitt flyttat två gånger, däribland fanns det flera som flyttat mer än tio gånger under denna period. Den intensivaste flyttningsperioden i gruppens livscykel var de följande 15 åren, d v s fram till 30-årsåldern. Detta är det gängse mönstret enligt migrationsforskningen. Det var i början av denna period de mera definitivt fick gå ut och klara sin försörjning och sedan fortsättningsvis försöka få fotfäste på arbetsmarknaden. 45 procent av det totala antalet flyttningstillfällen från födelsen fram till 67-årsåldern inom gruppen inträffade under åldersperioden 16 - 30 år (Tabell 6.I). Därefter avtar successivt flyttningsfrekvensen och efter 45-årsåldern var flyttningsfrekvensen låg. Flyttningsperioderna för män och kvinnor överensstämmer väl och en sådan likhet gäller även dem som var födda i Dalbydistriktet med de "inflyttade".

Tabell 6.I. Flyttningar relaterade till olika perioden i livscykeln

Åldersperiod	Antal flyttningstillfällen					
	Män N=88		Kvinnor N=61		Totalt N=149	
	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent
0 - 15	163	23	101	23	264	23
16 - 30	313	44	206	46	519	45
31 - 45	149	21	89	20	238	21
46 - 60	56	8	37	8	93	8
61 - 67 (endast sju år)	28	(4)	14	(3)	42	(4)
Totalantalet flyttningstillfällen	709	100	447	100	1 156	100
Genomsnittliga antalet flyttningar per individ	8.2		7.3		7.8	

Studerar vi hur många gånger personerna i undersökningsgruppen flyttat under perioden fram till 67-årsåldern är genomsnittet för män 8.2 flyttningar/individ och för kvinnor 7.3. Då det gäller kvinnornas något lägre flyttningsfrekvens än männens i vår undersökningsgrupp avviker detta från vad man funnit i de flesta studier inom migrationsforskningen; nämligen en generell kvinnoövervikt i flyttningarna.[68] De flesta av dessa studier bygger dock på tvärsnittsdata.

Variationerna i flyttningsfrekvensen inom gruppen är betydande. Fem män har sålunda bott på samma fastighet under hela sin livstid huvudsakligen lantbrukare som övertagit fädernegårdarna. Sex personer har flyttat mer än 20 gånger fram till 67-årsåldern (två av dessa var barn utom äktenskapet - mödrarna pigor - tre fäder var statare och en skogsarbetare). Vidare hade 16 procent av gruppen flyttat vid högst två tillfällen. Var fjärde person hade flyttat mellan 12 och 28 gånger i sitt liv.

Det fanns en klar skillnad i flyttningsfrekvensen mellan dem som var födda *i* Dalbydistriktet och dem som var födda i församlingar *utanför* distriktet. Den förra gruppen hade sålunda i genomsnitt flyttat endast 4.2 gånger medan den senare i genomsnitt flyttat 9.7 gånger under tiden fram till 67-årsåldern. Angående flyttningar efter 67 års ålder se kap 9.

En annan aspekt av intresse att belysa är om personerna i gruppen flyttade inom ett geografiskt vitt område eller om dessa flyttningar var lokalt koncentrerade. Genom att samtidigt analysera flyttningsrörelser ur en *geografisk* synvinkel och ur ett *tidsperspektiv* kan man urskilja två huvudkategorier då det gäller undersökningspopulationens "sociala förankring" i olika typer av samhällsmiljöer. Vi finner dels en grupp som huvudsakligen bott på landsbygden, i bemärkelsen utanför stadsförsamlingar, dels en stadspopulation.

Tabell 6.II. Undersökningspopulationens huvudsakliga boendemiljö under sin levnadstid.

	Män		Kvinnor		Totalt	
	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent
1. Landsbygd	84	95	56	90	140	93
Lokalpopulation	65	74	40	65	105	70
Regionalpopulation	19	22	16	26	35	23
2. Stadsbygd	4	5	6	10	10	7
Antal individer	88	100	62	100	150	100

I landsbygdspopulationen återfinner man dels en grupp personer med speciellt stark anknytning till Dalbydistriktet, dels en grupp med svagare anknytning till detta område. Människorna i den förra gruppen har det gemensamma draget att de bott i Dalbydistriktets församlingar eller i nära angränsande landsbygdsförsamlingar under mer än halva sin levnadstid. Sammanlagt 105 personer tillhör denna *lokalpopulation*. Inom denna kan man urskilja en speciellt stabil grupp som omfattar 77 personer. Dessa har bott i distriktet mer än 40 år och med några få undantag under hela den sista 40-årsperioden. 33 personer i denna grupp föddes *i* distriktet och de har bott kvar hela sitt liv i någon av distriktets församlingar ("genuina" Dalbybor). De övriga 44 personerna består *dels* av sådana som föddes i distriktet (16 individer), men som under framför allt 1920-talet flyttade ut från distriktet för kortare perioder och sedan återkom, *dels* av inflyttare (28 individer) som kom in i distriktet under 1910- och 1920-talet och som mestadels stannade kvar. Till lokalpopulationen hänfördes även 28 personer, som bott i Dalbydistriktet under 30 - 40 års tid. Flyttningsrörelserna var även för den senare gruppen huvudsakligen koncentrerade till relativt närbelägna områden i förhållande till Dalbydistriktet.

Studerar vi könsfördelningen i denna "lokalpopulation" om 105 personer finner man inga markerade skillnader mellan män och kvinnor. Yrkesfördelningen i "lokalpopulationen" är likartad om man jämför med totalpopulationen, d v s närmare varannan tillhörde kategorin okvalificerade arbetare i industri och jordbruk och något mer än var femte person var arrendator eller självägande bonde. Kvinnorna hade huvudsakligen arbetat som tjänarinnor och med hushållsarbete innan de gifte sig. Var fjärde person i gruppen hade under kortare perioder bott i någon stadsförsamling.

Den resterande gruppen i landsbygdspopulationen om sammanlagt 35 personer, kallad *regionalpopulationen*, bestod av sådana som haft en svagare anknytning till Dalbydistriktet och som bott där under en kortare period (högst 30 år och flertalet 10 - 20 år). Flyttningsfrekvensen var högre i denna grupp i jämförelse med "lokalpopulationen". De hade även flyttat inom en avsevärt större region. Kontakt med stadsmiljöer var även vanligare - 60 procent i denna grupp hade under någon period bott i en stadsförsamling. Av männen var cirka varannan lantbrukare och övriga hade varit kroppsarbetare i jordbruk och industri. Kvinnorna hade huvudsakligen sysslat med hushållsarbete.

Den andra huvudkategorin, *stadspopulationen*, består av tio personer som vuxit upp och levt huvuddelen av sitt liv i stadsmiljöer.[69] Sju av dessa har flyttat mer än tolv gånger och bland dem hade flertalet rört sig inom en vid geografisk region. Tre har varit bosatta utomlands. Stadspopulationen består av sex kvinnor och fyra män. Fem av kvinnorna var gifta med högre tjänstemän tillhörande socialgrupp 1 och hade med ett undantag ej gjort egen yrkeskarriär. Två av männen i gruppen tillhörde tjänstemannagruppen och de två andra hade en mera varierad yrkesbakgrund. De flesta i denna grupp flyttade in till distriktet under 1960-talet, d v s under den s k "gröna vågen"-perioden, då villabebyggelsen började ta fart i distriktet.

Den här redovisade fördelningen i gruppen vad gäller tidigare geografisk och social förankring kommer att användas som en allmän bakgrundsvariabel i den fortsatta analysen av hur "historiska" företeelser i pensionärernas liv påverkat deras nuvarande attityder och sociala situation.

Jag kommer att avsluta beskrivningen av undersökningsgruppens livscykelförlopp genom att på kartor illustrera några personers flyttningsmönster från födelsen och fram till pensionsåldern. Siffrorna på kartorna anger året för flyttningarna. Uppgifter om yrkesmönster, giftermål etc redovisas kortfattat för varje person.

De två fall, som redovisas i följande figurer, tillhör "regionalpopulationen" respektive "stadspopulationen" och är exempel på personer som flyttat jämförelsevis många gånger.

Figur 6.5. MAN tillhörande "regionalpopulationen"
Modern piga.
Tio flyttningar under sina första 13 år. Började själv som statare och värvade sig därefter några år i slutet av 1920-talet. Fortsatte därefter en tid som statare. Blev hemmansägare och senare småföretagare för att de sista åren före pensioneringen vara industriarbetare. Täta flyttningar även efter giftermålet 1928. Sammanlagda antalet flyttningar 28.

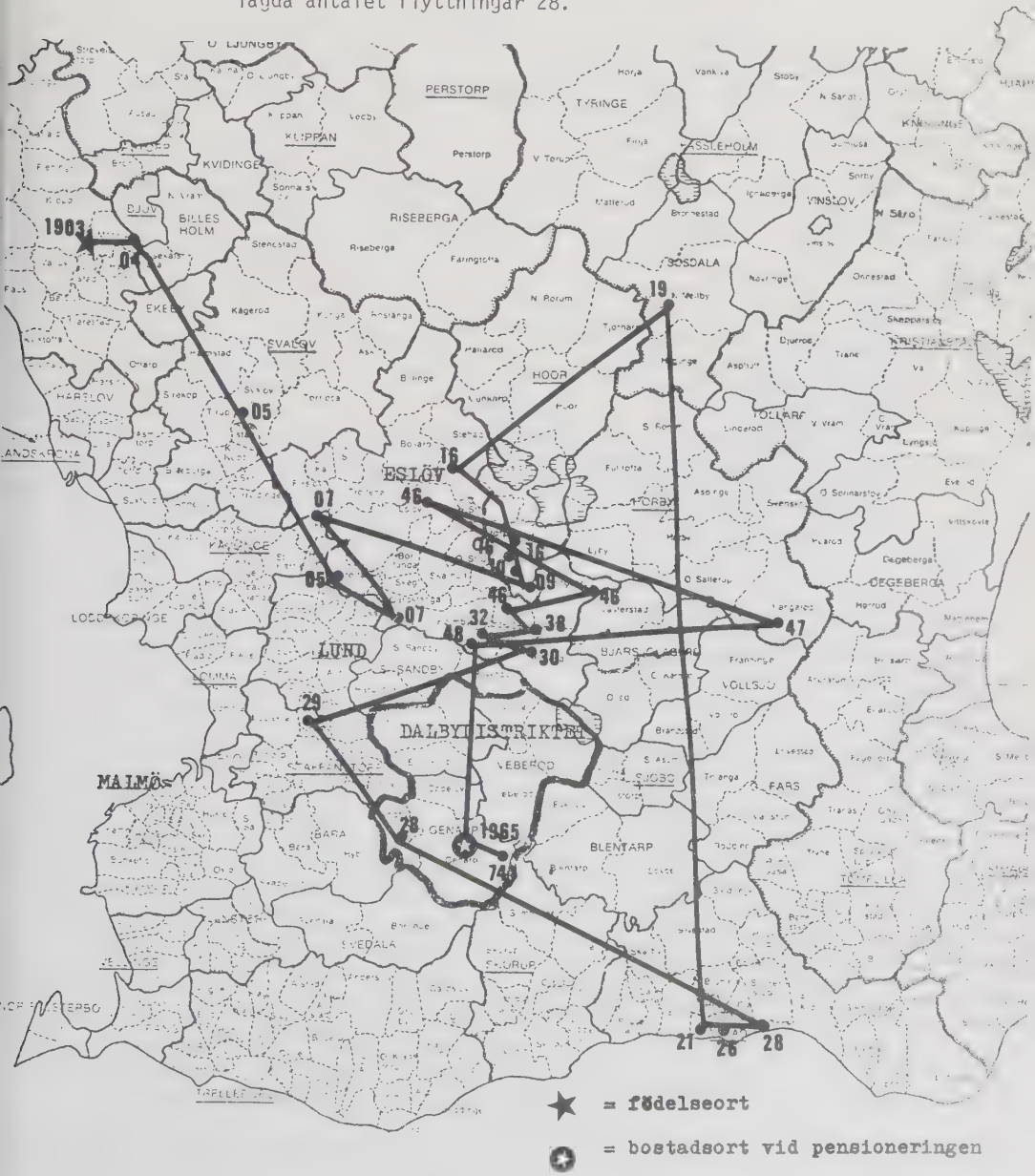

Figur 6.6. MAN tillhörande "stadspopulationen".
Fadern lantbrukare.
Har själv varit lantbrukselev, volontär, lantbrukare, byggnadsarbetare, köpman och som sista yrke fram till pensioneringen egen företagare inom servicenäringen.
Emigrerade 1928. Gifte sig 1934 och flyttade därefter endast tre gånger. Flyttade sammanlagt 15 gånger under sin tid i Sverige.

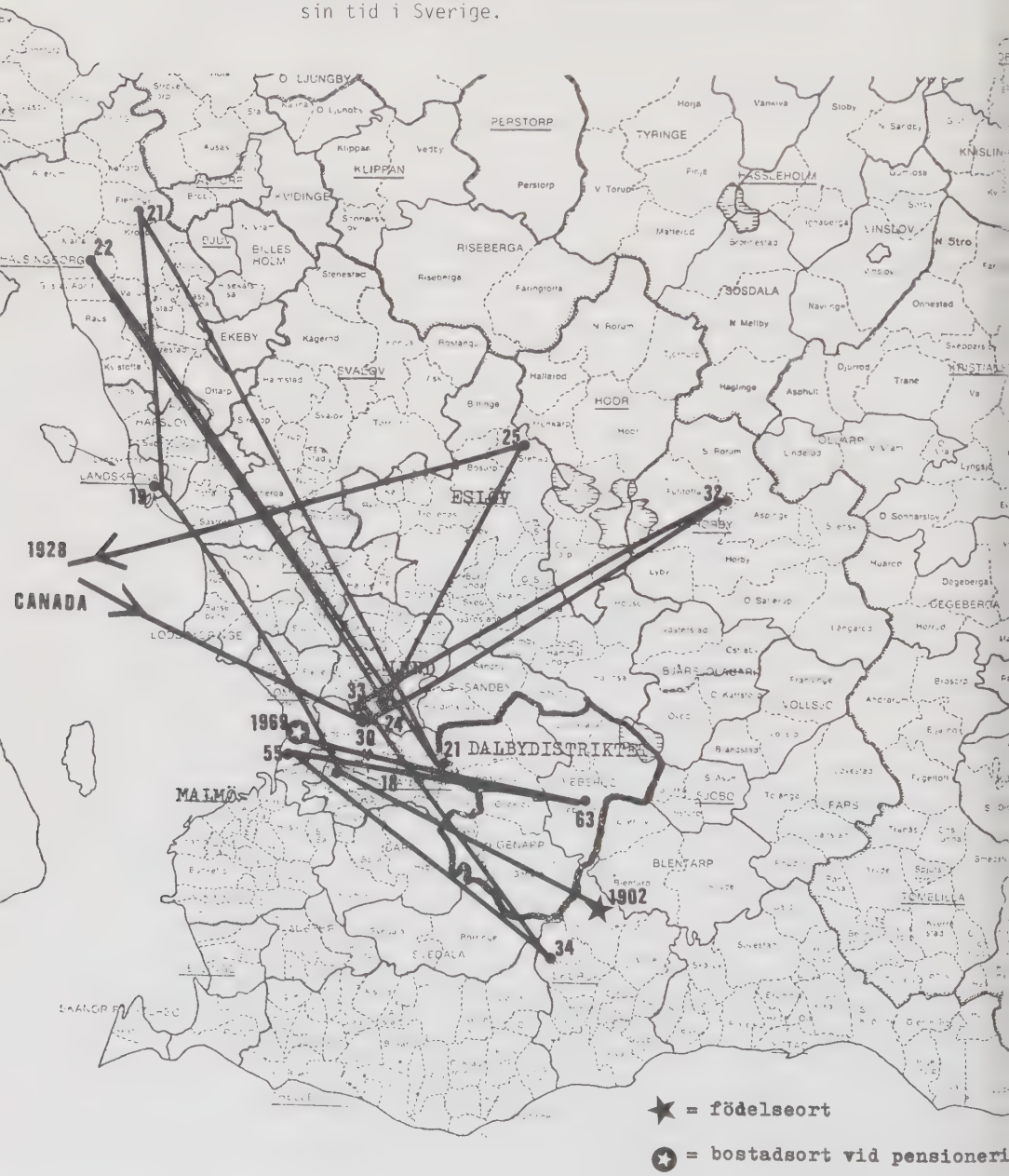

Det historiska perspektivet; några avslutande kommentarer och blickar framåt mot den fortsatta analysen

Som nämndes i inledningen till kapitlet och i det teoretiska avsnittet växte så småningom behovet och insikten fram att den "historiska dimensionen" var viktig då vi skulle tolka och förstå dagens pensionärer, deras liv och tankar etc. Detta blev vi inte minst uppmärksammade på under intervjuerna med pensionärerna, de var nämligen "uppladdade" av samhällshistoria; de kom ofta in på den historiska bakgrunden då de berättade om sina nuvarande liv.

Senare litteraturstudier (Riley et al, Rosenmayr, Binstock et al och Mills diskuterade i kap 2) stärkte och stimulerade även de historiska ansatserna i pensionärsprojektet.

Förutom att den historiska studien skulle ge en ökad och bättre *förståelse* av pensionärernas nutida situation har tanken väckts att även *empiriskt* försöka testa "utfallet" och hitta "spår" av de historiska processerna på pensionärernas nuvarande upplevelser, attityder och sociala levnadsförhållanden. I någon mån har jag redan antytt några sådana influenser i de redovisade livshistorierna. Följande citat från pensionärsintervjuerna pekar även på sådana samhällshistoriska spår i nutiden.

"Vi har det ju mycket bättre om man jämför med hur det var tidigare."

"Vi fick i alla fall lära oss att veta hut." (Kommentar om skolan.)

"Vi i vår generation ser saker och ting på vårt sätt."

"Många gamla håller på att snåla och och unnar sig ingenting - förr fick de ju spara och gneta och det är väl det som fortfarande sitter i."

"Har man gått som jag för det mesta ensam och jobbat i lantbruk så har man vant sig vid det livet och jag tycker därför inte om att gå där det är en massa folk."

"Jag har inte behov av att köpa en massa saker nu, för det har man ju inte varit van vid tidigare."

"På 1920- och 1930-talet kunde väl en fattig arbetare aldrig drömma om att man skulle kunna ha råd att ha bil som pensionär. Man hade ju knappt råd att hålla cykel då."

"Har man varit med om så dåliga tider som vi så blir man nog förnöjsam."

"Man tänkte när man var yngre på mor när hon fick fattighjälp av kommunen - måtte man aldrig bli beroende av dem. Därför har jag slitit i alla år."

"Jag har jobbat all min tid sedan jag var liten pojke, så det var en skön känsla att få sluta jobbet - man slapp ifrån allt tvång."

Det tidigare i avsnittet presenterade historiska utkastet av den samhällsmiljö som omgivit och påverkat Dalbypensionärerna under deras tidigare liv kan givetvis endast göra anspråk på att ge en mycket rapsodisk inblick i samhällets förändringsprocess. Beskrivningen av pensionärsgruppens tidigare livscykelförlopp är likaså sporadiskt belyst. I det sammanhanget kan nämnas att jag kommer att avsluta det historiska kapitlet med att skissera några exempel på frågor och teman att bygga vidare på för att fördjupa och precisera det hittills gjorda historiska utkastet.

Det historiska utkastet bör ses som en "allmän historisk ram" i vilken Dalbykohorten föddes, levde som barn, ungdomar, medelålders och nu lever som pensionärer.

Alla i Dalbygruppen har samtidigt upplevt de "stora" historiska händelserna och skeenden under 1900-talet. Exempel på några sådana gemensamt upplevda historiska händelser är: Storstrejken 1909 då de befann sig i 6 - 7-årsåldern, första världskrigets utbrott då de var i 11 - 12-årsåldern, 1920-talets massarbetslöshet då de var i 20-årsåldern, depressionsåren runt 1930 då många i Dalbykohorten hunnit bilda familj, "30-talets krispolitik", andra världskriget då de befann sig i 40-årsåldern och männen sålunda var inkallade/mobiliserade. Sedan kom, framför allt efter 1950-talet, "välfärdssverige" med bl a ATP-reformen då de närmade sig 60-årsåldern och en period i bjärt kontrast med vad de varit med om tidigare; "överflödssamhället", masskonsumtionen under den period då de närmade sig pensionsåldern.

Vid sidan av de nationella skeendena har pensionärerna även påverkats av de lokalhistoriska förändringarna.

Givetvis har inte alla i Dalbygruppen påverkats ensartat, en del har t ex drabbats hårdare av de tidigare krisperioderna, medan andra haft det lindrigare, haft bättre resurser att möta olika krissituationer. I den hittills genomförda historiska analysen har vi emellertid i stor utsträckning betraktat undersökningsgruppen som ett "kollektiv" utan att beakta

förekomsten av olika undergrupper eller särgrupper i den här utvecklingsprocessen.

Hur skall man då rent metodologiskt gå tillväga när man skall mäta samhällshistoriska influenser på den enskilde individen, hans beteende och attityder, d v s mäta historiska samhällsprocessers utfall på individnivån? Detta är nog en av de svåraste "nötterna att knäcka" inom socialvetenskapen.

De tidigare nämnda Riley, Rosenmayr och Mills talar i ganska allmänna ordalag om de samhällshistoriska influenserna och dess betydelse på människans beteende. Som Maddox et al påpekar är man inom socialvetenskapen överens om betydelsen av miljömässiga effekter på beteendet, medan det råder starkt delade meningar då det gäller begreppsbildningen och empiriska mätmetoder av miljöinfluenserna. Maddox hävdar också att vår kapacitet f n att exakt påvisa sådana influenser på beteendet är mycket begränsad inom t ex åldringsforskningen.[70)]

Clausen påpekar också att vi vet att "life-chances" beror på historiska omständigheter och på ens plats i den sociala strukturen.

> "But we are only beginning to formulate the nature of the linkages between particular kinds of experiences located in time and place, adaptive responses to these experiences, and long-term outcomes. Indeed, the great bulk of research on socialization influences simply assumes that particular patterns of relationship, guidance, or activity will influence later outcomes."[71)]

Den metodik, som framhävs i sådana studier, är *longitudinella studier*. Detta betonas i många sammanhang t ex av Clausen:

> "Longitudinal studies or personal documents maintained over long periods of time afford the only adequate bases for tracing the linkages by which change comes about in the life course."[72)]

En i sammanhanget intressant forskare är Elder. Vad som är metodologiskt speciellt intressant är att Elder ställt sig inför den svåra uppgiften att just *empiriskt* försöka mäta följdverkningarna på familjen och den enskilde individen av de omvälvande händelser som inträffade under depressionsåren.

Elder utgick ifrån ett datamaterial från den s k "Oakland Growth Study" insamlat under 1930-talet i USA.[73] Denna longitudinella studie var ursprungligen inriktad på att mäta fysiska och psykologiska förändringar i en kohort tonåringar, huvudsakligen av medelklassursprung. Elder tog tag i materialet och började analysera detta ur en sociologisk synvinkel. Huvudfrågan gällde 30-tals-*depressionens* påverkan på Oaklandkohorten och dess levnadsbana fram till 40-årsåldern.

I sin analys delade Elder upp kohorten i två undergrupper "deprived" och "non-deprived", beroende på hur mycket familjernas ekonomiska situation försämrats under depressionsåren. Elder undersökte sedan utifrån denna ekonomiska uppdelning samt socialgruppstillhörigheten de sociala och psykologiska effekterna t ex hur familjestrukturen, uppfostringsmönstret och hur barnens upplevelser och personlighet påverkats under depressionsåren. Dessa depressionseffekter sökte Elder sedan "spåra" i undersökningsgruppen då den nått 40-årsåldern.

Elder utgick i sin analys från *en* samhällshistorisk händelse - depressionen som var koncentrerad till några få år under 1930-talet. Drar vi en parallell till Dalbystudien har vi att beakta en närmare 70-årig tidsperiod under vilken man kan finna många dramatiska och omvälvande händelser i samhället. Vi har ju även en avsevärt längre livscykelperiod i pensionärernas liv att beakta. Denna kan man säga oändliga ström av händelser i samhällets förändringsprocess och den enskilde pensionärens livsförlopp under 1900-talet har jag endast kunna täcka in med några rapsodiska glimtar i det tidigare avsnittet. Detta gör att jag på nuvarande stadium endast kan göra ett mindre antal empiriska prövningar av historiska variablers utfall i pensionärernas nuvarande situation.

Som en del av den fortsatta analysen och beskrivningen av pensionärernas nutida situation kommer jag sålunda att pröva sambanden mellan några "historiska" variabler i form av social förankring under tidigare liv samt flyttningsfrekvens och dessa variablers eventuella sammankoppling med eller utfall i nutida attityder och sociala förhållanden i pensionärsgruppen.

Exempel på frågor att gå vidare med

Som jag antytt tidigare kan man endast se det tidigare kapitlet som ett första utkast till en lokalsamhälleshistoria för 1900-talet. På varje område

som jag behandlat finns det en mängd aspekter som det skulle vara intressant att fördjupa och precisera. Jag skall nedan ge några exempel;[74)]

a) Fortsatt analys av näringslivets förändring i Dalbydistriktet, men med fokusering på vissa "typmiljöer" på församlingsnivå. Exempel på sådana typmiljöer är områden dominerade av gods, småjordbrukarområden med glesbygdskaraktär, några av de framväxande industritätorterna i Dalbydistriktet. De här fördjupade studierna av förändringarna i dessa typmiljöer skulle sedan kopplas till några pensionärers livshistorier (typfall) t ex statare/lantarbetare, industriarbetare, hemmansägare/småjordbrukare samt "hemmafru". Dessa typfall bör vara pensionärer som levt i dessa typmiljöer i stort sett under hela sitt liv, dels sådana personer som på ett tidigt skede flyttade ut från området. Ett försök att utifrån klassanalytiska ståndpunkter studera dessa förändringsprocesser hade även varit intressant att pröva.

b) Fortsatt analys av hur vårdförhållanden och det sociala omhändertagandet förändrats i Dalbydistriktet. Dessa analyser skulle koncentreras till de ovan nämnda typmiljöerna och om möjligt även knytas till samma pensionärer (typfall) som nämndes ovan.

c) Samma typ av intensivanalys skulle kunna användas då man studerar områden som bostadsförhållanden och skolförhållanden. Utflyttningsprocessen är en annan frågeställning.

DEL III: PENSIONÄRERNAS NUTIDA LIV

7. PENSIONERINGSPROCESSEN

Man hör ofta talas om genom bl a massmedierna att pensioneringen innebär stora omvälvningar och problem för människorna. Livskris, tomhet och isolering är ofta återkommande ord i sammanhanget. I detta avsnitt kommer jag att redovisa Dalbygruppens upplevelser av pensioneringen. Vidare diskuteras i vad mån de förberett sig inför pensioneringen samt hur deras anknytning till arbetsmarknaden förändrades. Avslutningsvis sätts Dalbyresultaten in i ett vidare teoretiskt sammanhang.

Inledning

Först bör nämnas att då Dalbystudien påbörjades år 1969 var för flertalet den lagstadgade pensioneringstidpunkten 67 år. Senare har som bekant denna åldersgräns sänkts till 65 år. Ytterligare en hel del förändringar i pensioneringssystemet har inträffat under 1970-talet, bl a har man numera möjlighet att ta ut deltidspension. Detta har bl a medfört att den enskilde arbetstagaren fått större möjlighet att styra "pensioneringsprocessen". En annan förändring i pensioneringssystemet är att förtidspensioneringen fått liberalare regler under 1970-talet och att antalet förtidspensionerade har ökat markant.

Rimligtvis bör dessa nya inslag i pensioneringssystemet ha underlättat pensioneringsfasen för många om man jämför förhållandena i slutet på 1960-talet då Dalbygruppens pensionerades. Å andra sidan fanns det, som vi skall visa på senare i avsnittet, redan då möjligheter till en "flexibel pensionering".

Planerade Dalbygruppen sin pensionering?

Under 1970-talet började man i Sverige diskutera behovet av förberedelser inför pensioneringen. Att man behöver förbereda sig för pensionärstillvaron var man överens om vid ett symposium i Stockholm 1975, men hur och när man bör förbereda sig rådde det delade meningar om.[1)] I den s k Pensionärsutredningen fann man att endast 13 procent i förväg hade gjort upp speciella planer på vad man skulle göra när man blev pensionerad.[2)] Utländska studier har även visat på att det var en minoritet, som uppgav sig ha gjort upp speciella planer inför pensioneringen.[3)]

I syfte att belysa den faktiska planeringen inför pensioneringen intervjuades 1903 års pensionärer då de var i 70 - 71 års ålder; totalt 52 pensionärer varav vi har intervjusvar från 48. Frågan, som jag ställde till gruppen, löd: "Plane-

nerade ni i förväg hur ni skulle ha det sedan ni fått pension, t ex så och så skall vi ha det eller det och det skall vi göra?"

Intervjuerna togs upp på band och skrevs sedan ut i text. Det utskrivna materialet innehållsanalyserades. Genom denna analys fick vi fram två grupper med olikartade förberedelsemönster - dels en grupp som *inte* i någon större utsträckning planerat pensioneringen, dels en grupp, som uppgav sig ha planerat sin pensionärstid. Jag kommer att redovisa resultaten huvudsakligen med ett antal autentiska intervjusvar, som på ett nyanserat sätt skall spegla planeringsaktiviteterna i gruppen.

De som inte planerat

Den grupp, som uppgav att de *inte hade planerat* sin pensionärstid, omfattar 27 personer, d v s något mer än hälften av den intervjuade gruppen. Följande uttalanden är typexempel på tankegångarna inom denna grupp.

Man, f d lantbrukare
"Nej, det var det aldrig tal om. Man tänkte att det fick bli som det blir och man får rätta sig efter hur duktig man är."

Kvinna, f d affärsinnehavare
"Nej, knappast. Att jag flyttade till den här lägenheten det kom jag helt plötsligt på. Numera så ser man ju inte framåt. Förr när man var yngre var det ju annat."

Man, f d reparatör
"Jag tog ju ut pensionen två år tidigare bara för att jag skulle kunna passa min fru här hemma. Jag tänkte ju bara på att jag skulle försöka klara av det så länge jag kunde. Jag förberedde mig inte direkt på pensioneringen utan det blev ju att det fick fortsätta i det gamla."

Kvinna, f d kallskänka
"Jag var ju hårt upptagen av mitt arbete och att klara av det, så jag gick inte och tänkte och planerade direkt vad jag skulle göra när jag pensionerades utan jag såg mera fram emot att det skulle bli skönt att få sluta."

Man, f d lantbrukare
"Skall jag säga som det är så har jag aldrig tänkt mer än dag för dag. Jag har egentligen aldrig planerat att nu skall det vara så och så. Jag tar dagarna som de kommer. Det är ju så att tiden står inte stilla, det man tänker i dag det kan vara fel längre fram i tiden. Det är ju inte stor mening då att hålla på att planera, utan det får mera bli dagsläget man får tänka på. Detta att jag nu sålde gården, det var en tillfällighet för annars hade jag tänkt att fortsätta ett tag till. Det är ju saker som inträffar, som gör att det kvittar om man planerar aldrig så bra. Det är klart att vi pratade väl någon gång om att vi skulle sälja gården tidigare och sätta oss i hus, men jag menade att

det fanns ingen idé att göra det. Vi bor ju så pass nära samhället ändå."

Kvinna, f d fabriksarbetare
"Nej, det gjorde vi inte. Det gick automatiskt alltihop. Det var så att vi inte behövde tänka så mycket på ekonomin, vi hade det ju väl ordnat med den. Dels hade vi varit sparsamma och skrapat ihop till hus för att ha något att falla tillbaka på. Vi har ju hela tiden tänkt på att vi får spara, så vi inte blir utblottade och kanske tvingas sälja huset när vi blir pensionärer. Det enda vi planerat det var väl att vi skulle bli här så länge vi kunde i huset. Sen pratade vi också om att vi kanske skulle behöva sälja bilen, men den kunde vara bra att ha menade vi, så den blev inte såld."

Man, f d vaktmästare
"För min del hade jag inte planerat någonting utan det var nog mera slumpen, som gjorde att det blev som det blev. Det är ju rätt svårt att sätta sig ner och planera framåt så. Jag tror att de flesta låter dagen komma och dagen gå, önskedrömmar kan man ju ha, men någon direkt planering tror jag knappast någon gör i dag. Det finns väl personer, som kan inruta sitt liv, men jag tar dagen som den kommer. Det är väl något som kommer mer med åren. Tidigare fick man ruta in dagen på ett annat sätt. Nu vill man ju slippa ifrån den här inrutade vardagen och det är därför jag t ex inte varit engagerad i föreningslivet. Detta med att i morgon är det sammankomst vid den tiden, denna bundenhet, som följer med föreningslivet, har jag aldrig tyckt om. Jag vill gå när jag har lust och göra saker när jag själv har lust."

De som planerat

Den *andra* kategorin består av pensionärer, som i varierande utsträckning planerade sin ålderdom. Gruppen omfattar 21 pensionärer, d v s 44 procent av totalgruppen. Följande uttalanden representerar olika typexempel på planeringsaktiviteter inom denna grupp.

Kvinna, hemmafru
"Då maken pensionerades så pratade vi om att vi skulle flytta tillbaka där vi bodde tidigare, eftersom maken tidigare arbetat där många år och trivdes bra där. Sedan hade vi sagt att vi skulle ut och resa, t o m till Amerika, eftersom min make var glad för att resa. Men så blev det ju inte, eftersom maken blev sjuk och sedan dog."

Man, f d småföretagare
"Jag hade tänkt att jag skulle bygga mig ett hus efter det att jag pensionerades och det har jag ju varit sysselsatt med under åren efter. Sedan tröttnade min fru också på affären så vi sålde iväg den."

Kvinna, lantbrukarhustru
"Ja, vi hade långt innan pensioneringen sagt att vi skulle lämna över jordbruket till en son och att vi skulle flytta in till sam-

hället och köpa fastighet där, men min man gick bort strax efter det vi flyttat."

Man, f d chefstjänsteman
"Köpet av denna fastighet var ju planenligt för att jag skulle ha något att syssla med då jag kom in i pensionsåldern. Jag har haft anknytning till skogen tidigare och detta var en skogsgård och jag visste att jag på detta sätt skulle ha hur mycket som helst att syssla med då jag pensionerades. Sedan försökte jag i övrigt att få pensioneringen något i etapper. Min tjänst slutade då jag var 65 år, sedan har jag haft uppdrag och successivt trappat ner verksamheten. Det var planenligt, som jag försökte ordna det på det sättet. Och det gick. Jag förde ett mycket aktivt liv tidigare och jag var mycket rädd att få det avklippt så där snabbt."

Man, f d industriarbetare
"Man tänkte ju då man var yngre på hur det var när mor fick tio kronor om dagen av kommunen i fattighjälp, att måtte man inte bli beroende av dem. Jag har därför slitit i alla år för att inte bli beroende och för att vi skulle få det bra på gamla dar, men så blev det ju inte eftersom min fru dog. Jag blev ju ensam när vi skulle ha det bra, när jag närmade mig pensionsåldern, så någon direkt planering gjorde man väl inte, men man försökte ju ordna det så gott man kunde. Jag skaffade det här huset på 1940-talet och det var väl lite med tanke på gamla dar också. Vi hade ju sparat, så vi visste att vi kunde klara oss när vi pensionerades och jag tog ut pensionen ett år i förväg. Tur var väl det, annars hade jag inte fått vara tillsammans den tiden med min hustru. Men det är ju så, att det blir inte alltid som man har tänkt sig. När man är så gammal som man är nu, är det inte lönt att planera och vad skall man planera för egentligen, man vet ju inte hur lång tid man har kvar."

Kvinna, hemmafru
"Ja, vi skulle ju ha köpt oss ett hus och vi var och tittade runt omkring, men sedan så dog ju min man innan det förverkligades. Vi hade tänkt på alla vis framåt hur vi skulle ha det."

Sammanfattning och diskussion

Det kan konstateras att mer än varannan pensionär hade *inte* "satt sig ner" och planerat inför sin pensionärstid. De tycktes fastmera ha närmat sig denna nya situation utifrån synsättet "jag tar en dag i sänder". I den resterande gruppen finner man sådana, som ganska ingående hade sökt se framåt i tiden och planerat, men även sådana, som hade begränsade planer. För somliga blev det som man planerat, men för andra grusades planerna genom bl a sjukdom och dödsfall.

Det bör dock nämnas att i samband med det ekonomiska intervjuavsnittet framkom att många i gruppen "sparat för ålderdomen". Detta bör ju även betecknas som en planeringsaktivitet, varför den ovan redovisade frekvensen

är alltför låg. Tidigare investeringar i egna hem, bil etc kan man också uppfatta som en planering för ålderdomen.

Finner man några speciella kategorier av pensionärer bland dem, som planerade respektive icke planerade sin tid som pensionär? Jämför man fördelningen på olika yrkeskategorier finner man att nästan alla i tjänstemannagruppen (8 av 9) angav planer inför sin pensionärstid. Bland industri- och lantarbetare och anställda inom servicenäringar var det däremot ovanligt att man hade planerat något inför pensioneringen. Fjorton av 19 pensionärer i denna grupp sade sig *inte* ha gjort detta. En tänkbar förklaring till dessa olika planeringsmönster bland tjänstemän och arbetare kan vara att deras tidigare arbetssituation hämmat respektive stimulerat planeringsaktiviteter. Industriarbetare har sålunda mer "av andra styrda" arbetsuppgifter än tjänstemän. Detta förhållande kan möjligtvis även ha påverkat planeringsbenägenheten i privatlivet.

Skulle detta antagande gälla borde man dock finna hög planeringsaktivitet i företagsgruppen (lantbrukare och andra egenföretagare). I denna grupp fanns dock inget entydigt mönster. Åtta personer i denna grupp uppgav att de hade planerat sin pensionärstid och tio uppgav att de inte hade gjort detta. Vissa i gruppen hade långt i förväg bestämt hur de skulle överlåta egendomen etc, medan andra inte haft några färdiga planer.

Då det gäller könsfördelningen kan konstateras att kvinnorna var något överrepresenterade i gruppen, som uppgav att de haft planer inför pensioneringen - 50 procent bland kvinnorna mot 35 procent bland männen angav planer.

För att slutligen anknyta till inledningen av detta avsnitt om att förberedelseaktiviteter inför pensioneringen bör stimuleras, så ter detta sig både "rationellt" och förnuftigt. Paralleller och inspirationskällor till sådana förberedelseaktiviteter för pensionärer kan man finna inom andra sektorer i samhället och inom andra åldersgrupper. T ex när barnen börjar skolan numera lägger man stor vikt vid inskolningsverksamheten. Blivande mödrar vänjes in i modersrollen genom t ex besök på mödravårdsmottagningen, kurser för blivande föräldrar, handböcker etc. Då det gäller inriktningen av den här pensionärsförberedelsen får den dock inte begränsa sig till att enkelriktat förmedla viss information och vissa handlingslinjer till

pensionärerna i någon "samhällelig pedagogisk iver". Snarare bör man stimulera pensionärerna att själva diskutera och reflektera över sin egen tänkbara framtida livssituation i samhället som äldre. Att försöka blicka in i framtiden är emellertid "lättare sagt än gjort" och kanske speciellt för många av de äldre, som snarare är benägna att blicka tillbaka än att se framåt i tiden.

Exempel på frågor att arbeta vidare med

När man befinner sig i livets sista fas och döden i statistisk mening är relativt nära, innebär då detta att motivationen för att planera framåt blir låg? (Man kan finna en hel del intervjuuttalanden, som pekar i den riktningen.)

Ett vanligt påstående i pensionärsgruppen var: "Man skall ta en dag i sänder." Är detta möjligtvis ett strategiskt och förnuftigt sätt att förebygga oro och ångest inför problem som väntar t ex sjukdomar, döden, anhörigas och vänners död etc. Innebär denna "vi-tar-en-dag-i-sänder-mentalitet" att kurser i pensioneringsförberedelser inte kommer att efterfrågas i någon större utsträckning?

När upphörde man med förvärvsarbete?

Här skall ges en kort sammanfattning av ett tidigare publicerat material om Dalbygruppens förvärvsverksamhet sammanställt av Nyberg.[4)]

Då det gäller kvinnorna i Dalbygruppen hade två av tre huvudsakligen varit hemmafruar. Övriga hade i varierad omfattning förvärvsarbetat (totalt 22 kvinnor). Nio av dessa hade slutat arbeta innan eller under pensionsåret och 13 fortsatte kortare eller längre tid efter pensioneringen (huvudsakligen med städarbete).

Ser vi på männens pensioneringsmönster finner vi en ganska differentierad bild. 40 procent av männen hade slutat arbeta före den lagstadgade pensioneringstidpunkten (mer än hälften av dessa genom förtidspension). Endast 25 procent i Dalbygruppen slutade då pensionsförmånerna började utgå. Var tredje man fortsatte i varierande omfattning arbeta efter pensioneringstidpunkten.

Avviker Dalbygruppens förvärvsmönster från riksgenomsnittets? Nyberg redovisar material från arbetskraftsundersökningarna åren 1968 och 1969, som visar på ett förvärvsmönster bland männen, som i stort överensstämmer med Dalbypensionärernas. I riksmaterialet befann sig år 1968 sålunda 38 procent av 66-åringarna *ej* i arbetskraften. 1969 var mellan 30 och 35 procent fortfarande *i* arbetskraften i åldrarna 67 - 69 år.[5)]

Pensioneringsmönstret för anställda respektive företagare i Dalbymaterialet visade påtagliga skillnader.[6)] De egna företagarna har i betydligt större utsträckning än gruppen anställda slutat arbeta *innan* de uppnått pensionsåldern. Redan tre år innan denna tidpunkt var hälften av företagarna förvärvsmässigt pensionerade, medan närmare 90 procent av de anställda då kvarstod i arbete.

Då det gäller fortsatt arbete efter ålderspensioneringen förelåg det ingen skillnad mellan företagare respektive anställda.

Upplevelser av pensioneringsprocessen

I den allmänna debatten talas det ofta om att pensioneringsprocessen är påfrestande och problematisk för många människor. Inom den gerontologiska forskningen finner man, som vi skall diskutera sist i detta avsnitt, motstridiga resultat om pensioneringens effekter.[7)]

I detta avsnitt kommer vi att belysa undersökningsgruppens upplevelser av pensioneringsprocessen och även visa på olika förändringsmönster i undersökningsgruppen under denna fas.

Som en bakgrundsinformation till de data, som redovisas i det följande, skall här nämnas något om situationen på arbetsmarknaden under den period, då personerna i vår undersökningsgrupp nådde pensionsåldern. För landet i dess helhet var arbetslösheten låg under åren 1965 - 1970, d v s under den period, då vår grupp pensionerades.[8)] Åren därefter steg antalet arbetslösa kraftigt. Arbetsmarknadssituationen i Malmö/Lundregionen var likartad under den aktuella perioden med låg arbetslöshet och en stark efterfrågan på arbetskraft.[9)]

Denna gynnsamma arbetsmarknadssituation kan ha medfört att de, som ville

fortsätta arbeta efter pensioneringen, även haft vissa möjligheter därtill. Frekvensen upplevda pensioneringsproblem kan under en sådan period antas minska något. I en situation med hög arbetslöshet hade däremot en sådan "arbetsvillig" pensionärsgrupp sannolikt haft små möjligheter att fortsätta med förvärvsarbete. Frekvensen pensioneringsproblem kan då antas stiga.

Datamaterialet, som ligger till grund för analysen av pensioneringsprocessen, består dels av bandinspelade intervjuer i vilka pensionärerna relativt fritt berättade om sina upplevelser, dels en strukturerad fråga, som belyser trivseln med livet efter pensioneringen i jämförelse med tiden innan.

Metodiken vid bearbetningen av det bandinspelade materialet, som skrivits ut i text, tillgick på så sätt att jag läste igenom samtliga intervjuer ett par gånger för att få en allmän översikt av svarsmönstren. På grundval av denna "inkänning" av materialet sorterade jag fram personer med likartade beskrivningar av pensioneringsprocessen i tre kategorier - personer som upplevde 1) inga eller små förändringar, 2) medelmåttiga förändringar och 3) markanta förändringar. Slutligen korrigerades fördelningen på dessa tre kategorier efter ytterligare några genomläsningar av samtliga uttalanden. Arbetet med att sortera fram personer med likartade upplevelser av pensioneringsprocessen påverkades till en del också av den relativt ingående kännedom om varje pensionärs livssituation, som jag efterhand fått under de olika intervjuomgångarna (metodiken diskuteras ytterligare i kapitel 3).

Materialet för män och kvinnor samt förtidspensionerade analyserades åtskilda med tanke på att deras sociala utgångsförutsättningar inför pensioneringen var så olika. Männen med sin traditionellt starka anknytning till arbetsmarknaden och den aktuella generationens kvinnor med sin låga förvärvsintensitet och starka anknytning till hemarbete utgör exempel på sådana olikartade utgångspunkter.

Intervjuerna gjordes då pensionärerna var 70 - 71 år. Följande inledningsfrågor ställdes till intervjupersonerna: "Att pensioneras kan för många innebära förändringar i ens liv. Kan ni berätta om pensioneringen har förändrat ert liv och ert sätt att leva? På vilket sätt, etc." I Tabell 7.I redovisas pensionärernas fördelning på de tre ovan beskrivna förändringskategorierna.

Tabell 7.I. Upplevelser av förändringar i livet i samband med pensioneringen.

	Män		Kvinnor		Totalt	
	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent
1. Inga eller små förändringar	29	57	43	88	72	72
2. Medelmåttiga förändringar	16	31	6	12	22	22
3. Markanta förändringar	6	12	-	-	6	6
Totalt	51	100	49	100	100	100
Förtidspensionerade	16		1		17	

Tabellen ger en sammanfattande bild av den upplevda förändringsintensiteten i gruppen under pensioneringsprocessen. De tre "förändringstyperna" ger en ungefärlig fördelning av hur gruppen som helhet upplevde pensioneringsprocessen. Inom varje förändringskategori finner man ett varierat mönster. Eftersom analysmaterialet består av "mjukdata", d v s en sammanhängande verbal beskrivning, var det sedvanliga skaltekniska arbetet svårare att tillämpa. I arbetet med att fördela intervjuuttalandena på de tre kategorierna var det lättast att särskilja kategori 3, d v s dem som upplevde markanta förändringar. Som kommer att framgå av de följande intervjuuttalandena finner man vissa "gränsfall", som varit svåra att entydigt hänföra till kategori 1 eller 2. Innebörden och formen av dessa tre olika kategorier kommer att exemplifieras genom typexempel på uttalanden från några pensionärer på den aktuella frågeställningen. Dessutom redovisas de vanligaste temana, som jag fick fram vid analysen av samtliga kompletta uttalanden.

Männens pensioneringsprocess

Om vi börjar med pensioneringsprocessen för männen framgår av föregående Tabell 7.I att 57 procent upplevde *"inga eller små förändringar"* i sitt liv då de passerat tidpunkten för ålderspensioneringen. "Företagare" respektive "anställda" var likartat representerade i denna grupp. De följande uttalandena ger en bild av hur männen i kategori 1 upplevde pensioneringen:

Man, f d industriarbetare
"Det blev inga stora förändringar, jag tänkte knappt på att jag blev pensionär. Jag har å göra varenda dag ute omkring här. Jag har varit mycket djurintresserad tidigare och det intresset kan jag tillfredsställa även nu. Jag håller samma tider som förut, frånsett att jag kanske ligger

längre på morgnarna. Jag går ut på morgnarna och sen är jag ute till framåt tvåtiden, sen är det middag, sen går jag ut igen till kvällen. Jag har svårt för att trivas inomhus, för jag har ju alltid varit van att arbeta utomhus."

Man, f d industriarbetare
"Jag tycker det går i det samma gamla vanliga. Man känner sig nu som förr tycker jag. Klart tidigare hade man ju sysselsättning året runt, men det har man inte nu. Men annars, allting annat, fungerar som det gjorde förr. Man ligger kanske lite längre om morgnarna ibland, men för det mesta går jag upp som tidigare. Det är ju skönt att inte ha några tider att passa."

Man, f d industriarbetare
"Det var ju så att när jag slutade på fabriken, så blev min fru sjuk och det gjorde att man blev mera bunden då med passning och sådant. Själva pensioneringen bekom inte mej något alls egentligen. Jag har tidigare både kunnat arbeta och vara fri. Annars lever jag mitt liv som jag gjorde tidigare fast jag äter kanske lite mindre nu."

Man, f d lantbruksarbetare
"Nej, jag ser väl ingen större skillnad, jag slutade ju mitt arbete som djurskötare och gick hemma ett halvt år, men sen ville chefen på ett litet företag här att jag skulle börja där och jag har jobbat heltid där och jag jobbar fortfarande. Frugan arbetade då också och jag tyckte det blev drygt att gå här hemma och det är inte detsamma som när man bor inne i samhället för där kan man ju gå ut och titta och det finns ju en del ordnat för pensionärerna där också. Det är klart man kunde gå med i pensionärsföreningen, men vi har ingen bil och det är svårt att ta sig dit. I arbetet jobbar jag för det mesta för mig själv och kan hålla min egen takt. Jag kan ta lite längre middag än de andra och vill jag vara hemma någon dag så kan jag det."

Man, f d tjänsteman
"Nej, det är ungefär sak samma. Efter det att jag slutade mitt gamla jobb, så hade jag och har fortfarande tillfälliga arbeten i det här distriktet. Sen hjälper jag till mycket inne då min hustru varit sjuk och jag har renoverat mycket i fastigheten, så sysslolös har jag aldrig hunnit att bli. Man tänkte när man skaffade fastigheten som så att här skulle man kunna ha det bra när man blev pensionerad och ha sysselsättning. Det har jag verkligen fått för jag har renoverat själv mycket på fastigheten. Vi har det ju bra och hade frun fått vara frisk, så hade det varit ännu trevligare."

Man, småföretagare
"Nej, det har inte blivit någon ändring. Jag har ju fortsatt att jobba i verkstaden som tidigare, men nu har jag ingen anställd längre."

Man, f d hemmansägare
"Nej, det blev det ju inte genom att jag bodde kvar här och grannen övertog jorden och jag har hjälpt till hos honom rätt mycket under de föregående åren."

Man, f d hemmansägare
"Det blev ingen förändring för mig, eftersom jag hade arrenderat ut gården då jag var 63 år. Jag lever på samma sätt, tycker jag, som jag alltid gjort fast man har ju mindre att sköta nu, det är ju klart."

Ett dominerande drag för den aktuella gruppen enligt temaanalysen är att de hade hög sysselsättningsnivå antingen i form av förvärvsverksamhet (i varierande omfattning) eller "egenverksamhet" med sina fastigheter, hjälp åt anhöriga etc. Ett annat vanligt tema i deras kommentarer var "jag lever som jag gjorde tidigare livet går i samma spår" eller "har samma vanor som tidigare". Flertalet av uttalandena innehöll teman om positiva upplevelser av pensioneringsprocessen t ex kommentarer såsom "man är mycket friare nu" etc.

Går vi över till de män, som upplevde *"medelmåttiga förändringar"* (N=16) ger följande uttalande en karaktäristik av förändringsprocessen i denna grupp.

Man, f d industriarbetare
"Nej, det har inte blivit några förändringar precis. Vi lever ungefär som vi brukar tidigare. Jag stiger upp som jag gjorde tidigare. Jag kan inte ligga sedan jag börjat vakna. Man vill ha sitt bloss på morgonen och en kopp kaffe och sen är det ju hunden också som vill ha upp en. Det kan väl sägas att i början blev det ju en omställning. Man tyckte liksom att man inte gjort skäl för det hela, man var ju fortfarande frisk och duktig. Men sen är det ju så att det skall vana till allt, man måste vänja sig in i det nya och det gäller då både pensioneringen och friheten och sådant. Så man får ju säga att människan ställer om sig fort."

Man, f d industriarbetare
"Till en början tyckte man ju att tiden var lite långsam, men det gick över snart. Sen kände man sig fri som en fågel. Att kunna gå vart man ville och när som helst, det var härligt. Jag slutade mitt på sommaren och jag fick ju då ofta tillfälle å komma ut. Det fanns mycket i huset och trädgården å göra. Men det kändes ändå lite konstigt första tiden. Jag ligger lite längre om morgnarna, sen har man fullt upp, är ute och cyklar och sen handlar jag och sen hjälper jag ju till mycket i huset här, eftersom frun är sjuk. Dagarna går alltid fort."

Man, f d lantarbetare
"Jag tog ju ut pensionen två år tidigare bara för att jag skulle kunna passa min fru här hemma. Jag tänkte ju bara på att jag skulle försöka klara av det så länge jag kunde. Den första tiden fick jag för mig att jag inte bara kunde vara hemma och sköta frun, utan jag var ju nere i smedjan och hjälpte till också. Chefen ville ju att jag skulle hjälpa till så mycket jag ville. Det höll jag på med ett tag, men jag blev ju så smutsig och sen skulle jag hem och hjälpa min fru. Sen blev det skatt direkt när jag jobbade. Vad nyttade det att jag gick och jobbade om dagarna och blev trött och sen fick betala skatt också."

Man, f d tjänsteman
"Övergången till att vara pensionär var inte svår, nej, det har gått förvånansvärt bra. Jag försökte att få pensioneringen något i etapper. Min tjänst slutade jag då jag var 65 år, sedan har jag haft uppdrag och successivt trappat ner verksamheten. Det var planenligt, som jag försökte ordna det på det sättet. Och det gick. Jag förde ett mycket aktivt liv tidigare och jag var mycket rädd att få det avklippt så där tvärt. Vi flyttade också hit ner fem år innan pensioneringen och det blev ju även en mjuk övergång i det avseendet. Jag fick kontakt med bygden här. Naturlivet ger mig mycket och intresserar mig."

Man, f d hemmansägare
"Man kan ju säga att jag har kommit ifrån det aktiva livet, tidigare hade man ju alltid stått i och jobbat och det blev ju därför en viss omställning, men på samma gång så hade jag ju fullt upp med att renovera huset, så det gick ju trots allt rätt smidigt. Det är ju värre nu när man inte har så mycket att göra och då speciellt under vintern då vädret inte tillåter att man är ute. Hade jag flyttat in till en lägenhet då jag pensionerades, så tror jag väl att jag hade dött av sysslolöshet."

Man, f d hemmansägare
"Ja, det är klart, sedan vi sålde djuren och lade ner jordbruket, så har det blivit ändring. Annars går det ju i sina vanliga spår. Jag hade djuren kvar ett år efter det jag pensionerats för man fick ju vara lite försiktig. Sen när vi sålt djuren övergick vi till höns, vi hade 100 stycken, så hade man lite att syssla med där. Jag lider av om jag inte har något att göra, jag kan inte sitta och läsa tidningen på dan. Det finns alltid något att slå undan tiden med och skall vi flytta in till samhället, som vi pratar om ibland, då kommer jag att sakna sysselsättning mycket. Jag hjälper grannen i vårbruket ibland, plockar potatis och sten och sånt och sen har jag hela trädgården och det har jag inte om jag kommer till Dalby. Har haft att syssla med i alla mina år."

Studerar vi olika teman i denna grupps uttalanden finner vi att de vanligaste var "jag har fullt upp att göra/fortsatt att arbeta", "skarven är alltid lite svårare", "lever ungefär som tidigare", "lever friare", "lever lugnare, skönare mm", "flyttade i samband med pensioneringen" etc. Flertalet av pensionärernas uttalanden i denna grupp innehöll positiva upplevelser av övergångsfasen. Inte heller för denna grupp finner man någon större skillnad i fördelningen mellan företagare respektive anställda.

I den tredje gruppen, som upplevde *"markanta förändringar"* (N=6) är företagarna överrepresenterade. Följande intervjuuttalanden illustrerar förändringsprocessen för denna grupp.

Man, industriarbetare
"Ja, jag fick ju känning av astman rätt snart efter pensioneringen och det har gjort att jag ändrat rätt mycket på mina levnadsvanor. Tidigare hade man bara sökt sjukvård vid olycksfall. Själva övergången till pensioneringen var väl lite konstig i början, eftersom man kört till jobbet i alla sina år och tiden blev ju lite lång till en början. Men jag reste till mina barn och hjälpte dem en del, så tiden gick ju. Sen har jag haft mina besvär med astman och har fått ta det lugnare. Det är klart hade man inte blivit sjuk, så hade man levt ett annat liv säkerligen. Sen kan man ju säga att man inte har så stor lust nu att vara med bland folk, man känner sig inte säker på när astmaanfallen skall komma. Tidigare var jag med i pensionärsföreningens aktiviteter, men det har jag inte varit i år. Jag har vant mig vid ensamheten och jag tycker nu att det är bättre att vara ensam än att vara ute bland en massa folk nu sedan man blivit sjuklig. Man vänjer sig så småningom vid det mesta."

Man, småföretagare
"Pensioneringen ändrade mina levnadsvanor. Det är lite svårt att säga exakt, men man kan naturligtvis inte "ta ut" som man gjort tidigare, det blir bara någon gång då och då, man har ju inte råd nu att resa ut på kvällarna, utan det blir att man sitter hemma för det mesta. Man är ju mindre aktiv nu. Tidigare så gick man ju med folk från morgon till kväll och tiden gick fort. Man hade ju fullt upp från morgon till kväll och det var sällan man var arbetsledig. Har väl knappast varit det på de sista 30 åren. Affären tog mycket arbete även efter stängningen, det var ofta som jag höll på fram till tiotiden på kvällarna och även varje lördags förmiddag fick jag arbeta för att förbereda så att säga arbetet för måndagen. Beträffande arbetet tidigare var man ju bunden för mycket på ett vis. Det var skönt att ta det lugnt ett tag, men nu är det ju tvärtom. Man sitter här inne från morgon till kväll, att rent koppla av så här på en gång det är absolut inte bra. Lite deltidsjobb då och då hade ju varit idealet, det skulle man ju inte kunna tänka sig bättre än att ha det så."

Man, f d småföretagare
"Tidigare i mitt jobb upplevde jag ständigt stress och jäkt, som var mycket slitsamt och påfrestande. Jag hade folk jämt och ständigt omkring mig från tidiga morgon till sena kvällen. Det var så få stunder, som man kunde ta det med lugn och ro. Efter det att jag slutat, så var de första månaderna mycket svåra, allt var så fantastiskt tyst och lugnt här. Första tiden blev därför helt annorlunda, vi hade flyttat, skaffat oss lägenhet och jag kände inte så många här dit vi flyttat. Nu har jag vant mig väl och tycker att vi har det väldigt lugnt och fridfullt. Den ena dagen efter den andra går. Vi har en ganska inrutad dag, där den ena i stort är den andra lik."

För tre av de sex pensionärerna i den aktuella gruppen var steget bort från arbetsmarknaden kombinerat med att de blev sjukliga. Två pensionärer slutade sina arbeten samtidigt som de flyttade till nya ovana miljöer. Flertalet i gruppen hade tidigare haft "engagerade" arbeten, som de saknade och som de hade svårt att ersätta med andra engagerande sysselsättningar. I samtliga uttalanden fann vi teman om negativa upplevelser av pensioneringen.

De förtidspensionerade

De återstående männen består av sådana, som förtidspensionerades eller som hade sjukbidrag åren innan ålderspensioneringen. De tvangs på grund av olika fysiska handikapp att sluta sin förvärvsverksamhet. De befann sig därmed i en situation, som var annorlunda än den, som övriga i gruppen stod inför, då de skulle pensioneras. Som exempel på skillnaderna mellan dessa två grupper kan nämnas att de förtidspensionerade hade en mera påtaglig och definitiv orsak till att sluta sitt förvärvsarbete. Pensioneringsåldern varierade även kraftigt i denna grupp.

Intervjumaterialet från de förtidspensionerade är relativt heterogent och ger en mindre specifik information om deras upplevelser av förändringsprocessen.

Ett par uttalanden från olika yrkeskategorier redovisas dock, som kan ge en viss inblick i denna grupps problematik.

Man, f d småföretagare
"Jag blev ju förtidspensionerad för min astma. Tidigare var jag van att arbeta hårt och problemet är ju att man nu känner att man inte kan hugga i. Det gräm er ju en när man ser att det och det skall göras och sen ser att det tar sån tid. Man kan väl säga att när jag förtidspensionerades så blev det inte så stora förändringar. Jag hade ju lite att sysselsätta mig med här på gården med lite småjobb och sen började ju frun att jobba, så jag fick ju sköta huset också till en del. Ja, det är ju egentligen inte någonting som ändrade på sig för vi har aldrig levt på något annat vis utan alltid haft ett rejält hushåll hemma. Vi har aldrig haft några extravaganser ute eller sådant. För oss är det ju så att vi alltid har haft att göra hemma och vi har alltid gått här hemma och vi trivs med det."

Man, f d arrendator
"Jag sjukpensionerades redan 1963 och bodde då kvar fram till pensionsåldern på gården där jag hjälpte till att passa barnbarnen och jag hade lite sysselsättning i huset också. Så man kan väl säga att det blev en långdragen pensioneringsprocess för min del."

Man, f d byggnadsarbetare
"Jag blev förtidspensionerad efter att ha gått sjukskriven en tid. Dom försökte skaffa mig nytt arbete, men jag trodde inte det gick för det var ingen som ville ha mig. Jag var ju dålig i ryggen då. Jag skulle i så fall haft något arbete, där jag kunde sitta, men jag sa det kan jag ju inte skaffa för jag är inte utbildad till någonting. Det var ju annars lite konstigt i början, tyckte det kändes lite konstigt då man la av, det var inget arbete, som man skulle fara iväg till. Men nu så går det bra. Jag har gott humör. Man hade en del att pyssla med i huset så dagarna gick."

Man, f d grovarbetare
"Jag förtidspensionerades och sedan har jag haft en del självsysslor hemma, snickra pallar och måla dem, men det kan jag ju inte numera. Annars går livet tillsammans för oss som tidigare, förutom att benen blivit sämre. Sedan har jag fått lite mer pension också. Man har bara en tanke, dagar komma och dagar gå och bättre blir det väl inte. Man får ta det som det kommer."

Företagarna är något överrepresenterade bland de förtidspensionerade. Männen dominerar markant bland de förtidspensionerade (16 män och 1 kvinna i totalgruppen). Studerar vi temana i uttalandena från de 17 personerna i gruppen, framgår att de flesta hade tillgång till någon form av kompenserande sysselsättning. De flesta var även aktiva efter det att de förtidspensionerades.

Kvinnornas pensioneringsprocess

Som nämndes inledningsvis har flertalet av kvinnorna i den nu levande äldre generationen stått utanför eller haft en lösare anknytning till den öppna

arbetsmarknaden. Flertalet har haft sin arbetserfarenhet företrädesvis i form av att sköta barnuppfostran, hushållsarbete, hemmets skötsel etc, d v s "hemarbete". Man kunde därför inte förvänta sig att den lagstadgade pensioneringstidpunkten skulle innebära någon dramatisk förändring i deras livssituation.

Resultaten från intervjuerna bekräftar dessa antaganden - närmare 90 procent av kvinnorna hänfördes till kategorin, som upplevde *"inga eller små förändringar"* i sin livssituation i samband med pensioneringen. De följande intervjuuttalandena är några typiska exempel på pensioneringsprocessen i denna grupp.

Affärsinnehavare
"Eftersom jag fortsatt att driva affären och vill göra detta fortfarande, så lever jag på samma sätt som tidigare. Jag trivs bra med att ha fullt upp att göra, men ibland så tänker man ju varför man inte skulle sluta upp med affären eftersom det är slitigt."

F d hemsamarit
"Nej, det tycker jag inte. Det var ju bara det att man inte gick ut till arbetet, annars fortsatte det som tidigare. Jag kunde ju alltid få tiden att gå ändå. Jag tycker det är som vanligt. Man gör lite precis vad som faller en in och det har liksom jag gjort i hela mitt liv, så jag upplever ingen skillnad. Jag har ju rätt många som man känner här i samhället och som man går och pratar med och sedan har man sina släktingar, som jag ofta reser och besöker. Så jag tycker att tiden går bra. Än så länge så kan jag ju klara mig och jag kan gå och cykla, vilket jag tycker mycket om. Man måste vara igång för jag kan inte sitta stilla."

Hemmafru, med tillfälligt städarbete
"Nej, det har väl inte blivit så stor skillnad, jag tycker man lever nu som man gjorde innan pensioneringen. Jag sköter ju huset som jag gjorde tidigare och har även fortsatt med städarbete fram till för ett år sedan, då jag tyckte att jag ville ta det lite lugnare. Och sedan har det blivit mer att sköta med fastigheten sedan min make gick bort för två år sedan."

Hemmafru
"Jag tycker inte det har blivit svårare och jag tycker det fungerar perfekt som det skall göra. Jag tror att man hade det besvärligare innan man fick pension. Sedan är det ju så att vi i denna ålder har levt i sämre tider och vi kräver inte så mycket då det gäller det ekonomiska, vi klarar oss med mindre."

Hemmafru
"Nej jag tycker det går som det alltid har gjort. Jag sköter huset som jag gjorde tidigare, jag sysslar ju i trädgården och har fullt upp för jämnan. Tiden går ju väldigt fort nu, fortare än förr."

Hemmafru
"Nej, det har det inte direkt gjort. Det är ju det att jag är ensam, men det var jag ju många år innan pensioneringen också. Jag fick ju änkepension då och sedan blev det automatiskt folkpension då jag fyllde 67 år, så det blev ingen förändring precis vad det gäller det ekonomiska. Jag lever ungefär som jag gjorde tidigare. Det är skönt att komma upp på morgnarna, så att man hinner med att göra det man skall."

Av temaanalysen framgår att uttalanden som "livet går i samma spår" eller "sköter hemmet som tidigare" återkom hos de flesta kvinnorna i gruppen. Några kvinnor pekade på förändringar, som inträffat före pensioneringen, t ex att maken avlidit eller att de flyttat. Detta var förändringar, som inte var direkt förknippade med själva pensioneringsprocessen.

De övriga sex kvinnorna (12 procent) i undersökningsgruppen hänfördes till kategorin som upplevde *"medelmåttiga förändringar"*. (Ingen kvinna hänfördes till gruppen, som upplevde markanta förändringar.) Följande uttalanden illustrerar förändringsprocessen i den aktuella gruppen.

Hemmafru
"Jag har ju varit hemmafru i alla mina år, så på så sätt så har jag ju alla mina tidigare uppgifter med mig även nu, så för min del blev det ju inte så stor skillnad, men förändringarna blev större för min make än det blev för mig. (Han blev ju helt avkopplad från sitt ordinarie arbete. Han kände sig så frisk och vital då, så hade han fått stanna kvar då, så hade han absolut gjort det, men det fick man ju inte på den tjänsten han hade. Han hade varit ansvarig för en verksamhet med cirka 40 anställda och han var ytterst deprimerad under den första tiden efter pensioneringen. Vi flyttade även i samband med att han pensionerades hit ner. Första året efter pensioneringen var nog svårt för oss båda, dels för att vi flyttade och det såg trist ut då vårt bostadsområde höll på att bebyggas, dels kom man inte i kontakt med någon här. Största glädjen för oss det var ju att vi hade vår son med familj i Lund, sedan hade vi några släktingar och bekanta här nere. Så småningom kom man ju in i sällskapslivet här och då gick det ju bra. Vi lämnade ju hela vårt umgänge där vi bodde tidigare och hade ganska få bekanta då vi kom ner hit."

Restauranganställd
"Man saknade ju kontakten med arbetskamrater till en början. Men man tyckte att man skulle sluta även om man kunnat fortsätta, men man kände också att inte riktigt kunde hänga med i de yngres arbetstakt. Man har ju vant sig vid det nya. Man får ju tänka på att man börjar bli gammal även om man tycker att sinnet är ungt."

Hemmafru
"Något har det ju ändrat på sig, eftersom vi något år efter pensioneringen sålde jordbruksfastigheten och flyttade in till samhället och det är ju lite annorlunda. I stort så lever vi som vi gjorde tidigare fast vi har fått mindre bostadsutrymme nu och har inte så mycket besök av släktingar som tidigare. Man har ju inte heller så mycket att sköta nu som tidigare."

För fyra av kvinnorna i den aktuella gruppen bestod förändringen huvudsakligen av att de flyttat till nya och ovana miljöer. I övrigt fortsatte de som tidigare med att sköta hem och hushåll. De två andra kvinnorna slutade sina förvärvsarbeten inom servicesektorn.

Trivseln med livet efter pensioneringen

I den andra intervjuomgången, då pensionärerna var i 69-årsåldern, tillfrågades de om trivsel med livet efter pensioneringen i jämförelse med tiden innan. Följande tabell pekar på att det för de flesta i gruppen inte skett någon förändring i trivseln mellan dessa två tidpunkter. Vi finner en svag tendens för männen att trivas sämre med livet efter pensioneringen i jämförelse med kvinnogruppen. Jämför man fördelningen för männen på "anställda" respektive "företagare" på de tre trivselkategorierna finner vi att klart fler företagare trivdes sämre med livet efter pensioneringen (22 procent mot 2 procent för de anställda). De anställda var å sin sida klart överrepresenterade i kategorierna "ingen förändring" samt i någon mån bland dem som trivdes "bättre" med livet efter pensioneringen.

Tabell 7.II. "Trivs ni bättre eller sämre med livet nu efter pensioneringen?

	Män		Kvinnor		Totalt	
	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent
Bättre	9	11	5	9	14	10
Ingen förändring	61	75	46	84	107	79
Sämre	9	11	4	7	13	10
Vet ej	1	1	-	-	1	1
Ej svar	1[x)]	1	-	-	1	1
Totalt	81	100	55	100	136	100

x) Förtidspensionerad vid 55 års ålder.

I samband med intervjun på den aktuella frågeställningen antecknades pensionärernas öppna kommentarer. Dessa har sedan analyserats för att få fram frekvenser av olika teman för gruppen i sin helhet. Det vanligaste temat i männens kommentarer bland dem som angav *samma* trivsel som tidigare var: "Livet går i samma spår som tidigare." Andra vanliga teman var: "Jag har alltid trivts", "jag saknade arbetet i början, men vande mig snart", "jag har det bra" etc. För kvinnorna i den aktuella gruppen var temat "livet går i samma spår" det vanligaste, följt av "jag har alltid trivts" samt "jag har det bra".

I gruppen, som trivdes *bättre* efter pensioneringen, nämnde flertalet av männen den "ökade friheten och oberoendet" som orsak. Andra kommentarer var "jag har aldrig haft det så bra", "man har det lugnare nu". Kvinnorna i gruppen nämnde t ex "att ekonomin blivit bättre" att "man jäktar mindre" samt att "man är fri-

are nu".

Bland de män, som trivdes *sämre* med livet efter pensioneringen, var de vanligaste temana "jag saknar arbete", "jag har blivit sjukligare" samt "tiden är lång ibland". Kvinnorna nämnde sjukdom som en orsak till den sämre trivseln liksom anhörigs bortgång.

Sammanfattande diskussion om pensioneringsprocessen

Sammanfattar vi pensioneringsprocessen för Dalbygruppen i sin helhet kan vi konstatera att det stora flertalet inte upplevde några dramatiska förändringar i livet i samband med ålderspensioneringen. Det är enbart ett fåtal i gruppen, som drabbats av någon egentlig "livskris" som reaktion på pensioneringen.

Ser vi på pensioneringsprocessens utfall för *olika delgrupper* finner vi som väntat fler män än kvinnor, som upplevt förändringar i samband med pensioneringen. Män och kvinnors "trivsel" med livet efter pensioneringen var dock likartad.

Jämför vi företagares respektive anställdas upplevelser av pensioneringen var företagarna klart överrepresenterade bland dem som trivdes sämre med livet efter pensioneringen. Företagarna var också överrepresenterade bland dem som upplevde "markanta" livsförändringar i samband med pensioneringen. För Dalbygruppen i sin helhet får man dock en positiv bild av pensioneringsprocessen.

Nu kan man kritisera dessa resultat för att de är retrospektiva - de bandinspelade intervjuerna gjordes 3 - 4 år efter tidpunkten för ålderspensioneringen - och att minnesspåren av problemen och svårigheterna därför skulle bleknat eller skjutits i bakgrunden till förmån för de positiva upplevelserna. Man kan inte helt bortse från att sådana processer påverkat intervjuresultaten mot en "ljusare" bild av pensioneringsprocessen. A andra sidan vidimerar "trivselfrågan" vid 69 års ålder resultaten från den bandinspelade intervjun med pensionärerna vid 70 - 71 års ålder. I sammanhanget kan även påpekas att vid 69 års ålder ansåg 80 procent i Dalbygruppen att pensioneringen kom vid rätt tidpunkt. 10 procent ansåg att den skulle kommit tidigare och 4 procent ansåg att pensioneringen skulle kommit senare. Dessutom var det mina "allmänna erfarenheter och intryck" under intervjuarbetet att anpassningsproblem under det första pensionsåret inte var frekventa. Dessa påpekanden stärker riktigheten av mina slutsatser om pensioneringsprocessens förlopp i undersökningsgruppen.

Dessa resultat stämmer dåligt överens med den massmediabild man ofta får av pensioneringsproblemens omfattning. Inom gerontologin hävdar också forskare med rollteoretiska utgångspunkter att pensioneringen med dess rollförluster medför stora anpassningssvårigheter. Som Tornstam[10] påpekar har emellertid inte någon tillfredsställande empirisk prövning gjorts av denna tes. Empiriska undersökningar som utförts visar istället att de negativa effekter, som förutspås följa med rollförluster, i det övervägande antalet fall helt uteblir. Dessa iakttagelser stämmer väl överens med resultaten från Dalbystudien. Man kan även finna andra studier, vars resultat pekar i samma riktning. Andersson[11] summerar, efter att ha gått igenom ett flertal studier av pensioneringens effekter, att 70 - 80 procent klarar av denna fas utan några allvarliga problem.[12] En annan indikator på den positiva synen på pensioneringen är "deltidspensionsreformens" popularitet.

Fortsättningsvis skall jag diskutera några tänkbara förklaringar till de redovisade resultaten om Dalbygruppens pensioneringsprocess. Jag skall därvid huvudsakligen knyta förklaringarna till samhällsnivån. Dessutom skall jag diskutera möjligheten av "historiska" förklaringar till utfallet av pensioneringsprocessen.

Som jag pekade på tidigare i avsnittet kan de lokala arbetsmarknadsförhållandena antas påverka förloppet av pensioneringsprocessen liksom människors upplevelser av pensioneringen. Då det gäller männens förvärvsstruktur var över 40 procent företagare i någon form. (För hela riket år 1970 var i åldersgruppen 65 år och däröver motsvarande andel företagare 33 procent.[13]) Företagaregruppen har, som vi pekat på tidigare, större möjligheter att utifrån sina egna önskemål och behov styra pensioneringen.Trots dessa förutsättningar fann vi dock en klar överrepresentation av pensioneringsproblem bland företagarna. Även i löntagargruppen fanns det strukturella möjligheter till ett relativt flexibelt handlande under pensioneringsfasen. Detta bör rimligtvis även ha påverkat deras upplevelser av pensioneringen i positiv riktning.

Då det gäller kvinnornas upplevelser av pensioneringen var arbetsmarknadsförhållandena av mindre betydelse, eftersom flertalet bland kvinnorna var "hemarbetande". Arbetssituationen för de flesta kvinnorna förändrades därmed inte i samband med pensioneringen - av intervjuerna framgick att de fortsatte i sina "tidigare spår".

Sammanfattningsvis kan konstateras att det stora flertalet och speciellt kvinnor

inte upplevde och inte heller drabbades av något tomrum på aktivitetssidan. På olika sätt hade de skaffat sig kompenserande aktiviteter, som tycktes ha tillfredsställt deras behov och anspråk på aktiviteter i den aktuella livssituatione

Ännu en faktor, som påverkar utfallet av pensioneringsprocessen, är upplevelsen och värderingen av den sysselsättning man pensioneras ifrån. Detta är en faktor, som man även måste ta hänsyn till då man diskuterar följdverkningar av pensioneringen. Det finns som bekant i dag många arbeten, vars "baksidor" i form av monotoni, ackordshets, stress etc, är påtagliga och kännbara för den enskilde individen och speciellt då för dem, som börjar komma upp i åren. Utan att ha några exakta attitydfrekvenser var det mitt allmänna intryck att arbetets baksidor för många av Dalbygruppens män börjat att väga allt tyngre i vågskålen och att pensioneringen för dessa människor snarare blev en befrielse än en uteslutning från arbetsmarknaden.

Diskussionen om människors värdering av arbetet och dess påverkan av upplevelserna av pensioneringen skulle även kunna knytas till de resonemang, som Zetterberg för om "arbetets sjunkande prioritet", d v s arbetet, som den faktor, som ger livet dess största innehåll, anges av allt färre människor enligt en intervjuundersökning, genomförd år 1955 respektive 1977.[14] Fritidslivet har däremot fått en allt större betydelse för människors livsinnehåll. Den här värdeförskjutningen finns emellertid inte redovisad för olika åldersgrupper. Förmodligen är det så, enligt mina intervjuerfarenheter, att värdeförskjutningen mot fritidslivet är mindre utpräglad i den äldre generationen. I vilket fall som helst kan det vara intressant att tänka i sådana här banor, då man skall tolka upplevelserna av pensioneringen.

Zetterberg diskuterar även olika livsstilar i 1970-talets samhälle, som kan vara av intresse i vårt sammanhang.[15] Han pekar ut närmare tio olika livsstilar, varav de fyra vanligaste livsstilarna har endera "arbetslivet", "familjelivet", "umgängeslivet" eller "konsumtion" som centrala livsvärden. För dem som Zetterberg benämner "arbetsstyrda" kan, menar han, pensioneringen "bli en större katastrof än att bli änka eller änkeman..... Arbetet lämnar ett hål i livet, som är mycket svårt att fylla." Utan att ha några exakta frekvenser om sådana här olika livsstilar i Dalbygruppen kan jag dock lätt peka ut några pensionärer, som väl stämmer in i Zetterbergs resonemang om de "arbetsstyrda" och deras reaktioner på pensioneringen.

Ytterligare en faktor, som sannolikt påverkar utfallet och upplevelserna av

pensioneringsprocessen, är det *normtryck* som pensionärerna är utsatta för. Jag skall här bara antyda denna problematik genom att återge några intervjuuttalanden t ex:

> *"Pensionärerna av i dag skall inte klaga eller vara missnöjda."*
>
> *"Det finns en del som gnäller över att bli frikopplade, men det har jag inte kunnat förstå. Har man haft som mål att bli pensionerad och kunna ta det lugnare, så kan man ju inte komma och klaga efteråt att det är besvärligt."*

Jag har inga data, som mera exakt visar på hur många i gruppen, som delar sådana åsikter (normer), men det är mitt intryck att de är ganska vanliga. Det bör dock påpekas att vid sidan av detta exempel på normtryck förekommer det flera andra typer av normtryck, som verkar i motsatt riktning t ex debatten om åldringsfrågan i massmedierna.

Boendestrukturen i undersökningsgruppen med dess höga andel som bor i småhus (70 procent) kan även antas ha påverkat utfallet av pensioneringsprocessen i positiv riktning; möjligheterna till meningsfull "egenverksamhet" med skötsel och reparation av fastigheterna har varit gynnsamma. I hela landet bodde år 1970 närmare 50 procent av pensionärerna i småhus med stor variation mellan olika regioner.[16)]

Även pensionärernas *sociala nätverk* är av betydelse i sammanhanget. Det finns en hel del exempel på att Dalbypensionärerna kompenserat arbetsbortfallet vid pensioneringen med att utföra "privata tjänster" åt barn, grannar och andra personer i det sociala nätverket. Dessa tjänster kan t ex ha bestått i tillfälligt arbete i barns eller grannars lantbruk och småföretag, reparationsarbete barnpassning etc. Ett mindre antal i gruppen har engagerats i sådana aktiviteter genom den förmedling av tillfälliga småarbeten som startats i Dalby.[17)] I detta sammanhang kan nämnas att mer än en tredjedel av männen var intresserade av sådana tillfälliga småarbeten då de intervjuades vid 67 års ålder. Två år senare hade antalet intresserade reducerats kraftigt bl a beroende på att de redan var sysselsatta med att ge sådana "privata tjänster" till personer i deras sociala nätverk som nämndes tidigare. Detta kan ses som en aktiv anpassningsprocess till pensioneringen.

En mera "individbetonad" modell för förståelse och tolkning av åldrandeprocessen i "homeostasteoretiska" termer redovisas av Tornstam.[18)] Han pekar där bl a på olika anpassningsmekanismer hos individen, som träder i funktion vid för-

ändringar i individens sociala situation. En del av de tidigare redovisade intervjuuttalandena om pensioneringsprocessen kan ses i detta homeostasperspektiv.

Slutligen skall jag antyda några *historiska* förklaringar till de redovisade resultaten om pensioneringsprocessen. Pensionärernas tidigare arbetslivserfarenheter är sannolikt då en viktig faktor. Utan att empiriskt kunna belägga ett sådant samband var det emellertid mitt intryck från intervjuarbetet, att pensionärernas oftast ytterst hårda och fysiskt krävande arbete under deras tidigare liv, påverkat deras attityder till pensioneringen i en "positiv" riktning.

> *"Jag har ju jobbat all min tid sedan jag var liten pojke, så det var en skön känsla att få sluta jobba."*

Liknande attityder var vanligt förekommande i pensionärsgruppen. Å andra sidan kunde man finna spår hos en del pensionärer av den tidigare stränga arbetsmoralen.

> *"Man tyckte liksom att man inte gjort skäl för pensionen."*

En näraliggande faktor av betydelse i sammanhanget är de jämförelser, som Dalbypensionärerna gjorde, med hur deras föräldrar och far- och morföräldrar hade det under ålderdomen:

> *"Jämför man med hur de gamla hade det förr, så har vi det ju oerhört mycket bättre nu."*

Sådana erfarenheter har förmodligen påverkat en del pensionärers attityder och värderingar av pensioneringsfasen.

Frågor att arbeta vidare med

Genomföra en mera detaljerad analys av hur de tidigare arbetslivserfarenheterna påverkat pensioneringsprocessen. I det sammanhanget kunde den tidigare diskussionen om olika livsstilar vara en fruktbar ansats för den fortsatta analysen.

En annan frågeställning att arbeta vidare med och där vi redan har data-

material är i vad mån hälsotillståndet påverkat pensioneringsprocessen. Vi har redan pekat på förtidspensionering, orsakad av hälsoproblem. Exempel på andra frågor är: Påverkar hälsovariabeln attityderna till pensioneringsprocessen? Finns det några samband mellan upplevda pensioneringsproblem och hälsan?

Ytterligare en frågeställning är pensionärernas olika ekonomiska förutsättningar och i vad mån man kan hitta samband med upplevelsen av pensioneringsprocessen.

Slutligen kunde det vara av intresse att diskutera pensionärernas upplevelser av pensioneringen i ett alienationsperspektiv. Kan man tolka de positiva reaktionerna av pensioneringen som ett utslag av alienation (maktlöshet, främlingskap inför arbetet)?

8. BOSTADSFÖRHÅLLANDEN OCH BOENDEMILJÖ

I avsnittet redovisas först den allmänna bostadsstrukturen i Dalbydistriktet. Vidare belyses bostadsförhållandena i 67-åringspopulationen och hur dessa förändrats mellan det 67:e och 76:e levnadsåret. Slutligen behandlas trivselfaktorer i boendet.

Det nuvarande bostadsbeståndet i Dalbydistriktet består till stor del av småhus i form av jordbruksfastigheter och egnahem. Denna boendestruktur dominerade tidigare i än högre grad. Mellan 80 och 90 procent av distriktets totala befolkning bodde år 1970 i småhus. För samtliga pensionärshushåll var vid denna tidpunkt andelen boende i småhus 86 procent.[1] I glesbygden dominerar naturligt nog småhusboendet helt, medan denna andel i distriktets fyra tätorter varierar mellan 69 och 87 procent. Under i huvudsak de senaste 15 åren har man börjat bygga flerfamiljsfastigheter, ofta i form av radhuslägenheter.

Då det gäller åldern på det totala bostadsbeståndet var 1970 mellan 35 och 40 procent byggt före år 1920. Pensionärspopulationen bor sannolikt i ännu högre utsträckning i sådana äldre bostäder. Bostadsbyggandet i distriktet ägde huvudsakligen rum dels under de tre första decennierna på 1900-talet, dels under 1960- och 1970-talet då villabyggandet expanderade kraftigt.[2]

Tabell 8.I. Boendeförhållanden för samtliga pensionärshushåll i Dalbydistriktet år 1970. Procentuell fördelning.

Bostadstyp	Tätort Procent	Glesbygd Procent	Totalt Procent
Småhus	80	96	86
Omoderna lägenheter	18	65	36
Antal hushåll	652	378	1 030

Av samtliga pensionärshushåll år 1970 bodde 63 procent i distriktets fem tätorter och 37 procent i glesbygden. Bostädernas kvalitet för pensionärsgruppen varierar kraftigt mellan glesbygd och tätort. Enligt den gängse bostadsklassificeringen bodde i glesbygden 65 procent i omoderna lägenheter, d v s kvalitetsgrupperna 4 till 7 (se definition sid 187). Denna frekvens varierade mellan 50 och 80 procent i distriktets olika glesbygdsområ-

den. Denna variation kan förklaras dels av att man i de gamla småkommunerna varit mer eller mindre benägna att förmedla de statliga bostadsförbättringsbidragen till pensionärerna, dels av en lägre benägenhet hos befolkningen i vissa områden att utnyttja dessa bidrag. I tätorterna bodde endast 18 procent i omoderna bostäder, alltså en mycket betydande skillnad i jämförelse med glesbygdsområdena. En likartad skillnad finner man för hela riket.[3)]

Vad gäller den allmänna servicenivån i distriktet (en annan aspekt av boendemiljön) fanns i början av 1970-talet ett varierat småbutiksutbud i tätorterna och även några butiker på landsbygden. Successivt har dessa affärer ersatts av större centrumanläggningar i tätorterna. Det närbelägna Malmös och Lunds serviceutbud utnyttjas också i stor utsträckning av befolkningen i distriktet. Det kommunala serviceutbudet har även ökat under 1970-talet, men med ökad koncentration av administrationen till Dalby tätort och Lund. (Kommunikations- och servicestrukturen beskrivs ytterligare i kapitel 11.)

Boendeförhållanden i undersökningsgruppen

Fortsättningsvis kommer vi att koncentrera intresset till "67-åringspopulationens" boendeförhållanden och dess förändringar. Inledningsvis skall jag redovisa några intervjuuttalanden, som avser att exemplifiera pensionärernas syn på boendet:

"Man skall ej ta friheten ifrån de äldre och placera dem på ålderdomshemmet."

"Så länge vi kan skall vi bo kvar i fastigheten, här råder vi oss själva."

"Ibland tror jag att jag trivs bättre på annat håll."

"Här ute på landsbygden kan vi vara oss själva."

"Vi jordbrukare blir gärna jordbundna. Frihetskänslan är viktig för oss."

"Så länge hälsan står bi och vi båda är friska bor vi kvar här på landsbygden."

"Det är svårt att lämna sin fastighet, eftersom man ej vet om man kan trivas i lägenhet."

"Jag säljer huset nu, så att barnen slipper att bråka om det senare."

"Det är ej så bra att unga och gamla bor ihop."

"Insprängda pensionärslägenheter är bra eftersom barnen ger en förströelse."

"Jag skaffade mig fastighet för att ha det bra på ålderdomen."

I Tabell 8.II ges en kvantitativ bild av några olika aspekter av undersökningsgruppens bostadsförhållanden.

Tabell 8.II. Några aspekter av gruppens bostadssituation relaterad till tätorts- respektive glesbygdsinvånare (vid 67 års ålder).

	Tätort N=99 Procent	Glesbygd N=51 Procent	Totalt N=150 Procent
Bor i enfamiljshus	78	100	85
Bor i eget småhus	73	59	69
Antal år bosatta i aktuell bostad			
10 år eller mindre	58	33	49
11 - 20 år	19	12	17
21 år eller mer	23	55	34
Trångbodda	-	4	1
Bostadsstandard			
Modern	78	37	64
Omodern	10	57	26
Utrustningsstandard			
Frys	77	76	77
Tvättmaskin	75	67	72
Telefon	96	94	95
TV	91	88	90
Erhållit statligt förbättringslån	13	14	13
Behov av bostadsförbättringar enligt pensionärernas bedömning	22	39	28
Trivs bra i bostaden	89	94	91
Har funderat på att flytta från sin nuvarande bostad	13	27	18

Som vi ser är skillnaderna betydande mellan tätortsbor och dem som bor i glesbygden. Om vi först betraktar boendeförhållandena ur ett vidare miljöperspektiv kan vi konstatera att två tredjedelar av gruppen var bosatta i

tätorter i likhet med distriktets totala pensionärspopulation. En tredjedel bodde utanför tätortsbebyggelse, därav cirka hälften i ensligt belägna bostäder på landsbygden.

Huvuddelen (85 procent) bor i enfamiljshus och de flesta i denna kategori äger själva sina fastigheter. Utrymmesstandarden var hög i gruppen, enbart någon enstaka pensionär var trångbodd (definierad som mer än två personer per rum, köket oräknat). Tre personer bodde på ålderdomshem.

Bostadsstandarden varierade kraftigt mellan glesbygden och tätorterna. Var tionde tätortspensionär i undersökningspopulationen bodde omodernt, d v s i bostäder tillhörande kvalitetsgrupperna 4 till 7. Av pensionärerna i glesbygden bodde hela 57 procent i omoderna bostäder, därav några under mycket primitiva förhållanden.

Skillnaden i utrustningsstandarden var dock obetydlig mellan tätorts- respektive glesbygdsbor.

Studerar vi pensionärernas önskemål om bostadsförbättringar finner vi att anspråksnivån är lägre på glesbygden. Även om cirka 40 procent av glesbygdspensionärerna önskade bostadsförbättringar, finner man i denna grupp också ett antal pensionärer med låg motivation till bostadsförbättringar. "Jag är van att ha det så här" var en vanlig kommentar. Bland dem, som bodde i omoderna bostäder, fanns även personer som själva inte ägde bostaden och som därmed var beroende av att ägaren initierade förbättringar.

Av de personer i undersökningsgruppen, som ansåg att bostaden var i behov av förbättringsarbeten, bedömde jag att var fjärde pensionär var berättigad till statliga bostadsförbättringsbidrag. De övriga i denna grupp hade små eller inga möjligheter att utnyttja dessa lån på grund av t ex förmögenhetsskäl eller att förbättringarna låg utanför bidragsnormerna. 13 procent av den totala undersökningsgruppen hade redan före 67-årsåldern erhållit bostadsförbättringsbidrag.

Bostadens betydelse

En hög andel av pensionärshushållen på landsbygden bor alltså i omoderna bostäder. Många av dessa pensionärer tycks prioritera andra värden i boende-

miljön än hög materiell standard och hög servicenivå. Det de värderar i sin miljö är sådana faktorer som naturupplevelser, "jordnärhet", känslan av att få leva ett ostört och fritt liv, sysselsättningsmöjligheter i form av att sköta sina trädgårdar, underhålla fastigheten, pyssla om djur samt känslan av att få fortsätta leva i det som är invant och välbekant.

Problemet med de omoderna husen kommer dock att bli alltmer märkbart för dessa människor ju äldre de blir och de tvingas då till omprioriteringar. Jag tänker då på den situationen då sjukdom och fysiska handikapp börjar prägla och dominera deras vardag. Att bo i en omodern bostad gör att livet kompliceras och vardagsbekymmer såsom hushållsbestyr, uppvärmning, inköp etc blir tyngre och mera svårbemästrade. Även möjligheterna att kunna få en tillfredsställande sjukvård i hemmet begränsas. I denna situation hade en modern bostad varit en fördel och man kan tycka att det skulle varit förutseende om man hade tänkt sig in i denna problemsituation *innan* sjukdomen var en realitet. Men som många pensionärer sagt under de samtal jag har haft med dem: "Vi tar en dag i sänder" och många lever så att säga på hoppet att hälsan skall stå dem bi och att problemen får lösas när de uppstår.

En annan fråga, som kan vara av intresse i sammanhanget, är vilken betydelse bostaden spelar i deras behovsstruktur. I den psykologiska studien ingick ett test, som syftade till att belysa 67-åringarnas önskemål och behov. Man fann att det behov, som var mest framträdande, var att få ha god hälsa. Därefter kom alternativet att få bo i egen bostad och på tredje plats i denna rangordning kom att få känna lugn och trygghet. Markant lågt värderades att bo på pensionärshem samt att leva ett omväxlande liv.[4)]

Förändringar i boendesituationen mellan 67 och 76 års ålder

Som nämndes inledningsvis har hittills 1902 och 1903 års pensionärer i Dalbydistriktet intervjuats vid 67, 69, 71, 73 och 76 års ålder. I Tabell 8.III redovisas förändringen (stabiliteten) på några boendevariabler under denna period.

Tabell 8.III. Förändringar på några boendevariabler mellan åldersåren 67 och 76 år. Procentuell fördelning.

	67 år[5)] N=150 Procent	69 år N=136 Procent	71 år N=118 Procent	73 år N=117 Procent	76 år N=108 Procent
Bor i tätort	66	73	70	71	74
Bor utanför tätort	34	27	30	29	26
Bor i småhus	85	81	80	-	72
Bor i flerfamiljshus	15	19	20	-	28
Bostadskvalitet					
Modern	63	74	80	81	86
Halvmodern	10	15	8	8	7
Omodern	26	11	13	11	6
Andelen enpersonshushåll	15	18	25	28	34

Av tabellen kan utläsas att fram till 76 års ålder hade bostadsstandarden höjts avsevärt i undersökningsgruppen. Den kraftigt minskade andel, som bor i omoderna bostäder, förklaras till en del av att pensionärerna renoverat sina bostäder (cirka 20 personer), men även av att man flyttat från omoderna bostäder till moderna sådana (10 personer). Dessutom avled under perioden sju personer som bodde i omoderna bostäder. Glesbygdsborna var fortfarande vid 76 års ålder klart överrepresenterade bland dem som bodde i halvmoderna och omoderna bostäder. Närmare 30 procent bland glesbygdspensionärerna mot knappt 10 procent i tätorterna bodde i sådana bostäder.

Den allmänna trenden i samhället med inflyttning till tätorterna kan man även se i vår undersökningsgrupp. Vid 67 års ålder bodde mer än var tredje pensionär i glesbygd - vid 76 års ålder endast var fjärde. Som vi närmare kommer att diskutera i nästa kapitel minskade småhusboendet under perioden. Dessa trender i boendet är delvis sammankopplade med enpersonshushållens ökade andel i vår population.

Trivselfaktorer i boendet

En annan aspekt av intresse att belysa med de hittills redovisade data om bostadsförhållandena i gruppen som bakgrund är vilka faktorer, som bidrar till pensionärernas trivsel eller brist på trivsel i boendet.

Vid första intervjun uppgav 91 procent att de trivdes "bra" med sin bostadssituation. Vid 69 års ålder var motsvarande frekvens 92 procent. Med reservation för mätnings- och tolkningssvårigheterna för denna fråga är detta en hög frekvens.

Vilka faktorer låg då till grund för denna trivsel? I de öppna intervjusvaren fann jag ett antal teman. Det vanligaste, vilket var tredje pensionär tog upp, rörde deras *relationer till människorna i omgivningen*, t ex att barnen fanns inom nära räckhåll, att grannar och vänner var bra och att man överhuvudtaget var en del i ett etablerat relationsmönster.

Det därefter vanligaste temat rörde den omgivande *yttre miljön*, t ex naturnärheten, rofylldheten, idyllen. Ytterligare ett tema var goda *sysselsättningsmöjligheter* i form av trädgårdsarbete, underhålls- och reparationsarbete av huset, skötsel av husdjur etc.

Ett fjärde tema rörde vad som kan rubriceras som *frihetskänslor*, t ex känslan av att få rå sig själv, att kunna få vara sig själv, slippa tvång och störningar från grannar och liknande. Bland många av dem som varit lantbrukare tidigare, tycktes sådana känslor vara väsentliga. Uttalanden som "vi vill sköta oss själva" återkom ofta i denna grupp.

Ytterligare en faktor var känslan av att *leva i en rotfast miljö*. "Vi är barnfödda här, vi har vant oss vid att bo här", var påståenden som återkom i detta sammanhang.

Andra något mindre frekventa teman hade anknytning till *bostadens standard* och funktionsduglighet, t ex att den var "välordnad", "bra" etc. Ett annat tema var att bostaden *låg centralt* med lättillgänglig service. Det bör dock poängteras att just hög bostadsstandard och hög servicenivå tillhörde de mindre frekventa trivselfaktorer som Dalbypensionärerna pekade på.

Vissa könsskillnader framkom vid valet av trivselfaktorer. Kvinnorna angav mera frekvent betydelsen av goda relationer till människorna i omgivningen, liksom bostadens centrala läge och den goda servicen. Männen å andra sidan pekade oftare på sysselsättningsmöjligheter, frihetsupplevelser, närheten till naturen och känslan av att få leva i en invand tillvaro.

De 10 procent i gruppen, som inte trivdes, pekade på sådana faktorer, som t ex att de var *nyinflyttade* och att de var ovana vid sin nya miljö, att de *saknade sysselsättning*, att bostaden var dålig eller *ocentralt belägen* eller att *trafiken var störande.*

Sammanfattande diskussion

Jämför vi boendeförhållandena i Dalbygruppen med en grupp 68-åringar i Lund stad[6] är skillnaden den, att en låg andel av Lundapopulationen bor i småhus (16 procent). En högre andel bland Lundapensionärerna bor även i moderna bostäder. Då det gäller trivsel med bostaden, flyttningsplaner och boendetid i nuvarande bostad är det ingen större skillnad mellan Lundapensionärerna och den grupp i vår undersökningspopulation som bor i tätorterna. Glesbygdspensionärerna i Dalbydistriktet skiljer sig dock mera markant från stadspopulationen - avsevärt fler glesbygdsbor planerar att flytta samt bor omodernt. Också i det generella mönstret i landet som helhet bor glesbygdspensionärerna i sämre bostäder.

Vad kan ligga bakom sådana här skillnader mellan tätorts- respektive glesbygdsinvånarnas boende? En förklaring, som vi pekat på tidigare, är att glesbygdspensionärerna då det gäller bostadsstandard har en lägre "anspråksnivå". Ett näraliggande begrepp, som kan användas som förklaring av de påvisade skillnaderna, är det av Hyman introducerade "referensgrupper"; människan tänker, känner och handlar samt tolkar sin situation med hänvisning till vissa andra människor, som då utgör ens referensgrupp. Referensgruppen kan t ex bestå av sociala miljöer och umgängeskretsar, samhällsklasser, gäng etc.[7] En del av de påvisade skillnaderna skulle enligt referensgruppsbegreppet tolkas som att glesbygdsmiljön "hämmar" människors standardhöjande insatser; när man ser sig omkring och jämför sig med grannarna finner man att de lever på ungefär samma standard som man själv.

Men med tanke på att glesbygdsmiljön i Dalbydistriktet numera har en ganska heterogen befolkningssammansättning - den "gröna vågen" under 1970-talet

förde in "nya" kategorier människor från stadsmiljöer med annorlunda preferenser - ter sig referensgruppsresonemanget som en mindre tänkbar förklaring. "Massmediasamhället" har sannolikt även minskat betydelsen av referensgrupperna i närmiljön som attityd- och normbildare.

Kan man förklara en låg bostadsstandard hos vissa pensionärer med att de har dålig ekonomi? Ett samband med pensionärernas ekonomi finns, men det är inte entydigt. Studerar man fördelningen av dem som bodde omodernt respektive halvmodernt/modernt på de fyra ekonomiska klasserna (se bilaga 4) finner man att ingen i den mest välsituerade gruppen (I) bodde omodernt. I den lägsta ekonomiska gruppen (IV) bodde över 40 procent i omoderna bostäder. I den näst högsta ekonomiska klassen (II) bodde dock över 30 procent omodernt och i klass III var motsvarande andel 25 procent.

Slutligen något om den höga frekvens av "trivsel" med boendet som redovisats i Dalbygruppen. Tornstam pekar på att höga trivselfrekvenser är vanliga i frågeundersökningar av t ex boendet.[8)] Hans tes om att detta i många fall speglar en "falsk förnöjsamhet" bland de äldre (i enlighet med homeostasteoretiska tankegångar) är emellertid diskutabelt i t ex boendesammanhang. Förutsätter inte resonemanget om "falsk förnöjsamhet" att man kan ersätta individens subjektiva värderingsnormer med andra "bättre" värderingsnormer? Risken med ett sådant synsätt är att man definierar de äldres behov och problem utan att i tillräcklig grad beakta de äldres egna värderingsnormer och synsätt.

Utgår man istället ifrån ett *historiskt* perspektiv, d v s är man medveten om att dagens pensionärsgeneration under den allra största delen av sitt liv bott i helt omoderna och dåligt utrustade bostäder, är "förnöjsamheten" och den höga trivseln lättare att tolka och förstå.

9. FLYTTNINGSMÖNSTER, FLYTTNINGSBENÄGENHET OCH BETYDELSEN AV ATT BO KVAR I DEN INVANDA MILJÖN.

Den vanliga föreställningen att de äldre sällan flyttar och inte vill flytta ifrågasättes i detta avsnitt utifrån två empiriska material. Vidare redovisas data om vilka kategorier som flyttar, om flyttningsmotiv och om anpassningen efter flyttningen samt om pensionärernas syn på den invanda miljöns betydelse. Kapitlet avslutas med ett försök att sätta in de empiriska resultaten i ett vidare teoretiskt sammanhang.

Först några kommentarer från Dalbypensionärerna som kan exemplifiera flyttningsproblematiken bland äldre.

"Man skall ej rycka upp gamla träd."

"Att flytta in till nytt område och nya människor är svårt."

"Det är svårt att lämna sin fastighet eftersom man ej vet om man kan trivas i lägenhet."

"Man fäster vig vid saker och ting här hemma och det gör att det är svårt att flytta."

"Jag flyttar inte levande från min fastighet."

"Ibland tror jag att jag trivs bättre på annat håll."

"Vi var inställda på att flytta när vi pensionerades."

"Hade ej trott att det skulle gå så bra att flytta in till samhället."

"Det är viktigt att kunna anpassa sig."

"Man måste flytta om det blir så att man ej kan klara sig själv."

Den faktiska flyttningsfrekvensen

Inom migrationsforskningen finner man resultat, som ganska entydigt visar på att de äldre har låg flyttningsfrekvens i jämförelse med yngre och medelålders grupper.[1)] Inom socialpolitiken finner man även en ofta uttalad målsättning om att man skall låta de äldre bo kvar i sin invanda miljö.[2)] I Dalbystudien fann vi emellertid flyttningsmönster, som inte stämde överens med dessa teser, varför vi beslöt att närmare studera flyttningsproblematiken bland äldre.

I kapitel 6 redovisades undersökningsgruppens tidigare flyttningsmönster. Det konstaterades där att 70 procent i gruppen haft en starkt lokal an-

knytning till Dalbydistriktet under sin tidigare levnadstid och att flyttningarna i denna grupp skett inom ett mycket begränsat geografiskt område.

I intervjuundersökningen framkom vidare att var tredje pensionär bott i sin nuvarande bostad 21 år eller längre. Pensionärer i glesbygden hade oftare bott kvar och under längre tid i aktuell bostad i jämförelse med tätortspensionärerna. Varannan pensionär i totalgruppen hade under den senaste tioårsperioden bytt bostad vid minst ett tillfälle.

I det longitudinella materialet, där flyttningsmönstret för "67-åringspopulationen" följts från födelsen fram till 76 års ålder, finner vi den högsta flyttningsintensiteten under åldersåren 16 - 30 för att senare successivt minska fram till 67-årsåldern. Därefter stiger emellertid flyttningsfrekvensen åter under den följande tioårsperioden till i närheten av flyttningsfrekvensen för medelåldersgrupperna (se Tabell 6.I i kap 6).

För att även kunna visa på flyttningsmönstren bland äldre kohorter, redovisas resultaten från en annan longitudinell flyttningsanalys av samtliga personer, som år 1971 var mellan 70 och 97 år (N=316) i Genarps förutvarande kommun. Den här gruppen har följts under perioden 1971 - 1979, varvid flyttningsrörelser registrerats med data från Länsstyrelsens s k personavier.[3)]

Tabell 9.I. Flyttningsfrekvens bland samtliga pensionärer 70 år och äldre (N=316) i kommundelen Genarp under perioden 1971 - 1979.

Levnadsålder år 1971	Totala antalet flyttningstillf	Totala antalet levnadsår 4)	Flyttningstillf per levnadsår
70 - 74 år (N=123)	41	756	0.05
75 - 79 år (N=93)	35	568	0.06
80 - 84 år (N=53)	18	262	0.07
85 - 89 år (N=31)	6	119	0.05
90 - (N=16)	2 (12)[a)]	32	0.06 (0.37)[a)]

a) Frekvenserna inom parentes inkluderar de icke registrerade flyttningarna till ålderdomshem.

Av tabellen framgår att flyttningsfrekvensen för alla de fem ålderskohorterna över 70 år är högre än de tidigare nämnda frekvenserna för gruppen 45 - 60 år (0.04) och 61 - 67 år (0.02). Det bör även här påpekas att flyttningsfrekvenserna i kohorterna över 80 år är klart *underregistrerade* i CFU-statistiken, eftersom flertalet pensionärer inte mantalskriver sig på ålderdomshem eller sjukhem då de flyttar dit.

Vid en kontroll av CFU-uppgifterna för åldersgruppen 90 - 97 år hos ålderdomshemsföreståndaren i Genarp framkom en kraftig underregistrering - endast 2 av 12 flyttningar till ålderdomshemmet hade registrerats i CFU-statistiken. För man in dessa flyttningar i statistiken får man en flyttningsfrekvens på 0.37 per levnadsår, en frekvens som vida överstiger siffrorna för åldersgruppen 16 - 30 år. Den här underregistreringen förekommer sannolikt även i de andra femårskohorterna. Flyttningen mellan ålderdomshem och sjukhem ger som regel inte heller utslag i CFU-statistiken. I en fortsatt flyttningsanalys av samtliga pensionärer i Dalbydistriktet kommer denna underregistrering att speciellt studeras.

Ur ett annat datamaterial, nämligen de intervjuade i "67-åringspopulationen", finner man även en betydande rörlighet mellan 67 - 76 års ålder.

Tabell 9.II. Flyttningsfrekvens mellan 67 - 76 år för de intervjuade i pensionärsundersökningen.

	67 år N=150 Procent	69 år N=136 Procent	71 år N=118 Procent	73 år N=117 Procent	76 år N=108 Procent
Flyttat sedan föregående intervju	13[a)]	8	12	4	15

a) Gäller här den föregående tvåårsperioden.

Dessa olika resultat avviker alltså från de gängse teserna inom migrationsforskningen. Vi skall senare i kapitlet återkomma till orsakerna bakom den relativt höga flyttningsfrekvensen i vår undersökningspopulation.

För att komplettera och fördjupa detta material har vi fortlöpande från år 1971 vecka 20 till år 1979 vecka 20 samlat in flyttningsuppgifter om *samt-*

liga överlevande personer i "67-åringspopulationen".[5] Denna period täcker åldersåren 68 - 76 år för 1903 års kohort och 69 - 77 år för 1902 års kohort.

Informationen kommer, liksom det tidigare redovisade Genarps-materialet, från Länsstyrelsens datasektion, där man varje vecka gör utdrag från "personbandet" med förändringsuppgifter i befolkningen - bl a flyttningar, dödsfall, civilståndsförändringar etc.

Med detta datamaterial som utgångspunkt kommer vi att redovisa stabiliteten respektive förändringar i boendet under en åttaårsperiod. Vidare studeras vilka kategorier som flyttar, till vilket område och till vilken bostadstyp man flyttar etc. Vi kan även ur detta datamaterial följa inflyttning till Dalbydistriktet för personer födda åren 1902 och 1903. Först redovisas stabiliteten respektive förändringarna i boendet under den aktuella perioden.

Tabell 9.III. Flyttningsfrekvensen under perioden 1971 - 1979 för 67-åringspopulationen.

	Antal	Procent
Antal som *ej* flyttat	124[a]	68
Antal som flyttat någon gång	58[b]	32
därav en gång	48	26
två gånger	8	4
tre > gånger	2	1
Antal personer	182	100
Totala antalet flyttningar	71	
Totala antalet levnadsår	1 309	
Genomsnittliga antalet flyttningar per levnadsår och person	0.05	

a) Av dessa avled 28 personer under den aktuella perioden

b) Av dessa avled 13 personer under den aktuella perioden

Av Tabell 9.III framgår att nästan var tredje pensionär flyttat under åttaårsperioden. Flertalet av dessa har endast flyttat vid ett tillfälle. En

person hade dock bytt bostad fem gånger. Den övriga delen av gruppen, 68 procent, hade bott kvar i samma bostad under hela perioden. Flera av dessa uppgav dock att de hade planer på att flytta, planer som ej hunnit förverkligas. Dessutom hade 12 av dessa personer flyttat under perioden 1969 - 1971.

Sammanfattningsvis kan konstateras att den här studien visat på en flyttningsfrekvens, som är högre än vad man vanligtvis brukar redovisa för äldre människor inom migrationsforskningen. En av orsakerna därtill är att man i dessa studier inte använt flyttningar per *levnadsår* som beräkningsmetod utan flyttningar per kalenderår. Den senare beräkningsmetoden resulterar emellertid i att de äldre åldersgrupperna ges allt för låga flyttningstal, eftersom *dödligheten* är markant högre i dessa åldrar. För att kunna göra en korrekt jämförelse mellan yngres och äldres flyttningsfrekvens, menar jag, måste man väga in variationen i dödligheten och att man därför bör använda flyttningar *per levnadsår* som beräkningsmetod. Denna metodik förutsätter dock att man utgår från longitudinella data och som nämnts tidigare är detta ovanligt.

En annan orsak till de äldres låga flyttningsfrekvens i andra studier kan vara att de som regel grundat sig på flyttningsrörelsen över kommungränser eller större regioner. Som vi visat på tidigare i detta avsnitt flyttade de äldre i våra två kohorter huvudsakligen *inom egen kommundel*. Att flyttningsavståndet sjunker med stigande ålder fann Jakobsson i sin svenska migrationsstudie.[6)]

Detta medför sålunda en *underregistrering* av de äldres flyttningar i jämförelse med yngres i den gängse flyttningsstatistiken. Dessutom underregistrerades de äldres flyttningar till ålderdomshem och sjukhem.

Flyttningsbenägenhet

Ytterligare stöd för dessa resultat får vi om man studerar pensionärernas *flyttningsbenägenhet*. I Tabell 9.IV finner man att närmare var femte pensionär hade funderingar på bostadsbyte då de intervjuades vid respektive 67, 69 och 71 års ålder. Vid 73 respektive 76 års ålder var flyttningsbenägenheten klart lägre, vilket till en del kan förklaras av att man successivt förverkligat sina tidigare flyttningsplaner samt att några flyttningsbenägna personer avlidit.

Tabell 9.IV. Flyttningsbenägenhet vid 67, 69, 71, 73 och 76 års ålder.

	67 år N=150 Procent	69 år N=136 Procent	71 år N=118 Procent	73 år N=117 Procent	76 år N=108 Procent
Funderar på att byta bostad	18	22	19	6	7

Av dem som funderade på att flytta vid 67 års ålder (N=27) hade knappt en tredjedel förverkligat sina flyttningsplaner vid 69 års ålder. Vid 76 års ålder var det fortfarande 8 av de 27 flyttningsbenägna pensionärerna som inte hade flyttat. Dessutom hade 7 av de 27 pensionärerna avlidit innan deras planer hunnit realiseras.

Pensionärerna i glesbygden var vid 67 års ålder klart överrepresenterade bland de flyttningsbenägna. I jämförelse med andra studier var t ex i den tidigare nämnda Lundaundersökningen flyttningsbenägenheten bland 68-åringarna likartad med tätortspensionärerna i Dalbypopulationen.[7] I "Pensionärsundersökningen", med data från hela landet, uppgav 14 procent av ålderspensionärerna att de önskade flytta, med en högre frekvens för de yngre åldersgrupperna.[8]

Vilka kategorier flyttar respektive bor kvar?

Tabell 9.V. Några bakgrundsdata för de kvarboende respektive de som flyttat under perioden 1971 - 1979.

	Kvarboende N=124		Flyttare N=58		Totalt N=182	
	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent
Kön						
Män	71	57	32	55	103	57
Kvinnor	53	43	26	45	79	43
Civilstånd						
Ogift	24	19	14	24	38	21
Gift	81	65[a]	38	66[b]	119	65
Änka/änkling	15	12	4	7	19	10
Skild	3	2	2	3	5	3
Ingen information	1	1	-	-	1	1
Yrke[c]						
1. Storföretagare, högre tjänstemän, akademiker	4	3	3	5	7	4
2. Småföretagare, lägre tjänstemän	25	20	8	14	33	18
3. Bönder, arrendatorer	27	22	14	24	41	23
4. Kvalificerade yrkesarbetare, hantverkare	7	6	-	-	7	4
5. Okvalificerade arbetare i industri och stadsnäring, jordbruksarbetare, hushållsarbetare	53	43	29	50	82	45
Ingen information	8	6	4	7	12	7

a) Nio av dessa blev änkor/änklingar under perioden

b) Sju av dessa personer blev änkor/änklingar under perioden

c) Gifta kvinnor utan yrkesbeteckning har klassificerats i makens yrkesgrupp. För redovisning av yrkesklassificeringsinstrument se sid 249 fotnot 9.

Sammanfattar vi mönstren i Tabell 9.V kan vi konstatera att vi inte finner några markanta skillnader mellan kvarboende och flyttare vad gäller variablerna kön, civilstånd och yrke. De tendenser till skillnader, som kan noteras, är att kategorin änka/änkling samt yrkesgruppen småföretagare/lägre tjänstemän är något överrepresenterade bland de *kvarboende*.

Bland dem som *flyttat* är yrkesgrupp 5 (okvalificerade arbetare etc) något överrepresenterad, liksom ogifta personer.

Flyttningsmönster

Vart man flyttar och vilken typ av bostad man flyttar emellan framgår av Tabell 9.VI.

Av tabellen framgår att de pensionärer som flyttat till helt övervägande del rört sig inom sin egen kommundel (enligt kommungränserna före den 1 januari 1974). I det aktuella datamaterialet är det endast tre pensionärer, som flyttat till en bostad, som ligger längre bort än tre mil från den förutvarande bostaden. I ett tidigare avsnitt påvisades också att flyttningarna under den tidigare delen av livscykeln likaså skett inom ett ganska snävt geografiskt område.

Ett annat mönster i flyttningarna är att huvuddelen av dessa skedde *inom tätorter* (flertalet, cirka 70 procent, bodde dock redan i tätorterna vid undersökningsperiodens början). En tredjedel av glesbygdspensionärerna hade under perioden flyttat in till tätorterna.

Då det gäller vilken typ av bostad man flyttade till kan konstateras att det vanligaste mönstret var flyttning från småhus till lägenhet i flerfamiljshus. Mer än var fjärde flyttning skedde dock från småhus till småhus.

Slutligen skall nämnas något om flyttningsutbytet mellan Dalbydistriktet och utanförliggande områden för personer födda 1902 och 1903. Ett vanligt mönster i migrationen är att en flyttningsström ut från ett område vanligtvis motsvaras av en motström av inflyttningar.[9)] I kapitel 5 redovisades omfattande sådana flyttningsströmmar under 67-åringarnas tidigare livscykel. Under perioden 1971 - 1979 finner man även sådana flyttningsströmmar. Sålunda flyttade 21 pensionärer av den ursprungliga 67-åringspopula-

tionen ut från Dalbydistriktet. En av dessa pensionärer återvände till distriktet under perioden.

Tabell 9.VI. Några variabler rörande flyttningsmönstret under perioden 1971 - 1979.

	Antal N=71 a)	Procent
Flyttningsort		
Inom egen kommundel	52	73
Till övriga delar av Lunds kommun	7	10
därav Lunds stad	4	6
Till annan direkt gränsande kommun	5	7
Till övriga delar av Sydskåne	5	7
därav till stad	-	-
Till annat område	2	3
Flyttningsriktning, flyttat;		
Inom eller mellan tätort	47	66
Från glesbygd till tätort	17	24
Inom glesbygd	6	8
Från tätort till glesbygd	1	1
Bostadstyp, flyttat från;		
Småhus till lägenhet	31	44
Småhus till småhus	19	27
Lägenhet till småhus	-	-
Lägenhet till lägenhet	17	24
Till institution	3	4
Information saknas	1	1

a) antalet flyttningstillfällen

Motströmmen av inflyttare födda 1902 och 1903 (och som ej bodde i Dalbydistriktet åren 1969/1970) uppgick till 33 personer, varav sju senare flyttade ut igen. Trettioen av dessa 33 personer bodde tidigare inom en tremilsradie runt Dalbydistriktet och två personer var inflyttare från Jönköpings län. Inflyttningsnettot för Dalbydistriktet blev sålunda plus sex pensionärer i 1902 och 1903 års kohorter under den aktuella perioden.

Flyttningsmotiv

Vid 69 och 71 års ålder ställdes, till dem som flyttat, en öppen fråga om flyttningsmotiven. Bland de 25 personer, som flyttat mellan 67 och 71 års ålder, finner man många olika typer av motiv. Det vanligaste motivet rörde problem med den tidigare *bostaden* - "Den var för stor att sköta", "bostaden var obekväm" eller "trädgården var för arbetsam" (13 personer angav detta). Ett annat tema var att bostaden låg *ocentralt* i förhållande till servicen eller att kommunikationerna var dåliga (8 personer).

"Det var *planerat* tidigare" uppgav fyra personer och lika många uppgav att de *sålt jordbruksfastigheten.* Makes *dödsfall* angav tre personer som skäl och tre bodde i *tjänstebostad* som de måste lämna då de pensionerades. Lika många angav *otrivsel* i boendet och två uppgav som skäl *otrygghet.* Ytterligare motiv var t ex önskan att flytta tillbaka till sin uppväxtmiljö (1), flytta närmare barnen (1) samt önskan att rå sig själv (1). Som framgår av redovisningen har man ganska varierande motiv och flertalet uppgav mer än ett motiv till att flytta.

Anpassningen efter flyttningen

Då gruppen som flyttat (N=25) tillfrågades om trivsel i den nya omgivningen svarade fyra av fem att de trivdes "bra". De övriga, som uppgav vissa trivselproblem, nämnde som orsaker; "svårt i början, men har vant mig nu" (flyttade till ålderdomshem), "frun trivs ej, men jag anpassar mig lätt", "maken dog strax innan vi flyttade", "lite konstigt att flytta från huset till en lägenhet".

På frågan, om det hände att de längtade tillbaka till sin tidigare bostad, svarade 22 personer "nej" och tre uppgav att de "ibland" längtade tillbaka.

Tre personer uppgav att de fick vissa psykiska besvär vid flyttningen, två av dessa hade sökt läkarhjälp. En person, som flyttade till ålderdomshem, uppgav att hon "blev alldeles vilsen". För en annan var makens bortgång den främsta anledningen till psykiska besvär. De allra flesta kände emellertid inte av sådana problem - "trodde aldrig att det skulle gå så bra att flytta", "hade fullt upp med flyttningen så jag hann ej att tänka" eller "fann oss bra tillrätta".

Sammanfattningsvis kan konstateras att för de allra flesta innebar omflyttningen inga större problem. Detta förklaras sannolikt av att flyttningarna skedde inom en *lokalmiljö*, som pensionärerna sedan lång tid tillbaka var socialt förankrad i och som de kände väl till sedan tidigare. De flesta flyttningarna tycktes också ha skett med en hög grad av "frivillighet" d v s efter eget val.

Betydelsen av att bo kvar i den invanda miljön

Som vi tidigare visat bodde 68 procent av 67-åringsgruppen kvar i samma bostad under åren 1971 - 1979. Flyttningsbenägenheten var dock relativt vanlig i denna grupp liksom faktiska flyttningar under perioden 1969 - 1970. För att ytterligare belysa den subjektiva "bundenheten till den invanda miljön" ställdes vid 69 års ålder följande fråga:

"Tror du det är viktigt eller oviktigt att bo kvar i sin invanda miljö?" Närmare 60 procent av gruppen ansåg att det var viktigt att bo kvar i den invanda miljön, medan var tredje pensionär i varierande grad ansåg att det var mindre viktigt. Vid 71 års ålder ställdes samma fråga. Svaren tógs då upp på band för att kunna ge en mer nyansrik och helhetsbetonad bild av pensionärernas attityder.

De bandupptagna svaren från pensionärerna innehållsanalyserades och grupperades därefter i tre kategorier, var och en med likartade svarsmönster. Det bör här påpekas att inom varje kategori finner man ett relativt differentierat mönster då det gäller attityder och motiv.

De tre attitydkategorierna speglar en varierande bundenhet till den "invanda miljön". Personer i kategori I kan karaktäriseras som starkt bundna till sin nuvarande miljö och kategori III som svagt bundna.

Tabell 9.VII. Attityder till att bo kvar i den "invanda miljön" (71 års ålder)[10)]

	Antal N=98	Procent
Kategori I, "viktigt"	51	52
Kategori II, "både viktigt och oviktigt"	21	21
Kategori III, "oviktigt"	26	27

I jämförelse med svarsfördelningen vid 69 års ålder är det färre som vid 71 års ålder hänförts till kategorin "viktigt" och avsevärt fler som hamnade i kategorin "oviktigt". Svarsfördelningen vid 71 års ålder ligger sannolikt närmast den "korrekta" attitydfördelningen i pensionärsgruppen. Skälet därtill är att det bandinspelade intervjumaterialet ger bättre förutsättningar att kategorisera attityderna (se vidare metodavsnittet sid 36 ff).

Vilken påverkan har pensionärernas *tidigare flyttningsfrekvens* på deras inställning till att bo kvar i den invanda miljön? Jämför man den genomsnittliga flyttningsfrekvensen under hela livstiden är frekvenserna nästan identiska för dem som anser det vara viktigt att bo kvar respektive dem som anser det vara oviktigt (7.8 respektive 7.9 flyttningstillfällen). Kategori II har en något högre genomsnittlig flyttningsfrekvens. Relaterar man extremgrupperna - de som flyttar få gånger (0-4) och de som flyttat många gånger (13 eller fler gånger) - till inställningen att bo kvar, finner man inte heller här någon skillnad mellan de olika attitydkategorierna.

Har attityderna till den invanda miljöns betydelse något samband med pensionärernas tidigare förankring i olika samhällsmiljöer?

Tabell 9.VIII. Attityder till den invanda miljöns betydelse relaterad till den tidigare förankringen i olika typer av samhällsmiljöer.

Betydelsen att bo kvar i den invanda miljön	Social förankring: Lokal population Antal	Procent	Regional population Antal	Procent	Stads-population Antal	Procent
"Viktigt"	39	59	9	38	3	(38)
"Både viktigt och oviktigt"	12	18	9	38	-	-
"Oviktigt"	15	23	6	25	5	(63)
Totalt	66	100	24	100	8	(100)

Av Tabell 9.VIII finner man, som man kunde förvänta sig, en överrepresentation i lokalpopulationen av sådana, som ansåg att det var "viktigt" att bo kvar i den invanda miljön. Stadspopulationen med sitt tidigare rörliga liv var något överrepresenterad bland dem, som ansåg det var "oviktigt" att bo kvar. Förvånansvärt många, 23 procent, i lokalpopulationen ansåg dock att det var oviktigt att bo kvar.

Dessa resultat leder oss över till att närmare försöka få grepp om vad som ligger bakom dessa värderingar av den invanda miljöns betydelse. Jag kommer nedan att redovisa bandinspelade uttalanden från ett antal pensionärer, som kan anses vara typfall för var och en av de tidigare nämnda tre attitydkategorierna. Vidare redovisas könsfördelningen, pensionärernas boendeformer, flyttningar för personer i respektive attitydkategori.

Kategori I (viktigt bo kvar)

Man, f d jordbruksarbetare, bosatt i föräldrahemmet i bysamhälle.
"Att få bo kvar i sin stuga, det är nog det viktigaste. Jag skulle inte vilja flytta till stan eller någon annanstans, annars är det många som frågar oss varför vi inte flyttar till samhället och en lägenhet. Men jag skulle inte vilja dit så länge som vi kan bo kvar här. Jag tror inte det är så bra att flytta när man blir äldre. Jag har ju gått här alltid och känner folket och sen har jag mina höns att sköta, men dem får man väl göra sig av med nu, eftersom jag har svårt att gå och så kan jag ju inte bära nu heller."

Kvinna, ensamboende, i äldre modernt enfamiljshus i bysamhälle.
"Jag skulle aldrig kunna tänka mig att lämna mitt hem, jag ska bo här för alltid. Jag har det ju så bra här och trivs ju så bra."

Gift kvinna, bosatt i modernt enfamiljshus i tätort.

"Ja, det är klart att man binder sig, och maken har byggt huset själv. Sedan har vi ju bra grannar, vi har aldrig haft något bråk under alla dessa år med dem."

Gift man, bosatt i äldre modern fastighet på landsbygden.

"T ex för min del som är uppfödd här på gården och är över 70 år, så fordras det mycket för att man skall flytta sina bopålar. Har man bott så länge som 70 år på samma plats, så är man starkt invand. Att som jag kunna stiga upp på morgnarna och ha den fina utsikten jag har omkring mig och ta en promenad det är ju verkligen frihet. Vi flyttar inte in till samhället så länge vi är rörliga och kan köra bil. Man fäster sig ju mycket hårt vid en sådan här plats och det gäller även min son, som är oerhört fäst vid hemmet trots att han nu bor i Malmö. Här känner han frihet. Är man naturbunden är det ju svårt att skilja sig från en sådan miljö som vi bor i. Detta är ju väldigt olika hos människor, det finns ju sådana, som är diametralt motsatt till mig, även bland jordbrukare, men bland de flesta jordbrukare finns säkerligen den här jordbundenheten.

Änkling, bosatt i modernt enfamiljshus i tätort.

Ja, så länge jag kan så skall jag ju bo kvar här i huset. Man har väl tänkt någon gång att man skulle flytta till lägenhet, men då har man ju inte någon trädgård och då skulle jag inte trivas. Men det är ju dyrt att ha hus, att kosta på underhåll och sådant, men så länge man har några sparade kronor går det ju alltid. Sen när pengarna är slut då får man ju räkna med att man får flytta till lägenhet. Har man bott här så länge som 29 år och man har alla minnen här, så vill man ju inte gärna flytta. Jag tror att jag kommer att få det svårt att trivas i en lägenhet, men det är väl både för- och nackdelar. Nackdel på så sätt att man bor ju för dyrt, man har underhåll och sådant. Man får ju sälja när pengarna är slut och sen får får leva på de pengar man får. Men sen vet man ju inte hur länge man får vara med."

Änkling, bosatt i modernt enfamiljshus i tätort.

"Nej, jag tror de flesta människor vill bo kvar där de bott i många år, då trivs de bäst och det gäller för min del också. Annars har man haft funderingar på att flytta till lägenhet, men man är ju van att rå sig själv och bo så här fritt så här stannar jag så länge jag kan."

Man, bosatt i modernt enfamiljshus i tätort.

"Det är nog att föredra. Vi tänkte visserligen att flytta tillbaka till min uppväxtsstad, för där hade man ju så att säga rötterna, men jag har ju egentligen inga släktingar eller bekanta kvar där nere. Här har vi ju bott i 30 år och jag trivs mycket bra och känner ju folk också, så vi kommer att bo kvar. Här träffar jag ju nästan alltid någon, som jag känner om jag är nere på byn. Man skall inte plantera om gamla människor, det är det sämsta man kan göra."

I den här gruppen, som ansåg det vara viktigt att bo kvar, var personer som bodde i småhus något överrepresenterade (94 procent mot 83 procent i totalgruppen). Sex personer (12 procent) i kategori I hade flyttat från sin bostad under den följande femårsperioden (71 - 76 år). Fördelningen på män och kvinnor i kategori I avviker ej från fördelningen i totalgruppen.

Kategori II ("både viktigt och oviktigt att bo kvar")

Gift kvinna, bosatt i modernt enfamiljshus i bysamhälle.
"Jag skulle nog kunna flytta utan att det blir några problem. Men min man är mera fäst vid huset här. Jag tror nog att jag skulle kunna sätta mig i en lägenhet, men jag trivs ju bra här, här är det ju fritt, man kan gå ut och sätta sig i trädgården när som helst, i samhället blir det väl mer att gå gata upp och gata ner. Om man inte orkar eller kan, då finns det väl inget annat än att flytta och acceptera det. Men det är väl likadant för alla människor som blir utsatta."

Man, ensamboende, bosatt i halvmodernt enfamiljshus i utkanten av tätort.
"Ja, jag trivs ju bra här, men sen är det kanske mera barnen, som vill att jag skall bo kvar så att hemmet kan vara orört. Jag får väl annars säga att jag har haft tur på det sättet att jag har alltid kunnat trivas var jag än kommit."

Samboende kvinna, bosatt i omodern fastighet på landsbygden.
"Man måste vara beredd på förändringar när man blir äldre, det kan inte alltid gå i samma spår."

Gift man, bosatt i modernt enfamiljshus i bysamhälle.
"Ja, in till stan skulle jag aldrig kunna tänka mig att flytta. Jag skulle kunna tänka mig att bosätta mig i utkanten av ett större samhälle för där är ju mera liv och rörelse än här. Jag skulle ju aldrig kunna tänka mig att bo i lägenhet. Annars kan man säga att jag har aldrig varit så där rotad någonstans och det är jag inte här heller även om jag har bott här i många år så tycker jag på något sätt att vintern är väldigt trist här. Men det är den kanske på andra håll också. Det blir väl något annat om man skulle vara född här. Barnen, de skulle inte tycka om att vi sålde det här. De är ju födda här."

I kategori II är personer, som bor i flerfamiljshus, något överrepresenterade i jämförelse med totalgruppen (24 procent mot 17 procent i totalgruppen). Var tredje person hade flyttat från sin bostad under en femårsperiod efter den aktuella intervjun. Könsfördelningen i kategori II är identisk med totalgruppen.

Kategori III ("oviktigt att bo kvar")

Gift kvinna, bosatt i modernt enfamiljshus i tätort
"Vi har ju flyttat mycket tidigare och är vana vid att ställa om oss. Vi har väl tänkt ibland att flytta till lägenhet eftersom det är ganska arbetsamt med hus. När vi hittar en bostad som passar oss, så kommer vi säkerligen att flytta. Fördelen med att bo i villa är t ex att man kan låta barnen bo kvar här eller andra vänner och bekanta. Att flytta kan ju vara arbetsamt, men jag tyckte att det var så roligt på samma gång för man fick se nya platser, träffa nya människor. På så sätt fick man en livserfarenhet, som man inte skulle vilja vara utan. Den sista flyttningen hit ner har väl inneburit att man känt en viss rotlöshet, men detta gör väl att vi är något försiktiga att flytta nu igen, men på samma gång så kan vi fråga oss vad som binder oss här. Det är ju inget direkt i miljön här, för vi kan ju komma ut lika lätt från Lund och Malmö till omgivningen. Att byta bostadsmiljö gör ju att man inte stelnar till så fort, men det är ju väldigt olika."

Ensamboende man, bosatt i lägenhet i tätort.
"Det spelar inte så stor roll för min del var jag bor och jag har ju flyttat ett par gånger sedan jag pensionerades."

Gift kvinna, bosatt i modern enfamiljsfastighet på landet.
"Huset här är ingen jordisk egendom som vi inte kan lämna. Det är konstigt när vi åker ner till Medelhavet på vintern då glömmer jag helt gården här och det nya blir ett hem för ett halvår. Jag undrar om inte detta gör att man håller sig vital. Vi har sagt oss att vi inte skall vara så bundna av detta jordiska, utan att vi skall kunna lämna detta utan att efterlevande skall ha en massa bekymmer."

Gift man, bosatt i modern lägenhet i tätort.
"Vi har ju flyttat flera gånger de sista åren, men jag tycker jag anpassar mig lätt, men frugan har det däremot svårare."

Ensamboende kvinna, i modern enfamiljsfastighet i tätort.
"Nej, för min del är det inte så kolossalt viktigt. Jag fäster mig inte så hårt vid saker och sånt och jag tror jag mycket väl kunde anpassa mig om jag flyttade någon annanstans."

Gift man, bosatt i modern enfamiljsfastighet i tätort.
"I samband med att vi pensionerades så flyttade vi från lantgården, där vi bott under många år. Det gick bra att flytta och jag skulle aldrig vilja flytta tillbaka nu. En del vill ju till varje pris bo kvar i sitt gamla hus, det kan ju vara mycket omodernt, men jag tror att en del av dem är för snåla om sina sparmedel. Sen kan det väl vara en del, som är rädda att de blir smädade av ungdomen om de kommer till samhället för att de är för dåligt klädda och sådant men det måste de ju förstå att det går inte att gå med dåliga lappade kläder, som man gjorde hemma på lantbruket,inne i samhället. Och sen har de väl inte kunnat få ut det ur tankarna att de bodde och hade det dåligt och då ska de ha det så också nu. En del kan ju inte följa med tiden och leva som man kan göra nu, utan de sitter kvar i de gamla spåren. Jag har trivts här i det nya redan från första dagen. Har man inte bil, så är man ju mera beroende som äldre att bo nära samhället eller i samhället.

I kategori III hade fem personer (19 procent) flyttat under den följande femårsperioden. Personer, bosatta i flerfamiljshus, är överrepresenterade (35 procent mot 17 procent i totalgruppen som bodde i flerfamiljshus). Kvinnorna är också något överrepresenterade i kategori III.

Sammanfattande diskussion

Jag skall här kort sammanfatta de empiriska resultaten och försöka sätta in dem i ett vidare teoretiskt sammanhang.

I avsnittet redovisades först ett *"objektivt"* empiriskt material om den faktiska flyttningen bland de äldre i Dalbydistriktet. Därvid konstaterades bl a följande

att en oväntat hög flyttningsfrekvens registrerades i de äldre årgångarna och att flyttningsfrekvensen steg efter pensionsåldern och att den även låg kvar på en förhållandevis hög nivå i de äldre årgångarna, detta i jämförelse med medelåldersgruppen,

att flyttningarna nästan helt skedde inom ett snävt geografiskt område och företrädesvis inom egen kommundel. Vidare att bo kvar i "lokalsamhällsmiljön" snarare än i den aktuella bostadsfastigheten var det gängse mönstret,

att närmare var tredje pensionär bytt bostad under en åttaårsperiod,

att flyttningar från småhus till lägenhet var det vanligaste mönstret.

I ett annat material om pensionärers *"subjektiva"* syn på olika aspekter av flyttningsproblematiken framkom bl a:

att cirka var femte pensionär uppgav sig ha flyttningsplaner,

att det vanligaste flyttningsmotivet var att bostaden av olika skäl inte var anpassad till pensionärernas behov,

att mer än varannan pensionär ansåg det vara *viktigt* att få bo kvar i den invanda miljön, mer än var fjärde ansåg det vara *oviktigt*,

att flyttningsfrekvensen under den tidigare livstiden inte hade något starkare samband med pensionärernas attityder till betydelsen av att bo kvar i den invanda miljön. De som bott länge i Dalbydistriktet (lokalpopulationen) var dock överrepresenterade bland dem, som ansåg det vara viktigt att bo kvar,

att för det stora flertalet innebar omflyttningen inga större psykiska problem.

Den gängse uppfattningen inom migrationsforskningen är att flyttningsfrekvensen är lägst i de äldre årgångarna. Resultaten från Dalbystudien avviker delvis därifrån. En förklaring därtill synes vara att man i andra studier vanligtvis inte i tillräcklig grad betraktat den påverkan, som de höga dödstalen i de äldre årgångarna får på flyttningsstatistiken.

Dessutom tycks de äldres flyttningar i högre grad än vad som gäller för yngre åldersgrupper ske inom en snäv geografisk region. Som jag pekat på tidigare underskattas därigenom de äldres flyttningsfrekvens, eftersom man vanligtvis använt flyttningar över kommun- eller församlingsgräns som kriterium på flyttning.

I vad mån kan man förklara de äldres flyttningsbeteende med hjälp av de existerande teorierna inom migrationsforskningen?

Låt mig först konstatera att i de flesta migrationsteorierna antas det att flyttningsrörelser påverkas och genereras huvudsakligen av ekonomiska krafter. I det sammanhanget har man vanligtvis utgått från det s k "push and pull"-synsättet.[11] De, som utgår från detta push-pullperspektiv, ser flyttningarna som ett resultat av olikheter mellan skilda områden. Av olika skäl kan en individ antingen "dras" till ett område eller också "stöts" han bort från området t ex av brist på arbetsmöjligheter. Jag skall inte här försöka spegla den rikhaltiga litteraturen inom detta område. I korthet kan man nämna två huvudriktningar. Förespråkare för den "neoklassiska" migrationsteorin hävdar att strukturella differenser såsom lönerna utgör det viktigaste migrationsincitamentet. I den "Keynesinfluerade" teorin betonar man däremot de konjunkturella push-pullfaktorerna och då i synnerhet förändringarna i efterfrågan på arbetskraft.[12]

Dessa teorier är emellertid svåra att applicera på de äldre d v s på en grupp, som huvudsakligen står *utanför arbetsmarknaden* och dess influenser och som för sin försörjning är oberoende av arbetsmarknadens push-pullfaktorer. Åkerman hävdar också i sin kritik av push-pullsynsättet att detta knappast har något självständigt teoretiskt värde, utan att det snarare lockat in migrationsforskningen på felaktiga banor.[13]

Jag har heller inte funnit några studier, där man sökt sätta in och tolka just *de äldres* flyttningar i ett mera övergripande teoretiskt perspektiv. Jag skall här försöksvis antyda några linjer i ett sådant perspektiv, som skulle kunna öka förståelsen och tolkningsmöjligheterna av *de äldres* flyttningsmönster. I enlighet med Dalbystudiens teoretiska ram kan man i sin analys utgå från verksamma faktorer dels på *samhällsnivån* (strukturella nivån) dels på *individnivån*. I den teoretiska ramen skisserades bl a följande variabler på samhällsnivån, som på olika sätt antogs influera skeenden på individnivån; arbetsmarknadsförhållanden, sjuk- och socialvårdsstruktur, bostadsstruktur och befolkningsstruktur.

Som jag nämnt är det svårt att empiriskt belägga samhällsnivåns influenser/utfall på individnivån och det gäller även i detta sammanhang. Resonemangen nedan om sådana influenser blir därför hypotetiska.

Av de nämnda variablerna bedömer jag att bostadsstrukturen i ett område har den största inflytandepotentialen på den pensionerade individens flyttningar. Utan att jag empiriskt kan belägga det bör rimligtvis ett stort och attraktivt *utbud på bostadsmarknaden* öka flyttningsbenägenheten/frekvensen och vice versa. Det kan nämnas i sammanhanget att nyproduktionen av bostäder (företrädesvis småhus) har varit mycket kraftig i Dalbydistriktet under de senaste 10 - 15 åren. Visserligen är det, av befolkningsstatistiken att döma, främst barnfamiljer, som bosatt sig i de nyproducerade småhusen, men man återfinner även pensionärer, som bosatt sig i villor.

Andra faktorer på bostadsmarknaden , som även kan antas ha påverkat de äldres flyttningsbeteenden, är den *"gröna vågen"*, som under 1970-talet bl a medförde stor efterfrågan på äldre fastigheter (bebodda huvudsakligen av pensionärer) i glesbygden och i tätorterna.

Utvecklingen med *servicekoncentrationen* till tätorterna kan även antas ha stimulerat glesbygdsbornas flyttningsbenägenhet. Detta framgick av vissa intervjuuttalanden (glesbygdspensionären hade som tidigare redovisats klart högre flyttningsbenägenhet).

Ytterligare en strukturvariabel av betydelse i sammanhanget är bostadspolitiska beslut om t ex bostadsbidrag och bostadsförbättringslån. De under 1970-talet höjda *bostadsbidragen* kan å ena sidan ha stimulerat pensionärerna att flytta till de jämförelsevis dyra, nyproducerade lägenheterna i området, men å andra sidan kan dessa generella bidrag även ha bidragit till att pensionärerna fick råd att bo kvar i sina småhus. De för pensionärerna speciellt avsedda *bostadsförbättringslånen* bör rimligtvis även ha dämpat flyttningsfrekvensen i vår undersökningsgrupp (minst 20 procent hade erhållit sådana bidrag i vår population fram till 69 års ålder).

För att en person skall flytta är det emellertid inte tillräckligt att strukturella krafter är verksamma. Den enskilde individen måste även ta ett beslut om flyttning. Vi skall därför även försöka se på flyttningsproblematiken ur *individperspektivet*. I det sammanhanget anges några subjektiva faktorer samt faktorer i den enskilde individens sociala situation som påverkat flyttningsbesluten.

Det dominerande flyttningsmotivet enligt intervjumaterialet hade anknytning till brister i bostaden eller bostadsmiljön. I övrigt var motiven av ganska varierande art. Det bör påpekas att få pensionärer angav direkt ekonomiska motiv för sin flyttning.

I ett annat attitydmaterial om pensionärernas syn på att bo kvar i den invanda miljön ansåg mer än varannan pensionär att det var viktigt att bo kvar. Men det påvisades även en betydande heterogenitet i attityderna. Antaganden om att de äldre, i jämförelse med yngre åldersgrupper, generellt för sitt välbefinnande skulle vara mer beroende av att bo kvar i den "invanda miljön" har man knappast några empiriska bevis för. Det är även svårt att belägga ett sådant antagande empiriskt, eftersom de strukturella och sociala kraven är så olikartade för personer som är i t ex medelåldern respektive pensionsåldern. Dessutom är termen "invand miljö" alltför diffus och svårbestämd för att man skall kunna göra någon exakt jämförelse.

Vad som kanske kan tyckas förvånande är att de äldre flyttar så pass ofta som de gör, trots att de befinner sig utanför arbetsmarknaden och dess flyttningsgenererande krafter. Sannolikt är det så att flyttningar bland de äldre i högre utsträckning än bland yrkesaktiva påverkas och styrs av förhållanden på områden som t ex boendet, sociala relationer eller olika "upplevelsevariabler som vi nämnt ovan. Individens hälsotillstånd är säkerligen också av betydelse i sammanhanget. I det empiriska materialet finns sålunda exempel på personer, som bodde i småhus och som på grund av hälsoproblem fått svårt för att klara av fastighetsskötseln eller att bostaden ej var anpassad till deras handikapp.

Slutligen skall jag pröva möjligheten av *"historiska"*, d v s faktorer i förfluten tid, som förklaringar till de redovisade resultaten. Exempel på sådana förklaringar kan man hitta i pensionärsintervjuerna:

> *"Jag tror de flesta människor vill bo kvar där de bott i många år."*
>
> *"Har man fört ett rörligt liv tidigare så anpassar man sig lättare i ett nytt miljöbyte."*
>
> *"Här i bygden har man ju bott i många, många år och här vill man ju stanna kvar."*

Som påpekats tidigare fann vi emellertid inget samband mellan pensionärernas tidigare flyttningsfrekvens och attityderna till att bo kvar i den invanda miljön.

Däremot fann vi ett samband mellan pensionärernas tidigare förankring i olika samhällsmiljöer och attityder till den invanda miljöns betydelse; flertalet, 63 procent, i lokalpopulationen (de som bott huvuddelen av sitt liv i Dalby-distriktet) ansåg det vara "viktigt" att bo kvar - i stadspopulationen tenderade flertalet att anse det vara "oviktigt".

Har pensionärernas *faktiska* flyttningsfrekvens under deras tidigare liv något samband med flyttningsfrekvensen *efter* pensioneringen? Jämför man dem som flyttat under perioden 1971 - 1979 med de kvarboende finner man att den genomsnittliga flyttningsfrekvensen är lägre för de "kvarboende". Skillnaden är dock inte särskilt stor - 7.3 flyttningar/individ bland de kvarboende mot 8.8 flyttningar/individ för den resterande gruppen.[14)]

10. SOCIALA RELATIONER

"Kontakten med folk är livsnödvändig."
"Jag har vant mig vid ensamheten."
"Vi är två så vi behöver inte känna oss ensamma."

Ovanstående pensionärsuttalanden ger exempel på olika infallsvinklar på problemkomplexet sociala relationer. Att ha goda sociala relationer och att vara invävd i ett socialt nätverk är centralt i de flesta människors liv. Detta är även centrala teser inom socialvetenskaplig forskning.

Jag kommer i detta avsnitt först att diskutera något om de äldres sociala relationer sett ur ett samhällsperspektiv. Därefter redovisas några olika aspekter av Dalbypensionärernas sociala relationer; t ex hushållssammansättning, kontaktmönster, upplevelser av ensamhet och isolering samt vilka förändringar, som inträffat mellan 67 och 76 års ålder i Dalbygruppen.

Sociala relationer i ett samhällsperspektiv

Man hör ofta talas om att det största sociala problemet bland de äldre i Sverige är ensamhet och isolering. I vad mån de äldre i dagens samhälle oftare upplever ensamhetskänslor än de äldre för t ex 50 år sedan är svårt att belägga, eftersom det saknas jämförbara empiriska data. Det går inte heller att i dag samla in data om hur t ex 1920-talets åldringar upplevde sin situation.

Ser man ensamhetsproblematiken ur en samhällshistorisk synvinkel kan man kanske anta att den snabba strukturomvandlingen inom näringslivet och den befolkningsomflyttning och koncentration, som tvingats fram av denna omvandling,[1)] påverkat kontaktförhållandena mellan generationerna negativt. Detta gäller åtminstone i avfolkningslänen, där utflyttarna huvudsakligen består av unga och medelålders personer. Som jag pekade på i kapitel 9 sker de äldres flyttningar i stor utsträckning inom en snäv region. Det bör dock påpekas beträffande den historiska bilden av flyttningsfrekvensen i Sverige att den varit i stort sett av samma omfattning under hela 1900-talet.[2)]

Å andra sidan har möjligheterna att övervinna avstånd ökat väsentligt genom de förbättrade kommunikationerna. De allra flestas tillgång till telefon

numera bör även ha ökat möjligheterna för kontakt mellan generationerna. Det växande geografiska avståndet mellan generationerna kan också ses som en temporär företeelse. I takt med den snabba urbaniseringen i Sverige har befolkningen koncentrerats till vissa expansiva regioner i landet. Man kan anta att de äldsta nu levande årsgrupperna inte har följt med i flyttningsströmmen i så hög utsträckning som årsgrupperna från t ex 1910-talet. De som kommer att pensioneras under t ex 1980-talet, och som nu är yrkesaktiva, kommer i ökad utsträckning att vara bosatta i tätbefolkade regioner om koncentrationsströmmarna i samhället fortsätter. Denna utveckling bör rimligtvis betyda att fler och fler i den framtida yngre och äldre generationen kommer att bo geografiskt nära varandra och avståndet som en barriär till kontakt mellan äldre och yngre kan därmed förväntas att minska. I vad mån detta i realiteten kommer att medföra en ökad kontakt mellan generationerna återstår dock att se.

En vanlig föreställning är att familjen fått en ny och annorlunda roll i det moderna industrisamhället i jämförelse med det tidigare jordbrukssamhället; kärnfamiljen d v s tvågenerationsfamiljen har ersatt den tidigare storfamiljen (minst tre generationer). Socialhistoriska undersökningar har dock visat på att det i det gamla bondesamhället endast undantagsvis förekommit storfamiljer och då främst i de övre samhällsskikten.[3] Man skulle kunna tolka det som att i gårdagens respektive dagens samhälle dominerade mönstret med den äldre generationen i egna hushåll. Samboende mellan generationerna förekommer även i dag; 9 procent av personer över 80 år bor hos något av barnen enligt Pensionärsutredningen,[4] i Dalbygruppen bodde vid 67 års ålder 16 procent i två- eller flergenerationsfamiljer.

Andra faktorer i samhällsutvecklingen, som påverkat de sociala relationerna, är sannolikt det kraftigt utökade utbudet av fritidssysselsättningar med t ex TV, sommarstugor, fritidsbåtar, utlandssemestrar, vuxenstudier etc, som konkurrerar allt hårdare om människors disponibla fritid. Att ta sig tid och att umgås med den äldre generationen skall alltså ske i denna situation, där allt fler aktiviteter konkurrerar om den enskilda människans tid. Kommentarer från en del pensionärer såsom: "Mina barn har fullt upp med att klara av sina liv" exemplifierar den här konkurrenssituationen. Å andra sidan har ju människans disponibla fritid ökat avsevärt om man jämför t ex med förhållandena på 1940-talet.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att de empiriska bevisen för vad många hävdar en tilltagande och vanligt förekommande isolering och ensamhet bland de äldre i Sverige inte är särskilt övertygande.

Sociala relationer i Dalbygruppen

De tidigare resonemangen om några allmänna förändringstrender i det svenska samhället har sannolikt även slagit igenom och påverkat formerna och innehållet av de äldres sociala relationer på det lokala planet i t ex Dalbydistriktet. Vi har inget datamaterial som mera generellt kan belysa den sociala relationsstrukturen i Dalbydistriktet. I viss utsträckning kan man dock få en inblick i detta programkomplex genom de data vi har om 67-åringsgruppen. Vi kommer därvid att belysa gruppens relationer inom det egna hushållet och inom en vidare krets i form av barn-, släkting- och grannrelationer och föreningskontakter. Denna huvudsakligen kvantitativa beskrivning av det sociala nätverket kompletteras med data om upplevelser av ensamhetskänslor.

Nedanstående Tabell 10.I ger några aspekter på gruppens sociala relationer. Av tabellen framgår att huvuddelen, cirka 85 procent, bor i *flerpersonshushåll*. Den klart vanligaste hushållssammansättningen var två makar. Överraskande många av pensionärerna bodde tillsammans med något av sina barn. Detta var klart vanligare i glesbygden; 30 procent av glesbygdsborna mot 13 procent bland tätortsborna bodde i sådana flergenerationshushåll. Mer än var femte pensionär som hade barn levde i en sådan familjekonstellation. Det var huvudsakligen ogifta barn som fortfarande bodde kvar i föräldrahemmet. Några i denna grupp bestod av tregenerationsfamiljer. (Med tanke på att bebyggelsen i distriktet helt domineras av enfamiljsfastigheter finns det utrymmesmässigt goda förutsättningar för ett sådant samboende.) I den uppföljande studien framkom emellertid att samboende mellan barn och föräldrar minskat genom att barn flyttat till egen bostad.

För landet i sin helhet bodde enligt Pensionärsutredningen 1 procent i åldersgruppen 60 - 69 år tillsammans med något barn.[5] I en undersökning i Lund stad bodde 5 procent av 68-åringarna tillsammans med något barn.[6]

Tabell 10.I. Några aspekter av de sociala relationerna i undersökningsgruppen (vid 67 års ålder).

	Antal N=150	Procent
Hushållssammansättning		
Ensamboende	23	15
Bor tillsammans med make/maka	81	54
Bor i flergenerationsfamilj	24	16
Har egna barn	112	75
Har barn boende i hemkommunen[a)]	63	56
Kontakt med något av barnen		
De senaste två dagarna	89	79
Mer än 14 dagar sedan	3	3
Släktingkontakt		
Fyra eller fler gånger i månaden	46	33
Högst en gång i månaden	66	44
Pratar med minst tre grannar	114	76
Känner sig ensam		
Ofta	2	1
Ibland	27	18
Sällan/aldrig	116	77
Medlem i någon förening[b)]	77	51

a) Före kommunsammanläggningen 1974

b) Information saknas för nio personer

En annan typ av hushåll bestod av samboende mellan *syskon*, vilket förekom i 5 procent av fallen. Denna grupp bestod av fyra män och en kvinna och dessa hade till sin huvuddel övertagit föräldragårdarna och sedan bott kvar och drivit dessa tillsammans. Därutöver fanns det en grupp om 7 procent, där hushållen i de flesta fallen bestod av hushållerska och man. Ensamboende 67-åringar förekom i 15 procent av fallen och här fanns det en klar tendens hos kvinnorna att bilda ensamhushåll i större utsträckning än män.

Barn- och släktingkontakter har traditionellt varit centrala sociala relationer. I undersökningsgruppen hade tre av fyra pensionärer vuxna barn

och oftast även barnbarn. Mer än hälften hade ett eller flera barn som bodde i den egna kommunen och dessutom tycktes det vara så, utan att ha exakta uppgifter därom, att de övriga barnen i hög utsträckning bodde inom Malmö/Lundregionen. Detta förhållande betyder att restiden med bil mellan föräldrar och barn var mindre än en timme. Förutsättningarna för nära sociala kontakter och hjälp och stöd mellan generationerna borde därför vara goda i distriktet.

Det visade sig också att 80 procent haft kontakt med något av barnen under de två senaste dagarna. Endast 3 procent uppgav att det var mer än 14 dagar sedan de haft kontakt med något av barnen. I vad mån kontakten bestod i personliga besök eller telefonkontakt har vi inte specificerade uppgifter om, men oavsett vilken form kontakten hade, är min erfarenhet från intervjuarbetet att kontakten är "god" mellan generationerna. Denna uppfattning bekräftas av resultat i den uppföljande studien, i vilken det framkom att det var ett fåtal i gruppen, som inte tyckte att barnen var "måna om dem". I detta sammanhang bör dock påpekas att var fjärde 67-åring inte hade några barn.

De allra flesta (94 procent) upprätthöll kontakter med släktingar. För cirka 45 procent av gruppen inskränkte sig kontakten till högst en gång i månaden, men var tredje pensionär hade kontakt med släktingar vid fyra eller fler tillfällen i månaden. Kvinnorna i gruppen höll i större utsträckning kontakt med släktingar än männen.

En annan part i deras relationsmönster är grannarna. Gruppen tillfrågades om "de brukade stanna och prata med grannar då de möttes". Endast ett fåtal (4 procent) uppgav att de inte hade någon sådan kontakt, medan däremot 75 procent i gruppen pratade med tre eller flera grannar. Som regel tycktes grannkontakterna bestå i att man samtalade över tomtgränsen (de flesta bor i villafastigheter) eller ute på gatan. Däremot tycktes det vara ovanligare att man umgicks i varandras hem och t ex bjöd in varandra på kaffe. Villaägarna hade trädgårdsarbete som ett gemensamt intresse och detta initierade också ofta samtalskontakterna med grannarna. Männen hade fler grannkontakter än kvinnorna i undersökningsgruppen.

Gruppen tillfrågades också om vem de hade mest kontakt med utanför hushållet. Barn- och släktingkontakterna var därvid de klart vanligaste svarsalternativen. För de pensionärer som hade egna barn uppgav 86 procent att

det var just barnen som de hade mest kontakt med. Endast var tionde pensionär uppgav att de hade mest kontakt med personer utanför kretsen av barn och släktingar.

De tidigare i detta avsnitt presenterade resultaten gällde gruppvärden på var och en av de olika variablerna. Man får av dessa resultat ingen helhetsbild av relationsmönstren. För att belysa just detta område sammanfördes för varje person ett antal variabler av kontaktförhållandena till ett *kontaktindex*.[7] Därvid sorterade jag ut faktorer som ur kontaktsynpunkt definierades vara negativt laddade. Följande "negativa kontaktvärden" har därvid bildat utgångspunkt för sammanställningen: "Ensamboende", "barnlös", "kontakt med något av barnen för mer än 14 dagar sedan", "ingen släktingkontakt", "ingen grannkontakt", "ingen kontakt med andra utöver barn, släkt eller grannar" och "saknar telefon".

Försök att inbördes väga de sju olika kontaktvariablerna gjordes också, men svårigheterna var därvid alltför stora. Den följande sammanställningen bör därför ses som ett försök att ge en sammanfattande *kvantitativ* bild av pensionärernas kontaktmönster.

Tabell 10.II. Frekvensen av "negativa värden" gällande kontaktförhållandena i gruppen.

Antal negativa kontaktvärden	Män N=81		Kvinnor N=55		Totalt N=136	
	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent
0	33	41	22	40	55	40
1	25	31	21	38	46	34
2	12	15	7	13	19	14
3	1	1	2	4	3	2
4	2	2	-	-	2	1
Ej komplett information	8	10	3	5	11	8

Av Tabell 10.II framgår att 40 procent av gruppen är helt i avsaknad av negativa värden (0 i ovanstående tabell) och kan därmed anses ha ett mångsidigt kontaktmönster utåt. I denna grupp bor alltså alla pensionärer i flerpersonhushåll, de har barn och nära kontakt med dem, de har kontakt med släktingar, grannar och andra bekanta och de har telefon med vars

hjälp de lätt kan ta kontakt med människor.

Andelen pensionärer med *ett* registrerat negativt värde (1) uppgår till 34 procent. Denna grupp består av 15 ensamboende, 16 barnlösa och 10 pensionärer utan någon kontakt utöver släkting- och grannkontakt. Dessutom återfinner man i gruppen fyra som saknar telefon, samt fyra som ej hade släkting- eller grannkontakt. I övrigt har denna grupp kompenserande positiva värden på de återstående sex variablerna.

Två negativa kontaktvärden registrerades hos 14 procent i gruppen. Den vanligaste kombinationen av negativa värden bland dessa var dels avsaknaden av barn och av kontakt med andra än släktingar och grannar (7 personer), dels ensamboende och inga barn (4 personer). Hos de övriga sex personerna i denna grupp återfinner man varierande kombinationer av negativa värden, såsom ensamboende/ingen släktingkontakt, ensamboende/sällan barnkontakt, ingen grann-/släktingkontakt etc.

Den återstående gruppen om fem individer hade *tre eller fyra* negativa värden och det är bland dessa som man bör återfinna eventuella isolat. Gemensamma karakteristika hos dessa fem pensionärer var att samtliga var ogifta, varav tre ensamboende.

I gruppen med *tre* negativa värden återfinner man en ensamboende, barnlös kvinna med nära kontakter uteslutande med släktingar och grannar och som enligt intervjuarens bedömning inte kan betecknas som isolat. I denna grupp återfinner man även en kvinna som fungerat som hushållerska under många år och som bodde relativt isolerat på landsbygden hos sin arbetsgivare. Hon hade sporadisk kontakt med sina barn och hade ingen släktingkontakt. De utåtriktade kontakterna inskränkte sig i huvudsak till enstaka besök av en granne. Mannen i denna grupp, sammanboende med en kvinna, hade inga barn, höll ingen släktkontakt och saknade telefon, men hade i övrigt vissa begränsade utåtriktade kontakter med grannar och andra bekanta.

Gruppen med *fyra* negativa värden består av två ogifta män. Den ene mannen bor numera ensam i en helt omodern fastighet på landsbygden. Systern flyttade för något år sedan till annan bostad. Han har inga barn och håller sällan kontakt med släktingar och grannar och har överhuvudtaget få utåtriktade kontakter. Han har heller ingen telefon. Denne man kan sägas leva ett från mänskliga kontakter mycket isolerat liv och han hade tidigare under

många år levt ett tillbakadraget liv. Han säger sig dock ej uppleva ensamhetskänslor och tycks värdera andra faktorer i sin miljö högre än just mänskliga kontakter. Den andre mannen har även begränsade kontakter. Han bor numera ensam i en mycket primitiv, isolerat belägen jordbruksfastighet. Han är periodvis sysselsatt hos en lantbrukare med tillfällighetsarbeten och denne är i stort sett den enda kontaktkällan utöver förmyndaren. Mannen har periodvis vistats på mentalsjukhus, senast för tio år sedan. Information om förekomst av ensamhetskänslor saknas för denne man. Han gav emellertid ett intryck av att leva ett för honom passande liv och värderade märkbart den miljö med husdjur och vacker natur som han levde i.

Det bör i sammanhanget noteras att för en andel av 8 procent i gruppen saknas komplett information på vissa variabler som ingår i kontaktindexet. En ogift man i denna grupp kan betecknas som ett isolat och ytterligare någon pensionär i denna grupp hade begränsade kontakter utåt. Bland de övriga i gruppen tycktes inga anmärkningsvärda drag i kontaktmönstren föreligga.

Sammanfattningsvis kan konstateras att de hittills redovisade data om undersökningsgruppens relationsnät huvudsakligen gett en kvantitativ bild av de sociala relationerna. För gruppen som helhet får vi på grundval av dessa data en genomgående positiv bild av gruppens kontaktresurser. Barnrelationerna är därvid speciellt betydelsefulla.

Dessa resultat faller väl in i resonemangen om den "utvidgade familjen" som en vanlig företeelse i det nutida högindustrialiserade samhället.[8] I den utvidgade familjen lever generationerna i var sina familjer, men med inbördes kontakt och utbyte av ömsesidig hjälp när detta är nödvändigt. Man pekar alltså på att de äldre fortfarande är integrerade i familjen. I en välkänd internationell komparativ studie fann man även en oväntat hög grad av social integrering bland äldre personer.[9]

Upplevelser av ensamhetskänslor

För att få en uppfattning om hur pensionärernas kontaktnät fungerade "kvalitativt" ställdes frågan: "Känner ni er ensam någon gång?" Endast två personer (1 procent) uppgav att de "ofta" kände sig ensamma. Båda dessa var män. 18 procent i gruppen svarade att de "ibland" kände sig ensamma och bland dessa var kvinnorna klart överrepresenterade. Huvuddelen (77 procent) av

gruppen uppgav att de sällan eller aldrig kände sig ensamma. Dessa resultat pekar alltså på att ensamhetsupplevelser inte var något frekvent problem i undersökningsgruppen vid 67 års ålder.

Finns det några karakteristiska drag hos de pensionärer som ofta eller ibland upplever ensamhetskänslor? Skiljer sig dessa pensionärer i olika avseenden från dem som inte upplever sådana känslor?

Som nämnts tidigare är kvinnorna överrepresenterade bland dem som ofta eller ibland upplever ensamhetskänslor. Personer som saknade egna barn samt de som bodde i ensligt belägen bostad var emellertid inte överrepresenterade.

Relaterar man variabeln upplevelse av ensamhetskänslor till det tidigare redovisade kontaktindexet visade det sig att av de fem individerna med tre eller fyra negativa kontaktvärden svarade tre att de ej upplevde ensamhetskänslor, en att han ibland upplevde sådana, och för den återstående individen saknas svar på frågan. De två som svarat att de ofta upplevde ensamhetskänslor registrerades för noll respektive ett negativt kontaktvärde. Dessa resultat pekar på att fåtaliga sociala relationer inte nödvändigtvis behöver ge upphov till ensamhetskänslor hos pensionärer, utan att det finns andra faktorer, som är av större betydelse i detta sammanhang. Viss vägledning kan man därvid få genom att studera karakteristika hos den grupp bland pensionärerna, som uppgav att de ofta eller ibland upplevde ensamhet.

Av de två individerna i gruppen som *ofta* upplevde ensamhetskänslor återfinner man en kvinna boende på landsbygden, isolerad från mänskliga kontakter. Hon fungerade som vårdare åt sin handikappade make. Hon var stundtals psykiskt hårt pressad av sina tillsynsuppgifter och sin relativt bundna tillvaro. Till skillnad från sin make var hon allmänt utåtriktad, öppen och spontan i kontakten med folk. Hon tillhörde den grupp, som hade det ekonomiskt sämst ställt bland pensionärerna.

Den andra pensionären, som ofta upplevde ensamhetskänslor, var en ogift man, som i samband med pensioneringen slutade sin småföretagarverksamhet. Detta medförde bl a att för honom betydelsefulla kontakter med folk upphörde. Han trivdes dessutom uppenbarligen inte med att gå utan någon

sysselsättning. Dessutom hade nära anhöriga nyligen avlidit. Ekonomiskt tillhörde han den grupp som låg under genomsnittet.

Bland dem som svarat att de *ibland* upplevde ensamhetskänslor var änkor/änklingar och ogifta överrepresenterade. Kvinnorna är även överrepresenterade i gruppen. I ekonomiskt hänseende är pensionärer, som klassificeras i de lägre inkomstgrupperna, något överrepresenterade. I övrigt består gruppen, som ibland upplevt ensamhetskänslor, av pensionärer med ganska varierande karakteristika. Detta pekar på att upplevelsen av ensamhetskänslor har många och varierande orsaker, som svårligen kan förklaras i direkta samband mellan två variabler. För en fortsatt diskussion av problematiken om ensamhet och isolering se sid 191 ff.

Jämför man frekvensen av ensamhetskänslor i Dalbypopulationen med den i en grupp 68-åringar i Lund[10] och en grupp 70-åringar i Göteborg[11] svarade en högre andel i dessa stadspopulationer att de "ofta" upplevde ensamhetskänslor (8 procent respektive 6 procent mot 1 procent i Dalby). I gengäld var det jämförelsevis fler i Dalbygruppen som "ibland" upplevde ensamhetskänslor (18 procent mot 13 procent och 12 procent i Lund respektive Göteborg).

I den nationella Pensionärsundersökningen var det 5 procent bland pensionärerna under 70 år som "ofta" kände sig ensamma.[12] Tornstam fann vidare i sin studie ingen statistiskt säkerställd samvariation mellan ålder och problem med ensamhet.[13]

Sammanfattningsvis kan konstateras att ensamhetsupplevelser bland äldre inte tycks ha den utbredningen som man ofta hör talas om i t ex massmedierna. Ensamhetsupplevelser tycks vara något mindre vanliga i den typ av miljö, som Dalby representerar i jämförelse med stadsmiljön - skillnaderna är dock inte särskilt stora.

Förändringar i de sociala relationerna mellan 67 och 76 års ålder

I det här avsnittet skall jag redovisa några utvecklingsmönster vad gäller hushållssammansättning, kontaktfrekvens med olika personer i det sociala nätverket samt ensamhetskänslor.

Tabell 10.III. Förändringar i sociala relationer mellan åldersåren 67 och 76 år. Procentuell fördelning.

	67 år N=150 Procent	69 år N=136 Procent	71 år N=118 Procent	73 år N=117 Procent	76 år N=108 Procent
a) Hushållssammansättning					
Enpersonshushåll	15	18	25	28	34
Flerpersonshushåll	85	82	75	72	66
därav bestående av:					
Maka/make	54	55	58	52	50
Två- eller tre-generationshushåll	16	13	8	11	7
Syskon eller sam-boende	13	11	7	7	6
Ålderdomshem	2	3	3	1	2
b) Antalet kontakter och samtal med någon *utanför* hushållet[14)]					
Dagligen			62	71	75
En eller ett par ggr/vecka			36	27	20
Mindre än en gång/vecka			2	1	2
c) Känner ni er ensam någon gång?					
Ofta	1	1	1	4	5
Ibland	18	18	14	13	12
Sällan, aldrig	77	76	83	83	81
Vet ej/ingen information	3	4	2	-	2

Sammanfattar man några av trenderna i Tabell 10.III finner man att andelen enpersonshushåll mer än fördubblats mellan 67 och 76 års ålder. Huvudorsaken till denna ökning är make/makas eller annan anhörigs bortgång. Andelen som bor i två- eller tregenerationshushåll har även halverats under perioden.

Har man kompenserat dessa utglesade interna relationer i hushållet med fler externa kontakter? Att döma av variabel b) i Tabell 10.III har så varit fallet mellan 71 och 76 år (frågan fanns ej med i de två första intervjuomgångarna). Kontaktfrekvensen ökar som synes inte obetydligt under perioden och det är tre av fyra pensionärer som hade daglig kontakt med någon utanför hushållet vid t ex 76 års ålder. Som högst hade två pensionärer mindre

kontakt än en gång i veckan med någon utomstående. På en annan mer specificerad fråga, ställd vid 71 och 73 års ålder, om kontakterna med släktingar, grannar respektive övriga vänner och bekanta förändrats under senaste tvåårsperiod var mönstret övervägande stabilt; på de tre kategorierna angav mellan 78 och 88 procent att kontakterna var "samma" som för två år sedan. 9 - 17 procent angav att kontakterna "minskat", medan 1 - 5 procent av gruppen uppgav att kontakterna "ökat" under senaste tvåårsperioden.[15)]

Flera studier har pekat på att upplevelser av ensamhetskänslor ökar med stigande ålder bland de äldre.[16)] Finner man samma mönster i Dalbygruppen? I Tabell 10.III variabel c) redovisas emellertid ett ganska stabilt mönster; andelen pensionärer som uppgav att de "ofta" upplevde ensamhetskänslor ökade som mest med 3 procent under perioden. Den grupp, som "sällan/aldrig" upplevde ensamhetskänslor ökar å andra sidan sin andel något och uppgick i genomsnitt till över 80 procent.

Vi skall fortsätta med att redovisa hur relationerna mellan Dalbypensionärerna och deras barn förändrats under den aktuella nioårsperioden. (Som nämnts tidigare är barnrelationerna centrala för de flesta pensionärer.) Det finns flera tvärsnittsstudier, som visar på med åldern minskad kontaktfrekvens mellan föräldrar och barn.[17)] Beroende på att man oftast jämfört personer, som befinner sig i olika delar av livscykeln, blir dock sådana resultat ganska självklara. Longitudinella studier visar på mindre förändringar i kontakten barn - föräldrar.[18)] Hur ser mönstret ut i Dalbygruppen?

Tabell 10.IV. Förändringar i pensionärernas relationer till de egna barnen under åldersåren 67 - 76 år. Relativ fördelning (gäller endast dem med egna barn).

	67 år N=112 Procent	69 år N=102 Procent	71 år N=93 Procent	73 år N=90 Procent	76 år N=81 Procent
a) När senast kontakt med något av barnen?					
Senaste två dagarna	79	75	75	64	51
3 - 14 dagar sedan	17	20	22	29	46
Mer än 14 dagar sedan	3	3	3	6	4
Ingen information	-	2	-	1	-
b) Hur ofta kontakt med barnen?					
Dagligen			38	30	21
En eller ett par ggr/vecka			58	60	68
Mindre än en gång/vecka			4	10	11
c) Har antalet kontakter med barnen ökat eller minskat sedan föregående intervju?					
Ökat			9	6	
Samma			86	91	
Minskat			5	3	

I jämförelse med de tidigare redovisade förändringstrenderna i kontaktmönstret ger ovanstående Tabell 10.IV en bild av en krympande kontaktfrekvens mellan barn och de pensionerade föräldrarna. Visserligen finner man inte den här avtagande kontakttrenden i variabel c) i ovanstående tabell, men sannolikt är precisionen lägre på denna fråga i jämförelse med de två andra variablerna i Tabell 10.IV. Det är efter 71 års ålder som den här nedgången i kontaktfrekvensen med barnen visar sig. Denna nedgång kan inte förklaras av att barn flyttat från föräldrarna - detta skedde huvudsakligen innan 71 års ålder (se Tabell 10.III).

Har den här minskade kontaktfrekvensen påverkat relationerna mellan barnen och föräldrarna?

Vid 71 års ålder tillfrågades pensionärerna om de "ansåg att kontakten med

barnen var tillräcklig eller om de önskade mer kontakt". Över 90 procent ansåg att kontakten var "tillräcklig". Tyvärr har vi inga data från 73 och 76 års ålder på denna variabel, som skulle kunna visa på eventuella effekter av den avtagande kontaktfrekvensen med barnen.

Sammanfattar vi förändringsmönstret i pensionärernas sociala relationer mellan 67 och 76 år kan vi bl a konstatera:

att andelen enpersonshushåll mer än fördubblats under perioden, från 15 till 34 procent,
att kontaktfrekvensen med personer utanför det egna hushållet ökade med stigande ålder,
att andelen som "ibland" eller "ofta" upplevde ensamhetskänslor låg konstant eller snarare minskade något under perioden. I genomsnitt uppgav 80 procent att de "sällan eller aldrig" kände sig ensamma,
att kontaktfrekvensen med de egna barnen minskade efter 71 års ålder.

Jämför man dessa resultat med några från den danska longitudinella undersökningen (där man följt en grupp i åldern 62 - 64 år under en nioårsperiod) minskade kontaktfrekvensen med barnen endast obetydligt i denna studie. Andelen, som "ofte" eller "af og til" upplevde ensamhetskänslor, ökade däremot betydligt, men var vid 71 - 73 års ålder av likartad omfattning med Dalbystudien.[19)]

Frågor att arbeta vidare med

Kan man hitta "historiska förklaringar" till de aktuella resultaten? En tänkbar sådan förklaring kan exemplifieras med ett påstående från en Dalbypensionär.

"En människa som bott länge på samma plats är ej ensam."

Det här påståendet skulle kunna testas genom att klassificeringen av pensionärernas tidigare "sociala förankring" relateras till "kontaktindexet", upplevelser av ensamhet etc.

En annan fråga att gå vidare med är "anspråksnivåns" betydelse vid t ex upplevelser av ensamhetskänslor, behovet av kontakt med andra människor etc.

Med tanke på att vi har ett rikhaltigt material om Dalbypensionärernas hälsotillstånd och dess förändringar skulle det vara av intresse att pröva i vilken utsträckning pensionärernas kontaktmönster, ensamhetskänslor och anspråksnivå påverkas av hälsofaktorn.

Slutligen bör man komplettera den hittills gjorda analysen med en analys av "nettoförändringarna" på sådana variabler som ensamhetsupplevelser, kontaktfrekvensen med barn och andra personer i det sociala nätverket. En studie av nettoförändringarna under den aktuella perioden innebär att man endast utgår ifrån dem som deltagit i samtliga fem undersökningsomgångar (se vidare bilaga 3).

11. SOCIALPOLITISKA ATTITYDER OCH PROBLEM

Inledningsvis redovisas ett material om pensionärernas attityder till samhällets olika sociala insatser för dem. I vad mån dessa attityder är historiskt betingade diskuteras också. Därefter ges en bild av frekvensen och förekomsten av olika sociala problem och i samband därmed diskuteras bl a svårigheten då det gäller att definiera och mäta olika sociala problem. Analyserna i detta kapitel ligger huvudsakligen på "individnivån" med vissa anknytningar till "samhällsnivån".

Attityder till samhällets insatser för pensionärer

För att belysa den allmänna inställningen till samhällets insatser tillfrågades gruppen: "Anser ni att samhället gör tillräckligt för pensionärerna eller tycker ni att det borde göras mera?" Av Tabell 11.I framgår att majoriteten (54 procent) ansåg att det gjordes tillräckligt från samhällets sida. Vanliga kommentarer inom denna grupp var t ex:

"Man kan inte ha för stora fordringar på samhället."

"Man får vara nöjd någon gång."

"Jag har alltid velat klara mig själv."

"Förstår ej dem som klagar på pensionerna, det är ju fantastiskt att utan vidare få."

Tabell 11.I. "Anser ni att samhället gör tillräckligt för pensionärerna eller tycker ni att det borde göras mera?" (Första intervjun)

	Män		Kvinnor		Totalt	
	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent
Gör tillräckligt	45	51	37	60	82	55
Bör göra mera	26	30	11	18	37	25
Vet ej	16	18	13	21	29	19
Ingen information	1	1	1	2	2	1
Antal individer	88	100	62	100	150	100

Den grupp, som ansåg att det borde göras mera från samhällets sida, uppgick till 25 procent. Några exempel på uttalanden från denna grupp:

"Pensionärer har slitit i alla år, så nu ska de kunna få hjälp."

"Det borde satsas mer på hemvården för de pensionärer som kan och vill bo kvar."

"Pensionen skulle vara skattefri."

"En sak som jag tycker är dåligt ordnad är tandvården för gamla med väntetider på flera år."

Var femte pensionär hade ingen preciserad inställning i frågan: "Vet ej eller svårt att svara på."

Om vi ser närmare på den grupp son ansåg att samhällsinsatserna för pensionärerna borde öka och vari deras krav bestod finner vi en typ av önskemål som kan sammanföras under rubriken *bostads- och serviceförbättringar.* Varannan person i "kravgruppen" önskade t ex fler pensionärslägenheter, bättre kommunikationer, generösare gränser för förbättringslån, bättre tandvård, hemhjälp och omvårdnad. En annan typ av krav rörde förbättrade *ekonomiska villkor* för pensionärerna t ex högre pension och bidrag, sänkta eller slopade skatter för pensionärerna, rättvisare fördelning av bidragen och mera bidrag till pensionärsföreningarna.

Är det några speciella kategorier i pensionärsgruppen som ansåg att det borde göras mera från samhällets sida? Männen är, som framgår av Tabell 11.I, något överrepresenterade i denna grupp. Relaterar vi "kravgruppen" till den ekonomiska klassificeringen av pensionärsgruppen (se bilaga 4) finner vi att personer, som ansåg att samhället borde göra mera, var jämnt fördelade i de fyra ekonomiska klasserna.

En markant skillnad framkommer dock om vi relaterar variabeln krav på ökade samhällsinsatser till typ av boendemiljö. Kraven på insatser var sålunda *markant högre hos tätortsinvånarna* i jämförelse med dem som bodde på landsbygden. Bland dem som bodde i ensligt belägna fastigheter på landsbygden ansåg 83 procent att samhället gjorde tillräckligt. Motsvarande frekvens för dem som bodde i en by eller något av småsamhällena i distriktet var 64 procent, medan andelen i den grupp som bodde i distriktets fyra tätorter var 46 procent.

I den andra intervjuomgången vid 69 års ålder ställdes ånyo samma fråga. Andelen som då ansåg att samhället gjorde "tillräckligt" hade då ökat kraftigt till över 70 procent. Andelen pensionärer som ansåg att det

"bör göras mera" var vid denna tidpunkt 13 procent. Den här kraftiga ökningen av gruppen "nöjda" motsvarar den vanliga commonsenseuppfattningen om de äldres förnöjsamhet.

Attityder till olika serviceanordningar för pensionärer

En annan aspekt som kan vara av intresse att redovisa då det gäller samhällsinsatser för de äldre, är deras värderingar av olika typer av samhällsservice och aktiviteter. I samband med intervjuerna ställdes följande fråga: "Jag skall nu räkna upp olika slag av serviceanordningar för pensionärer. För var och en frågar jag om det f n är viktigt just för Er att den serviceanordningen finns tillgänglig här i kommunen?" Aktiviteterna, som de tillfrågades om, framgår av sammanställningen nedan. Där redovisas också i rangordning av andelen "ja-svar" på de aktuella frågorna.

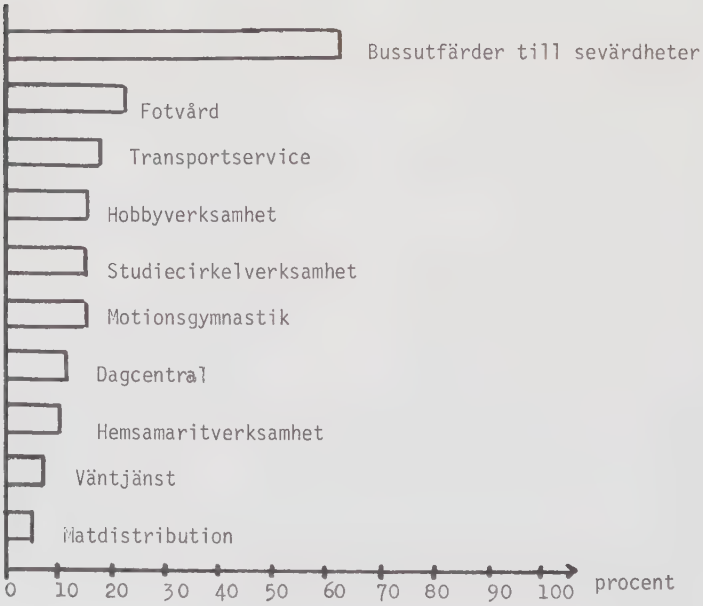

Figur 11.1. Procentuell andel "ja-svar" på servicefrågorna vid 67 års ålder.

Frånsett bussutfärder är det en jämförelsevis låg andel i gruppen som anser att de aktuella servicetjänsterna och aktiviteterna var viktiga för dem (vid 67 års ålder). Att intresset för organiserad fritidsaktivitet var lågt fann man även i den psykologiska studien.[1)]

I den andra intervjun vid 69 års ålder finner man att andelen "ja-svar" på sju av frågorna var lägre, för två frågor låg de på samma nivå och för en fråga noteras högre andel "ja-svar". De serviceanordningar för vilka registrerades ett klart minskat intresse var studieverksamheten, transportservice, motionsgymnastik och fotvård. Avvikelsen från de första intervjuresultaten varierade mellan 7 och 10 procentenheter på dessa variabler. Frekvensen för variabeln matdistribution låg på 3 procents lägre nivå.

Det minskade intresset för transportservice har sannolikt sin förklaring i inflyttningar till tätorterna från glesbygden. Det minskade intresset för studieverksamhet kanske kan förklaras av att de tidigare intresserade pensionärerna ej haft tid eller energi att engagera sig i sådan verksamhet samt att utbudet av denna verksamhet är begränsad i distriktet. Däremot ter sig det minskade intresset för fotvård förvånande. Man kan knappast förklara detta med att de blivit fysiskt mera vitala. En annan förklaring kan vara att de vid tidpunkten för andra intervjun givit mera "realistiska" svar i förhållande till det faktiska serviceutbudet i Dalbydistriktet.

Attityder till ålderdomshemmet

Vid den första intervjun var det endast någon enstaka pensionär som kunde tänka sig att flytta till ålderdomshem. Vid den andra intervjun vid 69 års ålder svarade närmare 95 procent nej på frågan: "Kan ni tänka er att flytta till ålderdomshemmet i dagens läge." 3 procent bodde där vid intervjutidpunkten och endast 2 procent svarade att de "kanske eller absolut kunde tänka sig detta".

De flesta i gruppen bedömde ålderdomshemmet som en institution dit man flyttar då man "är så dålig att man inte kan klara sig själv hemma". Ålderdomshemmet, som en serviceinstitution för "friska" pensionärer, är, kan det konstateras, inget attraktivt alternativ. Den psykologiska undersökningen av gruppens "allmänna behovsstruktur" bekräftar detta; alternativet att bo på pensionärshem kom nämligen längst ner på rangordningslistan av olika

behov.[2] Vid 76 års ålder var andelen som bodde på ålderdomshem 2 procent.

Sammanfattande diskussion

Man hör ofta talas om de äldres "förnöjsamhet" och "tacksamhet". De tidigare i avsnittet redovisade resultaten för Dalbygruppen faller inte helt in i detta "förnöjsamhetsmönster"; överraskande många ansåg att samhället borde göra mera för pensionärerna även om andelen som inte var nöjda minskat betydligt mellan 67 och 69 års ålder. Den dominerande trenden i resultaten pekar dock på en utbredd tillfredsställelse med vad som görs för pensionärerna.

Den här dominerande positiva attityden i Dalbygruppen kan sannolikt bäst förklaras av *historiska* faktorer; av kap 6 framgick bl a att samtliga i dagens pensionärsgeneration levt under huvuddelen av sitt liv i ett samhälle med låg socialpolitisk aktivitet. "Välfärdssamhället" med ATP, omfattande statliga och kommunala serviceinsatser, i skarp kontrast till deras tidigare samhällserfarenheter, fick man uppleva först då man närmade sig pensionsåldern. Mot denna bakgrund ter sig pensionärernas positiva attityder ganska naturliga; de fakto gör samhället mycket för pensionärerna i ljuset av det förflutna.

En annan typ av "historisk" förklaring till förnöjsamheten bland de äldre tar sin utgångspunkt från begreppet "social deprivation". Rosenmayrs tolkning av detta begrepp går ut på att åldrandet är ett socialhistoriskt öde; de flesta i dagens pensionärsgeneration började arbeta som barn under socialt eländiga förhållanden, de fick bristfällig skolning, minimal hälsoundervisning etc. Mot den bakgrunden är det inte så konstigt, menar Rosenmayr, att de äldre har svårt att uppfatta och utnyttja den sociala och medicinska vård som erbjuds dem:

> "The internalization of socio-economic disadvantages and the gradual acceptance of low standards blocks expectations and extinguishes aspirations. The individual becomes the cause of his or her own handicap, so that we may speak of *self incurred social deprivation*."[3]

Denna förklaringsmodell till "förnöjsamhet" och låg efterfrågan av social service i Dalbygruppen ter sig rimlig i en hel del fall, men långt ifrån i alla som vi såg av intervjuresultaten. Hur stämmer exempelvis Rosenmayrs

tes med de betydande skillnader i Dalbygruppen mellan tätorts- respektive glesbygdsbor i tillfredsställelsen med samhällsinsatser; glesbygdsborna var nämligen markant nöjdare. Båda grupperna bör emellertid ha haft likartade uppväxtförhållanden och drabbats av social deprivation i samma utsträckning.

Till detta mönster måste man nog söka andra förklaringar. En sådan kan vara att de olika områdestyperna är bärare av och främjar varierande normsystem; t ex de politiska preferenserna inom landsbygdsbefolkningen har som regel varit mera konservativa i sin inställning till samhällets socialpolitiska insatser. I Dalbydistriktets glesbygdsförsamlingar, som domineras av självägande bönder, var sålunda de borgerliga partipreferenserna klart dominerande.

Ytterligare en förklaring till dessa skillnader skulle kunna hämtas från referensgruppsresonemang; tätortsbor respektive glesbygdsbor antas ha olika referensgrupper och därmed olika referenssystem. Den här förklaringen håller dock inte om man beaktar att många av tätortsborna i Dalbygruppen tidigare i sitt liv bott i glesbygdsmiljöer. Dessutom har sannolikt olikheterna mellan glesbygd och tätorterna som sociala miljöer "suddats" ut alltmer.

Slutligen några tänkbara förklaringar till det låga intresset för ålderdomshemmet. Förutom att de allra flesta i Dalbygruppen var så vitala att de inte var i behov av ålderdomshemsservicen kan man förmodligen även hitta "historiska" orsaker; bilden av fattighuset och fattighusfolket från pensionärernas uppväxttid har säkerligen satt sina spår. Det var emellertid inte särskilt många som explicit drog direkta paralleller till fattighuset på den aktuella frågeställningen.

Socialpolitiska problem

I den probleminriktade första fasen av Dalbystudien var syftet att beskriva vilka problem och svårigheter som pensionärerna upplevde och drabbades av då de kom in i pensionsåldern. Jag kommer i detta avsnitt först att redovisa utgångspunkterna, mätmetodiken samt resultaten av mina försök att kvantifiera problemen i Dalbygruppen vid 67 års ålder. Avslutningsvis diskuteras olika synsätt på sociala problem, värderingarnas roll i sammanhanget samt olika mätproblem.

De problemområden som bedömdes var bostaden, kommunikationerna, hushållsarbetet, ekonomin samt sociala relationer. Beträffande urvalet av bedömningsvariabler var målsättningen att täcka in sådana områden som bedömdes vara relevanta i den aktuella gruppens sociala situation. Valet av bedömningsområden gjordes även med utgångspunkt från att dessa skulle vara möjliga att påverka med socialpolitiska åtgärder.

Den allmänna referensramen för mina försök att mäta problem i gruppen är delvis hämtad från den engelske sociologen Titmuss[4], vars tankegångar senare togs upp i Låginkomstutredningen.[5] I denna utredning var den generella utgångspunkten att mäta *individens förfogande över resurser* i "objektiv" mening.

I Dalbystudien har intresset riktats in på delvis andra områden än i Låginkomstutredningen. Dessutom har vi, utöver att mäta de faktiska resurserna i "objektiv" mening, även sökt mäta pensionärernas "subjektiva" uppfattning, d v s anspråksnivån på de olika variablerna.[6] Det bör här poängteras att de "objektiva" bedömningsgrunderna inte är eller kan bli neutrala eller oberoende av värderingar. Objektiviteten i detta sammanhang skall endast tolkas som att bedömningsgrunderna redovisas så öppet som möjligt.

Kriterierna för att en pensionär skulle komma i "problemgruppen" var att han ej uppnått en miniminivå av resurser på de aktuella variablerna - en miniminivå som en pensionär, enligt mina värderingar, borde ha rätt att uppnå i dagens samhälle. Mina värderingar har jag därvid sökt anknyta till "politiskt accepterade" värderingar av en pensionärs resursbehov. Det kan därvid konstateras att man stöter på svårlösliga problem dels då man skall försöka specificera dessa värderingar, dels då man skall precisera och fastställa en miniminivå då det gäller resursbehovet.

Det kan även nämnas att svårigheterna att formulera bedömningskriterier varierade kraftigt. För variablerna bostad och ekonomi kunde vi bygga vidare på redan formulerade indelningar, vilka användes efter en miniminivåbestämning. Däremot fanns det inga etablerade kriterier för de övriga variablerna. Speciellt då det gällde sociala relationer, men även kommunikationsvariabeln, var det svårt att fastställa var gränsen skulle dras för en miniminivå.

De kriterier som legat till grund för bestämningen av miniminivån av resurser och som i sin tur avgjort om en person hänförts till problemgruppen redovisas i samband med att resultaten från bedömningarna presenteras. Nedanstående tabell ger en sammanfattande bild av problemfrekvensen i 67-åringsgruppen.

Tabell II.II. Frekvensen sociala problem i undersökningsgruppen enligt intervjuarens bedömningar (vid 67 års ålder)

Problemområde	Män (N=88)		Kvinnor (N=62)		Totalt (N=150)	
	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent
Bostaden	23	26	16	26	39	26
Kommunikationerna	13	15	10	16	23	15
Hushållsarbetet	1	1	2	3	3	2
Ekonomin	2	2	1	1	3	2
Sociala relationer	7	8	4	6	11	7

Totalt registrerades 79 problem hos en grupp om 55 personer. Detta motsvarar 37 procent av totalgruppen. Följaktligen bedömdes 63 procent vara utan problem enligt de redovisade bedömningsgrunderna.

Bostadsproblem

Går vi in och studerar hur de registrerade sociala problemen fördelar sig på de olika områdena finner vi att insatser då det gäller bostaden var det vanligaste problemet. Bedömningskriteriet var att bostaden klassificerades som omodern, d v s tillhörde kvalitetsgrupperna 4 - 7 enligt de gängse klassificeringsprinciperna (*grupp 4* vatten + avlopp + WC, *grupp 5* vatten + avlopp + centralvärme, *grupp 6* vatten + avlopp, *grupp 7* saknar vatten och/eller avlopp). Var fjärde i totalgruppen bedömdes enligt dessa kriterier som problemfall. Varannan person i denna grupp bodde i helt omoderna bostäder, d v s i sådana som saknade centralvärme, toalett och bad.

I vilken utsträckning överensstämmer mina bedömningar enligt de redovisade kriterierna och pensionärernas egna problembedömningar (deras anspråksnivå)?[7)] Det kan konstateras att för 23 av de 39 pensionärerna överensstämde bedömningarna. Lägre anspråksnivå kunde konstateras hos 16 pensionärer och 19 pensionärer hade högre anspråksnivå i jämförelse med de kriterier som

jag utgick ifrån i min "objektiva" bedömning.

Det fanns ett klart samband mellan förekomst av bristfälliga bostäder och låg ekonomisk status. Detta samband var inte oväntat.

Vilka socialpolitiska resurser fanns att tillgå för att möta dessa bostadsproblem? En resurs är de statliga bidragen i form av förbättringslån. Det fanns dock restriktioner för att kunna erhålla sådana lån. Med kännedom om de då gällande lånebestämmelserna bedömde jag att var tredje person i "problemgruppen" sannolikt skulle bli beviljade förbättringslån, medan övriga i denna grupp sannolikt inte uppfyllde kraven i lånebestämmelserna. Detta kunde t ex bero på att de själva ej ägde fastigheten, att de låg över inkomst- och förmögenhetsgränsen eller att förbättringarna inte kunde utföras inom ramen för dessa lån. Det kan påpekas att 13 procent i totalgruppen hade erhållit förbättringslån redan innan Dalbyundersökningen påbörjades.

Kommunikationsproblem

Vi skall nu komma in på ett område som gäller pensionärernas möjligheter att förflytta sig ute i samhällsmiljön. I dagens samhälle löser flertalet sina behov av "persontransporter" genom att använda sin privata bil. De som inte disponerar över en egen bil är hänvisade till utbudet av privattransporter i offentlig eller privat regi t ex i form av tåg- och bussresor, taxiresor etc.

Bristfälliga kommunikationer utgör en negativ faktor, t ex då det gäller att utnyttja tätortens service, men kanske i ännu större utsträckning då det gäller att upprätthålla eller skapa kontakter med andra människor. Möjligheterna till rekreation och omväxling i tillvaron begränsas även starkt. För den som saknar bil och bor utanför tätorten är svårigheterna stora att t ex ta sig till pensionärsföreningens aktiviteter.

Ser vi på pensionärsgruppens transportresurser i distriktet, så kan konstateras att 42 procent var bilägare. Övriga i gruppen var hänvisade till det existerande utbudet av persontransporter. Förutom service av fyra taxiföretag trafikerade SJ vissa delar av distriktet - huvudsakligen vägarna mellan distriktets tätorter. Turtätheten på dessa busslinjer varierade

mellan 24 och 48 enkelturer per vecka beroende på i vilken tätort pensionärerna bodde. Dessutom fanns det vidareförbindelser från Dalby till Lund med 100 enkelturer i veckan och till Malmö med 50 turer i veckan.

De som bodde utanför dessa relativt tättrafikerade busstråk fick anlita taxi eller lösa sina transportproblem genom egen försorg. Det bör här noteras att vid intervjutidpunkten drevs ingen kommunal färdtjänst inom Dalbydistriktet.

Går vi över till bedömningarna av behovet av förbättrade kommunikationsmöjligheter fann vi att 15 procent av totalgruppen var i behov av sådana förbättringar (på landsbygden 38 procent). Kriterierna för att hänföras till problemgruppen var: Att man saknade bil, att man bodde utanför tätort i områden som saknade allmänna kommunikationsmedel samt att man inte utan svårigheter och ekonomiska uppoffringar kunde utnyttja tätortens service.

I vilken utsträckning överensstämde min bedömning och pensionärernas vad gäller kommunikationsproblem? Hos 19 av de 23 personer som hänfördes till problemgruppen överensstämde bedömningarna. Fyra personer hade lägre anspråk på kommunikationsservice än vad som angavs i bedömningskriterierna. De bodde alla i glesbygden, tre till fem kilometer från närmaste tätort. De använde cykel eller moped för att ta sig dit och detta ansåg de fungerade bra för dem. Tretton personer hade högre anspråk i jämförelse med bedömningskriterierna. Dessa personer bodde alla i distriktets tätorter och de hade därmed jämförelsevis goda transportresurser. Pensionärer med kommunikationsproblem var klart överrepresenterade i de två lägsta ekonomiska grupperna.

Hur löste då gruppen med behov av bättre kommunikationer sina inköp, post- och bankärenden etc? Då det gäller postärenden, så fanns det i distriktet en till synes väl fungerande service genom lantbrevbärarna. De personer som bodde i småsamhällena Björnstorp och Vomb gjorde sina inköp av dagligvaror i den lanthandel som fortfarande fanns kvar på dessa orter. För att få tillgång till ytterligare service fick dessa pensionärer utnyttja taxi eller grannar och anhöriga. En annan grupp av landsbygdsborna gjorde delvis sina inköp från varubilar, som fortfarande fanns i området. I övriga ärenden fick dessa personer ta sig till tätort med hjälp av anhöriga eller svåråtkomliga bussförbindelser eller taxi. Ett par pensionärer tog sig till

tätort med hjälp av cykel eller moped och ytterligare några utnyttjade vanligtvis taxi.

Problem med hushållsarbetet

Under 1960-talet, men framför allt under 1970-talet, har den sociala hemhjälpen för de äldre i samhället byggts ut kraftigt. Syftet med dessa insatser har bl a varit att uppskjuta institutionsomhändertagande. I Dalbydistriktet fanns i början på 1970-talet kommunal hemhjälp i alla kommunerna, dock i varierande omfattning och utbyggnadsgrad.

Vid intervjutillfället hade sammanlagt 12 pensionärer i undersökningsgruppen hjälp med hushållsarbetet av någon person utanför det egna hushallet.[8] Två av dessa pensionärer hade hjälp varje dag med matlagning etc. För de övriga sju personerna bestod hjälpen huvudsakligen i städning av bostaden en gång i veckan eller mera sällan.

Ytterligare tre personer bedömde jag vara i behov av hjälp med hushållsarbetet. Dessa personer önskade också själva att få sådan hjälp.

Totalt var det alltså 15 pensionärer (10 procent av totalgruppen), som i varierande utsträckning behövde hjälp med hushållsarbetet av någon person utanför det egna hushållet. I denna frekvens är inte inräknat den relativt vanliga spontana hjälp som pensionärernas barn bidrog med i form av t ex storstädning, fönsterputsning etc.

I detta sammanhang kan nämnas att i samband med intervjuerna tillfrågades gruppen om de var beroende av hjälp för att klara sådana dagliga aktiviteter som personlig hygien, påklädning, att äta, toalettbesök samt gång på slät mark och i trappor (ADL-funktioner). Uppgifterna bygger på pensionärernas bedömningar av hjälpbehovet och kan ses som en grov bestämning av den enskilde individens fysiska funktionsförmåga vad gäller dessa dagliga aktiviteter. Totalt var det fem personer i gruppen (3 procent) som i varierande utsträckning hade bristande resurser att klara av de nämnda aktiviteterna.

Ekonomiska problem

Kriterierna för att hänföras till problemgruppen var att man i ekonomiskt

hänseende skulle ligga under eller i omedelbar närhet av de gällande socialhjälpsnormerna i distriktets kommuner. Enligt dessa bedömningskriterier hamnade tre personer (2 procent) i problemgruppen. En av dessa pensionärer hade ett minderårigt barn i familjen och därmed en extra försörjningsbörda. De två andra hade relativt höga boendekostnader och låga bostadstillägg. Övriga, d v s 98 procent av undersökningsgruppen, låg över de ekonomiska minikriterierna. Den ekonomiska grundtryggheten i form av pensionssystemet garanterar som synes att äldre människor når upp till en miniminivå då det gäller ekonomiska resurser.

Relaterar vi dessa bedömningar till pensionärernas anspråksnivå (utifrån svaren på frågan: "Hur tycker ni att det går att klara ekonomin med era nuvarande inkomster?", finner vi att två av de tre pensionärerna i problemgruppen ansåg att de klarade ekonomin "dåligt" och en "någorlunda bra". Av dem, som inte tillhörde problemgruppen, var det fyra personer som ansåg att de klarade sin ekonomi "dåligt" med nuvarande inkomster (högre anspråksnivå i jämförelse med problemkriterierna) och 25 personer svarade "någorlunda bra". De tre pensionärerna i problemgruppen tillhörde de två lägsta grupperna enligt den ekonomiska klassificeringen.

Sociala relationsproblem

I föregående kapitel diskuterades mera ingående undersökningsgruppens sociala relationer. Här kommer vi att koncentrera oss på pensionärernas problem med ensamhet och isolering.

Kriterierna för att de intervjuade skulle hänföras till problemgruppen var: Att de "ofta" upplevde ensamhetskänslor *eller* att de "ibland" upplevde ensamhetskänslor och att de dessutom hade få kontakter med andra människor. Enligt dessa kriterier var elva personer (7 procent i totalgruppen) i behov av kontaktstödjande insatser. I ytterligare några fall fann jag i samband med intervjuerna att det fanns en problematik med ensamhet och isolering som inte återspeglades i de intervjusvar som problembedömningarna grundar sig på.

Ett karaktäristiskt drag för denna grupp om elva personer var att nio av dem saknade bil. Detta förhållande begränsar starkt deras möjligheter att upprätthålla kontakter med vänner och bekanta. A andra sidan bodde sex av

de elva aktuella pensionärerna i någon av tätorterna. De behövde därmed inte övervinna några större avstånd för att upprätthålla sociala kontakter. Endast tre personer av dem som bedömdes vara i behov av kontaktstödjande insatser bodde i enpersonshushåll. I ekonomiskt hänseende var den lägsta ekonomiska gruppen något överrepresenterad i "problemgruppen".

Eftersom det är relativt svårt att mäta pensionärernas anspråksnivå på denna variabel är det också svårt att jämföra min problembedömning och pensionärernas. Till en del kan man dock få en uppfattning om deras anspråksnivå utifrån svaren på frågan: "Anser ni det f n är viktigt att s k väntjänst finns tillgänglig här i kommunen?" Tre av de elva pensionärerna, som bedömdes vara i behov av kontaktstödjande insatser, ansåg att väntjänst var viktig. Utanför "problemgruppen" var det 6 av 139 pensionärer som hade samma åsikt.

I den psykologiska undersökningen studerade man bl a pensionärernas behovsstruktur och i samband därmed deras värdering av kontakt med människor. Man fann där att i jämförelse med behovet av lugn och trygghet, egen bostad och god hälsa var behovet av kontakter med människor inte så framträdande för gruppen i sin helhet. De pensionärer, som jag hänförde till problemgruppen, har i jämförelse med totalgruppen likartat medelvärde på variabeln kontakter med andra människor enligt den psykologiska undersökningen.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att det är svårt att mäta pensionärernas problem och anspråksnivå då det gäller sociala relationer. Detta kan till en del bero på att vi studerar ett område i pensionärernas liv, som de i varierande utsträckning uppfattar som en personlig angelägenhet och som de inte utan vidare låter en utomstående intervjuare få full inblick i.

Sociala relationer är också ett område i människors liv som har många dimensioner av sociologisk och psykologisk art. Hur de utvecklas och formas beror till stor del på personliga behov och preferenser. Att med socialpolitiska åtgärder möta ett sådant komplext behov ställer därför stora "kvalitativa" krav på utbudet av stödåtgärder.

Studerar vi det lokala utbudet av organiserade insatser på detta område fanns det vid tidpunkten för första intervjun en jämförelsevis begränsad hemsamaritverksamhet. Tyngdpunkten i hemsamariternas arbete låg emellertid

inte på att bryta ensamhet och isolering utan huvudsakligen på att lösa praktiska problem i hushållet. Distriktssköterskorna fyllde utöver sin medicinska funktion till en del även en uppgift för att bryta de äldres ensamhet och isolering. Röda Korset hade i sin verksamhet även några medlemmar som besökte äldre ensamma personer i distriktet.

Dessa insatser i offentlig och privat regi var givetvis av betydelse och kompenserade i viss utsträckning de bristfälliga sociala relationerna för en del av de ensamma äldre människorna i området. Man kan dock fråga sig i vilken utsträckning som man med socialpolitiska åtgärder kan lösa problem med ensamhet och isolering. Är det överhuvudtaget möjligt att genom "professionella" insatser skapa nya eller ersätta bristfälliga sociala relationer?

De sociala problemens koncentration på individnivå

Slutligen skall vi redovisa hur de bedömda problemen, totalt 79, fördelade sig. För varje pensionär summerades antalet registrerade problem. Med utgångspunkt från denna individuella klassificering kunde man sedan få fram problemtyngden för gruppen i sin helhet (Tabell 11.III).

Tabell 11.III. Fördelning av sociala problem för tätorts- och landsbygdsinvånare.

Antal problem enligt intervjuarens bedömning	Tätort		Landsbygd		Totalt	
	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent
Inget problem	79	80	16	31	95	63
Ett problem	18	18	17	33	35	23
Två problem	2	2	14	27	16	11
Tre problem	-	-	4	8	4	2
Antal individer	99	100	51	100	150	100
Antal problem totalt	22		57		79	
Antal problem/individ	0.2		1.1		0.5	

För 63 procent av totalgruppen registrerades inga problem. Bland de personer som bedömdes ha enbart ett socialt problem (23 procent, dominerade bostadsproblemen. Multiproblemgruppen (med två eller tre problem) omfattade

knappt 15 procent av totalgruppen. Som framgår av tabellen är de sociala problemen markant koncentrerade till *landsbygdsinvånarna*. Problemfrekvensen per individ är sålunda fem gånger så stor bland landsbygdspensionärerna. Tyngdpunkten i denna grupps problem rör huvudsakligen bostaden och kommunikationerna.

Relaterar vi problembedömningarna till den ekonomiska klassificeringen kan vi konstatera markanta skillnader. I den mest välsituerade gruppen registrerades inget problem på de 20 individerna i denna grupp. Motsvarande frekvens i den lägsta ekonomiska gruppen var 27 problem på 33 individer. För de två mellangrupperna (II och III) i den ekonomiska klassificeringen var motsvarande relation 26 problem på 43 individer respektive 26 problem på 54 individer.

Sammanfattande diskussion

Om vi först summerar problembedömningarna då det gäller boende, kommunikationer, sociala relationer, ekonomi och förmåga att klara hushållsarbetet kan konstateras:

- att för cirka 35 procent av gruppen registrerades minst ett socialt problem, cirka 65 procent i gruppen bedömdes vara problemfria,
- att det förelåg en markant koncentration av problemen till dem som bodde utanför tätorterna,
- att de vanligaste problemen rörde bostaden och kommunikationsförhållandena,
- att problem med ensamhet och isolering var relativt ovanliga i gruppen - endast 7 procent i gruppen noterades för sådana problem.

För de allra flesta i vår grupp tycks alltså ensamhet inte vara något större problem. Det finns flera andra studier bland åldringar som pekar i samma riktning (se kap 10). Med reservation för att problem med ensamhet är svåra att mäta och kvantifiera synes emellertid massmediernas larmrapporter om ensamhetsproblem bland de äldre vara klart överbetonade i sin omfattning. Man måste emellertid betona att ensamhetsproblem är svåra att bära för dem som är drabbade och mera deformerande än problem som rör boendet eller kommunikationerna. Ensamhetsproblemen är även svårare att angripa med socialpolitiska insatser än problem av materiell art.

Som jag pekat på flera gånger tidigare i detta avsnitt finns det många problem invävda då man skall definiera, mäta och kvantifiera människors sociala problem. En aspekt av den här problematiken är möjligheten av att göra "neutrala och värderingsfria" beskrivningar av de äldres sociala problem. I Dalbystudiens inledningsskede var jag ganska optimistisk om möjligheten av att göra sådana beskrivningar. Efter hand "problematiserades" emellertid detta arbete, som en följd av insikten om att jag som forskare är "impregnerad" av olika värderingar som påverkar ens definition och syn på vad som är sociala problem. De äldre är ju även impregnerade av sådana värderingar som i sin tur påverkar deras intervjusvar om sociala problem. Ett synsätt i sammanhanget är:

> "I verkligheten finns det inte 'helt enkelt problem' som flyter omkring och som man upptäcker. Sociala problem definieras utifrån ett intresse och ett perspektiv."[10]

Ett annat synsätt som även ställer den här problematiken på sin spets är att de äldre har de problem som man bestämt sig för:

> "..... the aged do not have social problems other than the ones we have 'given' them."[11]

I praktiken är emellertid inte alla sociala problem så relativa till sin natur som dessa synsätt gör gällande, men det är ändå nyttigt att pröva tankegångarna. Dessa synsätt visar på att man inte kan göra "värderingsfria" och "objektiva" mätningar och beskrivningar av t ex de äldres sociala problem.

En annan aspekt med anknytning till den diskuterade värderingsproblematiken är människors "anspråksnivå", en i socialvetenskapen ofta använd term. Låg anspråksnivå kan exemplifieras med ett resonemang om de äldres hälsotillstånd, som i objektiv mening oftast blir sämre. Trots detta upplevs ofta hälsotillståndet som förhållandevis gott.[12] Man förändrar och anpassar således sina anspråk till en lägre nivå i takt med ett försämrat hälsotillstånd. Ett vanligt påstående bland Dalbypensionärerna som exemplifierat detta var:

> *"Krämpor får man ju alltid räkna med på gamla dar."*

Vi har tidigare i detta kapitel visat på att anspråksnivån inte genomgående är låg bland Dalbypensionärerna utan att det framför allt var ett glesbygdsfenomen; trots att problemtyngden enligt mina bedömningskriterier var markant större bland glesbygdspensionärerna var deras krav på samhällsinsatser markant lägre än hos tätortspensionärerna.

Detta fenomen är t ex svårhanterligt i socialpolitiska sammanhang. Skall man helt godtaga den enskilde individens "anspråksnivå" som riktlinje för sociala insatser *eller* skall politiker, administratörer eller forskare dominera då det gäller att fastställa nivån för människors anspråk? Denna fråga kan anknytas till ett resonemang som Allardt för om å ena sidan *önskemålsbeaktande* principer, som primärt utgår från människors önskningar och å andra sidan *idealbeaktande* principer, som primärt utgår från ideal. Den sistnämnda principen föreligger så snart man avviker från den önskemålsbeaktande principen.[13)]

Problemet med att låta socialpolitiken styras av önskemålsbeaktande principer kan exemplifieras med Allardts resonemang:

> "Människor kan inte alltid artikulera sina önskemål och det är allmänt bekant, att ju eländigare förhållanden de lever i desto svårare är det för dem att uttrycka sina önskningar ..... Människors önskningar är starkt beroende av den miljö de lever i och miljön är i sin tur åtminstone delvis utformad av det rådande systemet eller den för tillfället förda politiken. Att följa en renodlad önskemålsbeaktande princip kan därför lätt leda till en outhärdlig konservatism."

Lösningen på detta dilemma mellan ideal- respektive önskemålsbeaktande principer måste rimligtvis bli en "kompromiss" som politikerna måste göra och vara ansvariga för i sista hand.

12. SAMMANFATTNING

Avhandlingen har genomförts som ett led i arbetet vid vårdcentralen i Dalby på att utveckla kunskapsunderlaget om åldringar i den öppna vården och utgör en del av en tvärvetenskaplig åldringsstudie som pågått under en tioårsperiod.

I avhandlingen berörs flera olika forskningsområden. Förutom den socialgerontologiska inriktningen presenteras avsnitt med anknytning till migrationsforskning, socialhistorisk forskning samt socialpolitisk forskning.

Studiens övergripande målsättning är att analysera och beskriva åldrandeprocessen ur ett socialt perspektiv. Utifrån denna allmänna inriktning är syftet:

1. Att beskriva en grupp pensionärers nutida sociala levnadsförhållanden och attityder samt hur dessa förändrats mellan 67 och 76 års ålder. Därvid analyseras följande områden:

   a) pensioneringsprocessens förlopp, b) boendemiljön, c) flyttningsmönster och betydelsen av den invanda miljön, d) sociala relationer, ensamhetsproblem samt e) socialpolitiska attityder och problem.

2. Att beskriva en grupp pensionärers historiska bakgrund dels ur ett samhällsperspektiv, dels ur ett individperspektiv.

3. Att analysera och försöka förstå hur pensionärernas nutida sociala situation påverkats av deras socialhistoriska bakgrund.

4. Slutligen syftar avhandlingen även till att bidraga med metodologiska kunskaper och erfarenheter. Ett sådant område gäller användbarheten och analysen av bandinspelat intervjumaterial. Ett annat område gäller hur en urvalspopulation historiskt selekterats fram under påverkan av migrationsprocesser och mortalitet.

I kapitel 2 om avhandlingens teoretiska perspektiv görs inledningsvis en summarisk återblick på de olika faser som den sociologiska studien genomgått. Därefter presenteras avhandlingens teoretiska ram och hur denna ram

vuxit fram under påverkan dels av forskningsarbetet i Dalby, dels av åldersforskningen i allmänhet och av den socialvetenskapliga forskningen.

I den första fasen av den sociologiska studien var den allmänna utgångspunkten att kartlägga den aktuella gruppens sociala levnadsförhållanden och därvid fånga upp vilka problem och svårigheter som dessa människor upplevde då de kommit in i pensionsåldern. Under denna första fas arbetade jag även som socialarbetare med allmänna åldringsproblem i Dalbydistriktet. Individperspektivet dominerade i denna första fas både vad gällde datainsamlingsarbetet och analysarbetet.

I en andra fas kompletterades individperspektivet med ett samhällshistoriskt perspektiv. En medvetenhet växte successivt fram om betydelsen av historiska kunskaper om den samhällsmiljö som pensionärerna vuxit upp i och formats av under sitt tidigare liv. Därefter följde en studie om pensionärernas tidigare livscykelförlopp.

I analysen av det samhälle där denna pensionärsgrupp gjort sina tidigare erfarenheter behandlas följande områden och vilka förändringar som skett på dessa: Arbetsmarknadsförhållanden, utbildningsförhållanden, sociala vårdförhållanden och boendeförhållanden.

I analysen på individnivån beskrivs pensionärernas boende- och flyttningsmönster, sociala relationer och socialpolitiska problem. Vidare har data samlats in på individnivån om en rad attityder och upplevelser.

Dessa studier av pensionärernas nutida sociala situation kompletterades senare med analyser av gruppens tidigare liv. De data som därvid använts består dels av fallbeskrivningar från barndomsmiljön och från arbetslivsperioden, dels av gruppdata om boendemiljön, arbetslivet, familjebildningen samt boende- och flyttningsmönster. Dessa beskrivningar av individernas livscykelförlopp har jag försökt att knyta an till samhällshistoriska förändringar.

Begrepp som återkommer i avhandlingen är "anspråksnivå" och "social deprivation". Jag har även försökt knyta an till olika teoretiska ansatser inom migrationsforskningen.

I kapitel 3 om studiens metoder redovisas och diskuteras de olika typer av empiriska data som analyserna i avhandlingen grundar sig på. Ett av de ämnen som diskuteras i avsnittet är kvantitativa och kvalitativa data. Vidare behandlas analysmetodiken, användbarheten och problemen med bandinspelade intervjuer.

I den "kvantitativa" fasen insamlades strukturerade intervjudata. Dessutom har olika typer av offentlig statistik samlats in.

Efter hand fann vi att den här mera hårddatabetonade informationen gav en fragmentiserad bild av pensionärernas sociala verklighet. Som en konsekvens av dessa erfarenheter sökte vi oss över till en metodik med ostrukturerade intervjusamtal. I denna fas kom pensionärernas egna tankar och synsätt mer än tidigare i centrum. I intervjuerna behandlades bl a deras upplevelse av pensioneringsprocessen, livet som pensionär, trygghetsfrågor, vårdfrågor samt deras syn på döden. Syftet med denna intervju var att täcka in sådana områden som var svåra att beskriva med hjälp av traditionell intervjumetodik. I viss utsträckning har även deltagarobservation använts.

Insamlings- och analysmetodik av det bandinspelade materialet redovisas och diskuteras. Den metodik som använts i analyserna av det bandinspelade materialet är ett försök att kombinera en kvalitativ innehållsanalys med en kvantitativ sådan. Avslutningsvis diskuteras fördelar och nackdelar med att använda bandinspelat intervjumaterial.

I kapitel 4 redovisas den undersökningspopulation och det empiriska material som analyserna i avhandlingen grundar sig på. Vidare hur denna population förändrats genom olika typer av bortfall under projektperioden. Slutligen diskuteras olika aspekter vad gäller representativiteten och generaliserbarheten av Dalbystudien.

Studiens huvudpopulation består av samtliga män och kvinnor födda 1902 och 1903, som år 1969 respektive 1970 var mantalsskrivna i Dalby läkardistrikt, d v s en *totalundersökning* av två lokala årgångar. Totalt omfattar gruppen 192 personer enligt de aktuella befolkningsuppgifterna. Av olika anledningar har vi inte kunnat undersöka samtliga de 192 personerna. I den sociologiska studien deltog sammanlagt 150 pensionärer i den första undersökningsomgången, d v s 78 procent av ursprungsgruppen. Bortfallsgruppen

omfattas således av 42 pensionärer och av dessa avled sju innan den sociologiska studien hann genomföras.

För att få klarhet i vad mån bortfallsgruppen avviker från deltagargruppen har de båda grupperna jämförts på följande variabler; könsfördelning, civilstånd, föräldrarnas yrke, eget yrke, boendetid i Dalbydistriktet, tidigare flyttningsfrekvens och födelseort. Vi fann därvid inga signifikanta skillnader mellan deltagar- respektive bortfallsgrupp.

Som nämnts har vi återkommit till undersökningsgruppen med tvåårsintervaller fr o m det år de fyllde 67 år fram till 76 års ålder. Mellan dessa år har antalet intervjuade sjunkit kraftigt. Denna minskning beror huvudsakligen på dödsfall; 25 procent av de ursprungliga 192 personerna har avlidit under perioden. Andelen intervjuade av de överlevande vid respektive intervjuomgång ligger dock relativt konstant. Frånsett intervjun vid 71 års ålder ligger deltagarfrekvensen hela tiden över 75 procent.

Ytterligare två undersökningspopulationer har använts i analysen. Den ena av dessa, som ligger till grund för analysen av selektionsprocessen redovisad i kapitel 5, består av samtliga personer födda 1902 och 1903 och som någon gång under perioden 1902 - 1970 varit bosatta i Dalbydistriktet. Totalt omfattar denna population 1 486 personer.

Den andra populationen, använd i studien av de äldres flyttningsmönster redovisad i kapitel 9, består förutom av de tidigare beskrivna 192 pensionärerna också av samtliga 316 pensionärer i kommundelen Genarp, som var 70 år eller äldre. Denna populations flyttningsrörelse har följts under perioden 1971 - 1979.

I kapitel 5 om historiska selektionsprocesser, som påverkat Dalbypopulationens sammansättning, görs ett försök att få grepp om varför just de 192 pensionärerna i undersökningspopulationen bodde i Dalbydistriktet då studien började åren 1969 - 1970. Andra frågor som belyses är: Föddes de flesta i distriktet eller är de inflyttade? I så fall när flyttade de in och varifrån? Är det en speciell kategori som "fastnade" i Dalbydistriktet? Hur många och vilka kategorier har avlidit tidigare i de två kohorterna?

För att få grepp om den aktuella selektionsprocessen gicks kyrkoböckerna i

Dalbydistriktets nio församlingar igenom. Därvid påträffade vi sammanlagt 1 486 personer, födda 1902 och 1903, som någon gång under perioden 1902 - 1970 varit kyrkoskrivna i Dalbydistriktet. Av dessa 1 486 personerna bodde åren 1969 - 1970 endast 192 pensionärer kvar, d v s 13 procent av den totala rekryteringspopulationen. Mönstret bakom denna selektionsprocess diskuteras. Av de 1 486 personerna var 504 födda i Dalbydistriktets församlingar (födelsekohorterna) och de övriga 982 personerna var födda i församlingar utanför detta område och senare inflyttade (inflyttningskohorterna). Närmare 75 procent av dem som flyttade ut i födelsekohorterna gjorde detta före 18 års ålder. Då det gäller personerna i inflyttningskohorterna flyttade de flesta in till distriktet under barn- och ungdomsåren och fram till 28 års ålder. De flesta av dessa inflyttade bodde kvar endast en kort period i distriktet.

Ett av incitamenten till att vi gjorde denna studie av selektionsprocesser var att männen var kraftigt överrepresenterade i den population som vi började studera 1969 - 1970. Detta berodde, fann vi, dels på att kvinnorna i distriktets födelsekohorter flyttade ut i större utsträckning än männen, dels på att männen var klart överrepresenterade bland de inflyttade och att denna överrepresentation kvarstår efter reduktionen genom utflyttningar och dödsfall.

En annan jämförelse mellan den kvarboende 67-åringspopulationen och den övriga delen av rekryteringspopulationen gällde yrkesfördelningen i föräldragenerationen. Vi fann därvid att föräldrarna till dem som bodde kvar åren 1969/1970 i markant högre utsträckning tillhörde kategorin bönder. Föräldrarna till den grupp som avlidit eller flyttat ut var å andra sidan klart överrepresenterade i yrkeskategorierna jordbruksarbetare, hantverkare/kvalificerade yrkesarbetare samt småföretagare.

Slutligen något om mortaliteten som en faktor i selektionsprocessen. Männen har därvid generellt högre dödstal, vilket även framgår av vårt datamaterial. Då det gäller mortaliteten i olika sociala grupper fann vi att barn till pigor var markant överrepresenterade bland dem som avled i Dalbydistriktet under de första tio levnadsåren. Torpar- och statarbarn var även överrepresenterade bland dem som dog i unga år.

I kapitel 6 om historiska förändringsprocesser i ett samhälls- och individperspektiv görs ett försök att rekapitulera den samhällsmiljö som präglat vår pensionärsgrupp. De områden, som därvid belyses, är arbetsmarknaden, bostadsförhållanden, sociala vårdresurser och skolförhållanden. Denna beskrivning speglar huvudsakligen det lokala områdets förändringar med vissa utblickar till utvecklingen på riksnivå. Pensionärernas tidigare livscykelförlopp relateras till dessa historiska samhällsförändringar. Syftet med denna historiska tillbakablick är att ge ökad förståelse för de faktorer som kan tänkas ha påverkat pensionärernas nuvarande levnadsförhållanden, hälsotillstånd, attityder och upplevelser. Den här ansatsen kan illustreras med Figur 12.1, som anger utvecklingen på några socialpolitiska områden relaterad till olika perioder i pensionärernas livscykel.

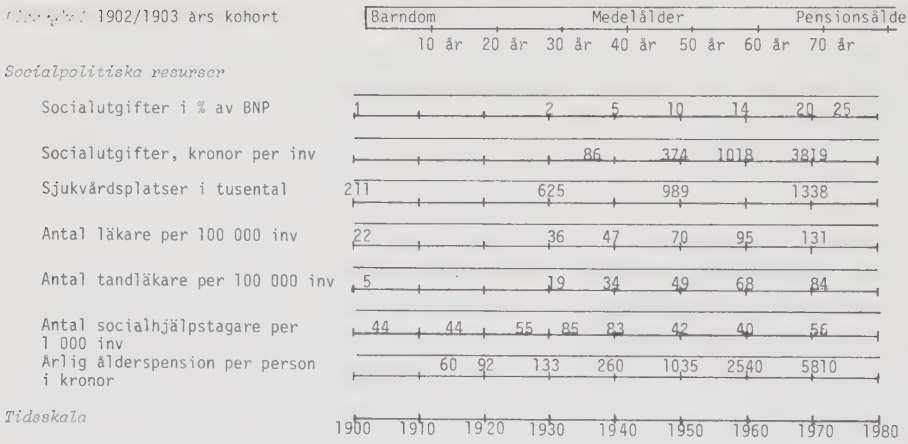

Figur 12.1. Utvecklingen för några socialpolitiska variabler relaterad till livscykeln för 1902 och 1903 års kohorter.

Ser vi på några generella drag i den samhällshistoriska utvecklingen kan konstateras att alla i Dalbygruppen samtidigt upplevt de "stora" historiska händelserna och skeendena under 1900-talet. Exempel på några sådana gemensamt upplevda historiska händelser är: Storstrejken 1909 då de befann sig i 6 - 7-årsåldern, första världskrigets utbrott då de var i 11 - 12-årsåldern, 1920-talets massarbetslöshet då de var i 20-årsåldern, depressionsåren runt 1930 då många hunnit bilda familj, 1930-talets krispolitik, andra världskriget då de befann sig i 40-årsåldern och männen sålunda var mobiliserade. Sedan kom framför allt efter 1950-talet "välfärdssverige" med bl a ATP-reformen, då de närmade sig 60-årsåldern - en period i bjärt kontrast mot vad de varit med om tidigare; "överflödssamhället", masskonsumtionen under denna period, då de närmade sig pensionsåldern.

Då det gäller arbetsmarknadsförhållandena kan konstateras att då Dalbygruppen föddes strax efter sekelskiftet var Sverige fortfarande ett jordbruksland. Den lokala arbetsmarknaden inom Dalbydistriktet har dominerats av jordbruket ända fram till 1950-talet. Avståndet och de då existerande kommunikationsmöjligheterna till det expanderande industricentrat i regionen - Malmö - medförde att influenserna på Dalbydistriktets befolkning var jämförelsevis begränsade. Under 1950-talet och i början av 1960-talet skedde en viss expansion av industrin i området, men därefter kan en tillbakagång noteras. Gradvis har Dalbydistriktet blivit mer och mer beroende av Malmö/Lundregionens arbetsutbud. År 1970 hade mer än varannan yrkesverksam person, bosatt i Dalbydistriktet, sin arbetsplats utanför sin egen kommundel. Strukturbeskrivningen av arbetsmarknadsförhållandena kompletteras med ett antal fallbeskrivningar av pensionärernas tidigare arbetslivserfarenheter.

Ser vi på bostadsförhållandena i distriktet kan konstateras att ända fram till det att Dalbygruppen var i 50 - 60-årsåldern hade det stora flertalet bott, mätt med dagens standardmått, i mycket omoderna och primitiva bostäder. Med de knapphändiga ekonomiska resurser som stod befolkningen till buds under perioden fram till 1940-talet var utrymmet för investeringar i bostäder mycket begränsat. Mat och uppehälle fick prioriteras och det var först då "tiderna började bli bättre", främst efter andra världskriget, som folk fick råd att göra bostadsförbättringar, delvis med hjälp av statliga subventioner och bostadssociala åtgärder.

Då det gäller de sociala vårdresurserna i samhället har vår undersökningsgrupp från födelsen och fram till 40-årsåldern levt i ett samhälle med låg socialpolitisk aktivitet. Det stora flertalet hade varit hänvisade till att lösa sina problem inom den "privata" sfären. Samhällets sociala utgifter dominerades under denna period av fattigvård, med alla dess förnedrande inslag. Efter 40-årsåldern följde en period i undersökningsgruppens livscykel, då den socialpolitiska aktiviteten ökade markant och då de närmade sig pensionsåldern hade de t ex en ålderspension som gav dem en 16 gånger högre köpkraft än vad en pensionär hade år 1914.

Satsningen på sjukvården har som bekant ökat mycket markant under 1900-talet. Sålunda har antalet vårdplatser på sjukvårdsinstitutioner i Sverige mer än sexdubblats under en 70-årsperiod. Huvuddelen av de ekonomiska resurserna har lagts på den slutna sjukvården och endast en mindre del i den öppna vården. Sjukvårdsutbudet i Dalbydistriktet var mycket begränsat till slutet av 1960-talet. Därefter har i samband med vårdcentralens tillkomst det lokala sjukvårdsutbudet ökat markant.

Skolförhållandena i början av 1900-talet var i jämförelse med dagens skola givetvis ytterst primitiva. Sålunda var skolutgifterna per invånare, omräknat till 1971 års prisnivå, endast 90 kronor år 1920. Femtio år senare var utgifterna 17 gånger högre. Ser vi på Dalbygruppens utbildningsnivå finner man att 80 procent inte hade någon utbildning utöver den obligatoriska skolan. Övriga hade någon form av yrkesutbildning, men endast var tredje person någon form av teoretisk vidareutbildning.

Då det gäller Dalbypensionärernas tidigare levnadsförhållanden kan nämnas beträffande barndomsmiljön att det absoluta flertalet föddes i Skåne, med en koncentration till Dalbydistriktet och sydvästra Skåne. Hälften har vuxit upp i familjer innehållande sju personer eller fler. Cirka 50 procent av föräldrarna var sysselsatta i jordbruksnäringen och endast 2 procent tillhörde kategorin tjänstemän, akademiker eller storföretagare.

Beträffande familjebildningen kan nämnas att flertalet bildade familj under 1920- och 1930-talet, d v s under den period då man började diskutera krisen i befolkningsfrågan. Männen gifte sig huvudsakligen i åldrarna 26 - 30 år och kvinnorna framför allt före 25-årsåldern.

Dalbygruppens flyttningsmönster har följts under hela deras levnadstid. Flyttningar och byte av bostad var relativt vanligt förekommande i de tidigare barndoms- och skolåren. Den intensivaste flyttningsperioden var dock mellan 15 och 30 års ålder. Variationerna i flyttningsfrekvensen var emellertid betydande. Flyttningsrörelserna har analyserats både ur geografisk synvinkel och i ett tidsperspektiv för att kunna urskilja gruppens sociala förankring i olika typer av samhällsmiljöer under sin tidigare livstid. Av denna analys framgår att 90 procent huvudsakligen bott på landsbygden i bemärkelsen utanför stadsförsamlingar. Övriga hade vuxit upp och levt huvuddelen av sitt liv i stadsmiljöer.

Avslutningsvis diskuteras i kapitel 6 den viktiga frågan som gäller möjligheten av att empiriskt testa hur dessa historiska "erfarenheter" inverkat på pensionärernas nuvarande attityder och på hur de uppfattar och tolkar sina levnadsförhållanden. Vår kapacitet f n att exakt påvisa sådana influenser är sannolikt mycket begränsade inom t ex åldringsforskningen. I sammanhanget redovisas och diskuteras ett försök, som Elder gjort, att empiriskt testa 30-talsdepressionens påverkan på olika kategorier av människor.

I kapitel 7 analyseras förloppet av pensioneringsprocessen i Dalbygruppen. Man hör ofta talas om bl a genom massmedierna att pensioneringen innebär stora omvälvningar och problem för människorna. Livskris, tomhet och isolering är ofta förekommande ord i sammanhanget. I kapitlet redovisas Dalbygruppens upplevelser av pensioneringen. Vidare redovisas ett material om förberedelser inför pensioneringen samt hur anknytningen till arbetsmarknaden förändrades. Avslutningsvis sätts resultaten in i ett teoretiskt sammanhang. Huvuddelen av det empiriska materialet består av bandinspelade intervjuer.

Beträffande förberedelserna inför pensioneringen kan konstateras att mer än varannan pensionär inte uppgav sig ha planerat inför sin pensionärstid. De tycktes mera ha närmat sig den nya situationen utifrån synsättet "jag tar en dag i sänder". I den övriga delen av Dalbygruppen finner man sådana som ganska ingående hade sökt se framåt i tiden och planerat, men även sådana som hade begränsade planer. För somliga blev det som man planerat, men för andra grusades planerna genom bl a sjukdom och dödsfall. Ser man på olika planeringsmönster finner vi att nästan alla i tjänstemannagruppen uppgav att de hade planerat inför sin pensionärstid. Bland industri- och

lantarbetare och anställda inom servicenäringar var det däremot vanligt att man inte hade planerat något inför pensioneringen. I företagsgruppen fanns inget entydigt mönster.

Flera hävdar att förberedelseaktiviteter inför pensioneringen bör stimuleras. Det kan te sig både rationellt och förnuftigt. Att försöka blicka in i framtiden är emellertid "lättare sagt än gjort" och kanske speciellt för många av de äldre, som snarare är benägna att blicka tillbaka än att se framåt i tiden.

Studerar vi hur förvärvsmönstret i Dalbygruppen förändrades i samband med pensioneringen finner man först då det gäller kvinnorna att två av tre huvudsakligen varit hemmafruar. Övriga hade i varierande omfattning förvärvsarbetat. Männens pensioneringsmönster ger en ganska differentierad bild; 40 procent av männen hade slutat arbeta före den lagstadgade pensioneringstidpunkten, 25 procent slutade då pensionsförmånerna började utgå och slutligen fortsatte var tredje man i varierande omfattning att arbeta efter pensioneringstidpunkten. Männens pensioneringsmönster överensstämmer i stort med riksgenomsnittets. Pensioneringsmönstret för anställda respektive företagare i Dalbymaterialet visade påtagliga skillnader. De egna företagarna har i betydligt större utsträckning än gruppen anställda slutat arbeta innan de uppnått pensionsåldern; redan tre år innan denna tidpunkt var hälften av företagarna förvärvsmässigt pensionerade, medan 90 procent av de anställda då kvarstod i arbete. Fortsatt arbete efter ålderspensioneringen var lika vanligt bland företagarna som anställda.

Då det gäller upplevelsen av pensioneringsprocessen kan konstateras att det stora flertalet inte upplevde några dramatiska förändringar i samband med ålderspensioneringen. Det är endast ett fåtal i gruppen som drabbats av någon egentlig "livskris" som reaktion på pensioneringen. Ser vi pensioneringsprocessens utfall för olika delgrupper finner vi som väntat fler män än kvinnor som upplevt förändringar i samband med pensioneringen. Mäns och kvinnors trivsel med livet efter pensioneringen var dock likartad. Jämför vi företagares respektive anställdas upplevelser av pensioneringen var företagarna klart överrepresenterade bland dem som trivdes sämre med livet efter pensioneringen. Företagarna var också överrepresenterade bland dem som upplevde markanta livsförändringar i samband med pensioneringen. Vidare kan nämnas att 80 procent i Dalbygruppen ansåg att pensioneringen kom vid

rätt tidpunkt, 10 procent ansåg att den skulle kommit tidigare och 4 procent ansåg att pensioneringen skulle kommit senare.

Dessa resultat stämmer dåligt överens med den bild man ofta får av pensioneringsproblemens omfattning. Inom gerontologin hävdar också forskare med rollteoretiska utgångspunkter att pensioneringen med dess rollförluster medför stora anpassningssvårigheter. Många empiriska undersökningar visar dock att de negativa effekter som förespås följa med rollförluster i de övervägande antal fallen helt uteblir. Dessa iakttagelser stämmer väl överens med resultaten från Dalbystudien.

Avslutningsvis diskuteras olika förklaringar till de redovisade resultaten om pensioneringsprocessen i Dalbygruppen. Bland sådana tänkbara förklaringar diskuteras bl a förhållandena på den lokala arbetsmarknaden, pensionärernas värdering av den sysselsättning man pensioneras ifrån samt hur olika livsstilar påverkar upplevelsen av pensioneringen. Ytterligare faktorer som antas påverka upplevelserna av pensioneringsprocessen är de normtryck pensionärerna är utsatta för; "pensionärerna av i dag skall inte klaga eller vara missnöjda". Andra faktorer som diskuteras är strukturen på pensionärernas sociala nätverk samt deras bostadsförhållanden. Slutligen antyds några historiska förklaringar till de redovisade resultaten om pensioneringsprocessen. Pensionärernas ofta ytterst hårda och fysiskt krävande arbete under deras tidigare liv antas t ex ha påverkat deras attityder till pensioneringen i en positiv riktning: "Jag har ju jobbat all min tid sedan jag var liten pojke, så det var en skön känsla att få sluta jobba."

I kapitel 8 om bostadsförhållandena och boendemiljön behandlas först den allmänna bostadsstrukturen i Dalbydistriktet. Vidare redovisas olika aspekter av pensionärspopulationens bostadsförhållanden samt hur dessa förändras mellan 67 och 76 års ålder. Av resultaten framgår att skillnaderna i bostadsförhållandena är betydande mellan tätortsbor och dem som bor i glesbygden. Sålunda bodde var tionde tätortspensionär omodernt - av pensionärerna i glesbygden bodde mer än varannan i omoderna bostäder. Under perioden mellan 67 och 76 års ålder hade emellertid bostadsstandarden höjts avsevärt i gruppen, dels beroende på att man renoverat sina bostäder, men även på att man flyttat till moderna bostäder. Glesbygdsborna var fortfarande vid 76 års ålder klart överrepresenterade bland dem som bodde i halvmoderna och omoderna bostäder. Den allmänna trenden i samhället med inflyttning till

tätorterna kan man även se i Dalbygruppen.

Då det gäller trivselfaktorer i boendet kan konstateras att över 90 procent av pensionärerna uppgav att de trivdes bra med sin bostadssituation. Bland de faktorer man angav som grund för denna trivsel var den vanligaste relationerna till människor i omgivningen. Den därefter vanligaste faktorn rörde den omgivande yttre miljön samt goda sysselsättningsmöjligheter. Andra faktorer man angav var frihetskänslor, känslan av att leva i en rotfast miljö samt bostadens standard och att den låg centralt. De 10 procent av gruppen som inte trivdes pekade på sådana faktorer som t ex att de var nyinflyttade eller att de saknade sysselsättning eller att bostaden låg ocentralt.

Avslutningsvis diskuteras resultaten med utgångspunkt från begreppet anspråksnivå samt referensgruppsbegreppet.

I kapitel 9 ifrågasätts, utifrån två empiriska material, den vanliga föreställningen att de äldre sällan flyttar och inte vill flytta. Data redovisas om vilka kategorier som flyttar, om flyttningsmotiv och om anpassningen efter flyttningen samt pensionärernas syn på den invanda miljöns betydelse. Kapitlet avslutas med ett försök att sätta in de empiriska resultaten i ett vidare teoretiskt sammanhang.

Då det gäller den faktiska flyttningen bland äldre i Dalbydistriktet konstaterades bl a följande;

att en hög flyttningsfrekvens registrerades i de äldre årgångarna och att flyttningsfrekvensen steg efter pensionsåldern och att den även låg kvar på en förhållandevis hög nivå i jämförelse med medelåldersgruppen,
att flyttningarna nästan helt skedde inom ett snävt geografiskt område och företrädesvis inom egen kommundel. Vidare att bo kvar i "lokalsamhällsmiljön" snarare än i den aktuella bostadsfastigheten var det gängse mönstret,
att närmare var tredje pensionär bytt bostad under en åttaårsperiod,
att flyttningarna från småhus till lägenhet var det vanligaste mönstret.

I ett annat material om pensionärernas attityder till olika aspekter av flyttningsproblematiken framkom bl a;

att cirka var femte pensionär uppgav sig ha flyttningsplaner och pensionärerna i glesbygden var klart överrepresenterade bland de flyttningsbenägna,
att det vanligaste flyttningsmotivet var att bostaden av olika skäl inte var anpassad till pensionärernas behov,
att mer än var annan pensionär ansåg det vara viktigt att få bo kvar i den invanda miljön, men att mer än var fjärde ansåg detta oviktigt,
att flyttningsfrekvensen under den tidigare livstiden inte hade något starkare samband med pensionärernas attityder till betydelsen av att bo kvar i den invanda miljön. De som bott länge i Dalbydistriktet var dock överrepresenterade bland dem som ansåg det vara viktigt att bo kvar,
att för det stora flertalet innebar omflyttningen inga större psykiska problem.

Den gängse uppfattningen inom migrationsforskningen är att flyttningsfrekvensen är lägst i de äldre årgångarna. Resultaten från Dalbystudien avviker som synes delvis därifrån. En förklaring därtill synes vara att man vanligtvis inte i tillräcklig grad beaktat den påverkan som de höga dödstalen i de äldre årgångarna får på flyttningsstatistiken. Dessutom tycks de äldres flyttningar - i högre grad än vad som gäller för yngre åldersgrupper - ske inom en snäv geografisk region. Av denna anledning underskattas de äldres flyttningsfrekvens, eftersom man vanligtvis använt flyttningar över kommun- eller församlingsgräns som kriterium på flyttning.

I de flesta migrationsteorier antas att flyttningsrörelser påverkas och genereras huvudsakligen av ekonomiska krafter. Dessa teorier är emellertid svåra att applicera på de äldres flyttningar, d v s på en grupp som huvudsakligen står utanför arbetsmarknaden. I kapitlet diskuteras några andra typer av förklaringar till de äldres flyttningar. Bostadsutbudet inom ett område antas vara av stor betydelse. En annan faktor antas servicekoncentrationen till tätorterna vara. Ytterligare en faktor av betydelse antas de bostadspolitiska besluten om t ex bostadsbidrag och bostadsförbättringslån vara. Pensionärernas preferenser och attityder i boendefrågor påverkar givetvis även flyttningsmönstret.

I kapitel 10 diskuteras först de äldres sociala relationer sett ur ett samhällsperspektiv. Därefter redovisas olika aspekter av Dalbypensionärernas individuella sociala relationer, t ex hushållssammansättning, kontaktmönster, upplevelse av ensamhet och isolering samt vilka förändringar som in-

träffat mellan 67 och 76 års ålder.

Man hör ofta talas om att det största sociala problemet bland äldre i Sverige är ensamhet och isolering. Den empiriska grunden för sådana påståenden tycks dock vara svag. Det är även svårt att belägga uppgifter om att de äldre i dagens samhälle oftare upplever ensamhetskänslor än de äldre för t ex 50 år sedan. Empiriska uppgifter för sådana jämförelser saknas. Strukturomvandlingen inom näringslivet och den befolkningsomflyttning och koncentration som tvingats fram av denna omvandling kan visserligen antas ha påverkat kontaktförhållandena mellan generationerna negativt. A andra sidan har flyttningsfrekvensen i Sverige i stort sett varit av samma omfattning under hela 1900-talet. Dessutom har möjligheten att övervinna avstånd ökat väsentligt genom de moderna kommunikationerna. Andra faktorer i samhällsutvecklingen, som påverkat de sociala relationerna, är sannolikt det kraftigt ökade utbudet av fritidssysselsättningar med t ex TV, sommarstugor, utlandssemestrar etc, som konkurrerar allt hårdare om människors disponibla fritid.

En vanlig föreställning är att familjen fått en ny och annorlunda roll i det moderna industrisamhället i jämförelse med det tidigare jordbrukssamhället; tvågenerationsfamiljen påstås ha ersatt den tidigare storfamiljen. Socialhistoriska undersökningar har dock visat att i det gamla bondesamhället endast undantagsvis förekommit storfamiljer och då främst i de övre samhällsskikten. Både i gårdagens och dagens samhälle tycks alltså det dominerande mönstret ha varit att den äldre generationen bodde i egna hushåll.

Då det gäller Dalbygruppens sociala relationer får man en genomgående positiv bild. Barnrelationerna är därvid speciellt betydelsefulla. Dalbyresultaten faller väl in i resonemangen om den "utvidgade familjen", som en vanlig företeelse i det nutida högindustrialiserade samhället. I den utvidgade familjen lever generationerna i var sina familjer, men med inbördes kontakt och utbyte av hjälp när detta är nödvändigt.

Upplevelser av ensamhetskänslor var inte något vanligt problem bland Dalbypensionärerna vid 67 års ålder; endast 1 procent uppgav att de ofta kände sig ensamma, 18 procent att de ibland kände sig ensamma, medan närmare 80 procent uppgav att de sällan eller aldrig kände sig ensamma.

Kvinnorna var överrepresenterade bland dem som ofta eller ibland upplevde ensamhetskänslor. Ensamhetsupplevelser tycks vara något mindre vanliga i den typ av miljö som Dalby representerar i jämförelse med stadsmiljön, skillnaderna är dock inte särskilt stora. Vidare pekar resultaten på att fåtaliga sociala relationer inte nödvändigtvis behöver ge upphov till ensamhetskänslor, utan att det finns andra faktorer som är av större betydelse i sammanhanget.

Ser vi på förändringsmönstret i Dalbypensionärernas sociala relationer mellan 67 och 76 års ålder kan konstateras;

att andelen enpersonshushåll mer än fördubblats under perioden, från 15 till 34 procent,
att kontaktfrekvensen med personer utanför det egna hushållet ökade med stigande ålder,
att andelen som ibland eller ofta upplevde ensamhetskänslor låg konstant eller snarare minskade något under perioden,
att i genomsnitt 80 procent uppgav att de sällan eller aldrig kände sig ensamma och slutligen
att kontaktfrekvensen med de egna barnen minskade efter 71 års ålder.

I kapitel 11 redovisas pensionärernas attityder till samhällets socialpolitiska insatser. Vidare ges en bild av frekvensen och förekomsten av olika sociala problem i pensionärsgruppen och i samband därmed diskuteras bl a svårigheten att definiera och mäta olika sociala problem.

Då det gäller pensionärernas syn på samhällets insatser hör man ofta talas om de äldres förnöjsamhet och tacksamhet. Resultaten för Dalbygruppen faller emellertid inte helt in i detta mönster; överraskande många ansåg att samhället borde göra mera för pensionärerna, även om andelen icke nöjda minskat betydligt mellan 67 och 69 års ålder. En markant skillnad framkom då det gäller kraven på insatser i så måtto att kraven hos tätortsinvånarna var markant högre i jämförelse med dem som bodde på landsbygden.

Det dominerande mönstret bland pensionärerna var dock en utbredd tillfredsställelse med vad som görs för dem. Den här dominerande positiva attityden i Dalbygruppen till samhällets insatser kan delvis förklaras av historiska faktorer; samtliga i dagens pensionärsgeneration har levt under huvuddelen

av sitt liv i samhälle med låg socialpolitisk aktivitet. Välfärdssamhället med ATP, omfattande statliga och kommunala serviceinsatser, i skarp kontrast till deras tidigare samhällserfarenheter, fick man uppleva först då man närmade sig pensionsåldern. Mot denna bakgrund ter sig pensionärernas positiva attityder som ganska naturliga, de facto gör samhället mycket för pensionärerna i ljuset av det förflutna.

En annan typ av historisk förklaring till förnöjsamheten bland de äldre diskuteras i anknytning till begreppet "social deprivation". Mot bakgrund av att de flesta i dagens pensionärsgeneration började arbeta som barn under socialt eländiga förhållanden, de fick bristfällig skolning etc, är det inte så konstigt att de äldre har svårt att uppfatta och utnyttja den sociala och medicinska vård som erbjuds dem som gamla.

I den första fasen av Dalbystudien var syftet att beskriva vilka svårigheter som pensionärerna upplevde och drabbades av då de kom in i pensionsåldern. De problemområden som bedömdes var bostaden, kommunikationerna, hushållsarbetet, ekonomin samt sociala relationer. Den generella utgångspunkten var att mäta individens förfogande över resurser i "objektiv" mening. Dessutom har vi även sökt mäta pensionärernas "subjektiva" uppfattning, d v s anspråksnivån på de olika områdena. Då det gäller resultaten från dessa problembedömningar kan konstateras;

att för cirka 35 procent av gruppen registrerades minst ett socialt problem, cirka 65 procent av gruppen bedömdes vara problemfria,
att det förelåg en markant koncentration av problemen till dem som bodde utanför tätorterna,
att de vanligaste problemen rörde bostaden och kommunikationsförhållandena,
att problem med ensamhet och isolering var relativt ovanligt i gruppen - endast 7 procent i gruppen noterades för sådana problem.

I samband med problembedömningarna diskuteras olika svårigheter som är förknippade med arbetet att definiera, mäta och kvantifiera människors sociala problem. En aspekt därvid är möjligheten av att göra "neutrala och värderingsfria" beskrivningar av de äldres sociala problem. En svårighet är att man som forskare är "impregnerad" av olika värderingar, som påverkar ens definition och syn på vad som är sociala problem. De äldre i sin tur har sina värderingar, som påverkar deras intervjusvar om sociala pro-

blem.

I anknytning till värderingsproblematiken diskuteras människors "anspråksnivåer". Låg anspråksnivå bland Dalbypensionärerna var framför allt vanligt i glesbygden. Trots att de "objektiva" problemen var markant större bland glesbygdspensionärerna var deras krav på samhällsinsats markant lägre än hos tätortspensionärerna. Detta fenomen med låg anspråksnivå är svårhanterligt bl a i socialpolitiska sammanhang. Skall man helt godtaga den enskilde individens anspråksnivå som riktlinje för sociala insatser eller skall politiker, administratörer och forskare dominera då det gäller att fastställa nivån för människors anspråk? Denna fråga knyts till ett resonemang om å ena sidan "önskemålsbeaktande" principer, som primärt utgår från människors önskningar och å andra sidan "idealbeaktande" principer, som primärt utgår från ideal. Att låta socialpolitiken styras av önskemålsbeaktande principer är problematiskt, eftersom människors önskningar är starkt beroende av den miljö de lever i. Lösningen på detta dilemma, idealrespektive önskemålsbeaktande principer, måste rimligtvis bli en "kompromiss", som politikerna måste göra och vara ansvariga för i sista hand.

SUMMARY

This thesis has been carried out as part of the work being done at the Community Care Research Centre in Dalby to develop the existing store of knowledge about old people in non-institutional care. The thesis is part of an interdisciplinary study of old people that has taken place in Dalby over a ten-year period.

Many different research areas are touched upon in the thesis. Apart from the gerontological aim sections concerning migration research and socio-historical research are presented. The thesis also contains several sections related to sociopolitical research.

The study´s main aim is to analyse and describe the aging process from a social perspective. From this general intention the objectives are:

1. to describe the present social living conditions and attitudes of a group of pensioners and how these have changed between 67 and 76 years of age. The following areas are thereby analysed:

   a) the course of the pensioning process,
   b) the housing environment,
   c) the moving pattern and the importance of the familiar environment,
   d) social relationships, the problem of loneliness,
   e) sociopolitical attitudes and problems.

2. to describe the historical background of a group of pensioners partly from a community perspective and partly from an individual perspective.

3. to analyse and attempt to understand how the pensioners´ present social situation is influenced by their sociohistorical background.

4. finally the thesis aims to contribute to the methodological knowledge and experience. One area here includes the usability and analysing of tape-recorded interview material. Another area concerns how a population sample has been historically influenced by migration processes and mortality.

In Chapter 2, concerning the theoretical perspective of the thesis, a review of the different phases that the sociological study has undergone is examined by way of introduction. Subsequently the thesis´s theoretical framework is presented and how this framework has grown under the influence partly from the research work in Dalby, partly from geriatric research in general and partly from research in the social sciences.

In the first phase of the sociological study the general starting point was to map out the group in question´s social living conditions and thereby take up those problems and difficulties these people had experienced since reaching pension age. During this first stage I also worked as a social worker of general problems concerning the aged in the Dalby area. The individual perspective dominated in this first phase both with regard to data collecting and the analysing work.

In a second phase the individual perspective was complemented with a socio-historical perspective. A gradual conciousness grew as to the importance of a historical knowledge concerning the social environment in which pensioners had grown up and been shaped during the earlier periods of their lives. After this a study of the pensioners earlier life-cycle progression

followed.

In the analysis of the society where this group of pensioners had had their earlier experiences the following areas are treated along with the changes that have taken place in these: the labour market conditions, education conditions, social care conditions and housing conditions.

In the analysis on the individual level the pensioners´ living and moving patterns, social relationships and sociopolitical problems are described. Furthermore data has been gathered at the individual level concerning a number of attitudes and experiences.

These studies of the pensioners present social situation were later complemented by analyses of the groups earlier lives. Those data that were subsequently used consist partly of case descriptions from the childhood environment and from the period of work, partly of group data of the living environment, work-life, family formation plus the living and moving patterns. These descriptions of the individuals life-cycle progression I have tried to relate to sociohistorical changes.

Notions that I return to in this thesis are "demand level" and "social deprivation". I have also tried to relate to different theoretical efforts within migration research.

In Chapter 3, concerning the study´s methods, the different types of empirical data which the analyses in the study are based upon are explained. One of the subjects discussed in the unit is quantitative and qualitative data. Furthermore the method of analysis, usability and the problem of tape-recorded interviews are also dealt with.

In the "quantitative" phase structured interview data was gathered. In addition different types of public statistics have been collected.

Afterwards we discovered that this rather "hard" data information gave a fragmented picture of the pensioners´ social reality. As a result of these experiences we went over to a method using unstructured interviews. In this phase the thoughts and viewpoints of the pensioners became more central than earlier. Amongst the things dealt with in the interviews were their experiences of becoming a pensioner, life as a pensioner, questions of security, welfare questions and also their views concerning death. The aim of this interview was to cover those areas that were hard to describe with traditional interview methods. Participant observation was even used to a certain extent.

Gathering and analysis methodology of the tape-recorded material is explained and discussed. The method used in analysing the tape-recorded material is an attempt to combine qualitative and quantitative content analysis. Finally the advantages and disadvantages of using tape-recorded interview material are discussed.

In Chapter 4 the sample population and the empirical material, upon which analyses in the thesis are based, are examined. Furthermore the way this population has changed through different types of non-response during the project period is considered. Finally different aspects concerning the representativeness and generality of the Dalby study are discussed.

The main population of the study consists of all the men and women born in 1902 and 1903, who in the years 1969 and 1970 respectively, were registered in the Dalby parish medical district, i.e. a total examination of two local age groups. In total the group should have been composed of 192 people according to the current census information. However for various reasons it was not possible to examine all 192. In the sociological study 150 pensioners in total took part in the first round of examinations, i.e. 78 per cent of the original group. The non-response group thus included 42 pensioners and of these seven died before the sociological study had been completed.

To shed light onto the extent the non-response group differs from the participant group the two groups have been compared using the following variables: sex, civil status, parents' occupation, own occupation, time of residence in the district of Dalby, earlier moving frequency and place of birth. We thereby found no significant differences between the non-response and participant group.

As mentioned we have returned to the examination group at two year intervals starting from the year of their 67th birthday until they reached the age of 76. Between these years the number of interviewees has sunk noticeably. This decrease has been mainly due to death; 35 per cent of the original 192 persons have died during the period. The proportion of the remaining interviewees at each respective round of interviews kept relatively constant. Apart from the interview at 67 years of age the participant frequency is continually over 75 per cent.

Two additional examination populations have been used in the analysis. One of these, which forms the basis of the selection process is examined in Chapter 5, and consists of all the people born in 1902 and 1903 and who have at some time during the period 1902 - 1970 resided in the district of Dalby. In total this population includes 1 486 people.

The other population, used in the study of the aged's migration patterns, is examined in Chapter 9. Apart from the 192 pensioners previously described it also includes all 316 pensioners living in the parish of Genarp who were 70 years or older. This populations migration movements have been followed during the period 1971 - 1979.

In Chapter 5, concerning the historical selection processes as influencing the Dalby populations composition, an attempt is made to grasp the reasons why these particular 192 pensioners in the examination population were living in the district of Dalby when the study began in 1969 - 1970. Other questions coming to light are: Were most of the subjects born in the district or have they later moved in? In which case when and they move in and from where? Is it a special category that has 'got stuck' in the district of Dalby? Of the two cohorts how many, and from which categories, have died earlier?

In order to understand the present selection process the parish registers in the district of Dalby's nine parishes were scrutinized.

There we came across 1 486 persons in total, born in 1902 and 1903, who had been registered in the district of Dalby for a period during the years 1902 - 1970. Of these 1 486 persons only 192 pensioners remained in 1969 -

1970, i.e. 13 per cent of the total recruitment population. The pattern underlying this selection process is discussed. Of the 1 486 persons 504 were born in the district of Dalby´s parishes ("birth cohorts") and of the remainder 982 persons were born in parishes outside this area and later moved in ("migration cohorts"). Nearly 75 per cent of those who moved out of the birth cohorts did this before the age of 18. When it comes to the persons in the migration cohorts most moved into the district during their childhood or youth years and even up to the age of 28. Most of these migrants remained in the district for only a short period.

One of the incentives behind our reasons for making this study of selection processes was that the men were considerably over-represented in the population we began studying in 1969 - 1970. This was, as we discovered, due partly to the fact that the women in the district´s birth cohorts migrated away to a greater extent than the men, and partly due to the fact that the men were clearly over-represented amongst those migrating in and that this over-representation remained after the reduction through death and moving away.

Another comparison between the 67 year olds´ population and the rest of the recruitment population concerned the division of occupation in the parent generation. Here we discovered that the parents of those who were remaining in the years 1969/1970 belonged, to a noticeably higher extent, to the farming category. The parents of the group that had moved away were distinctly over-represented in the occupation categories of farm labourers, craftsmen/skilled workers and small businessmen.

Finally a note about mortality as a factor in the selection process. In this connection the men generally have a higher death rate, which is also revealed in our material. When it comes to the mortality in different social groups we have found that the children of housemaids were noticeably over-represented amongst those who died in the district of Dalby during the first ten years of their lives. Smallholder and farm-labourer children were also over-represented amongst those who died at a young age.

In Chapter 6, concerning the historical processes of change in a society´s and individual´s perspective an attempt is made to review the social environment which has influenced our group of pensioners. The areas, as illustrated here, are the labour market, housing conditions, social welfare resources and school conditions. This description mainly reflects the changes in the local area paying certain attention to events at the national level. The course of the pensioners´ earlier life-cycle is related to the historical changes in society. The aim of this historical retrospect is to give an increased understanding of the factors that can be thought to have influenced the pensioners´ present living conditions, state of health, attitudes and experiences. This is illustrated in Figure 12.1, which indicates the development of certain sociopolitical areas related to different periods in the life-cycle of the pensioners.

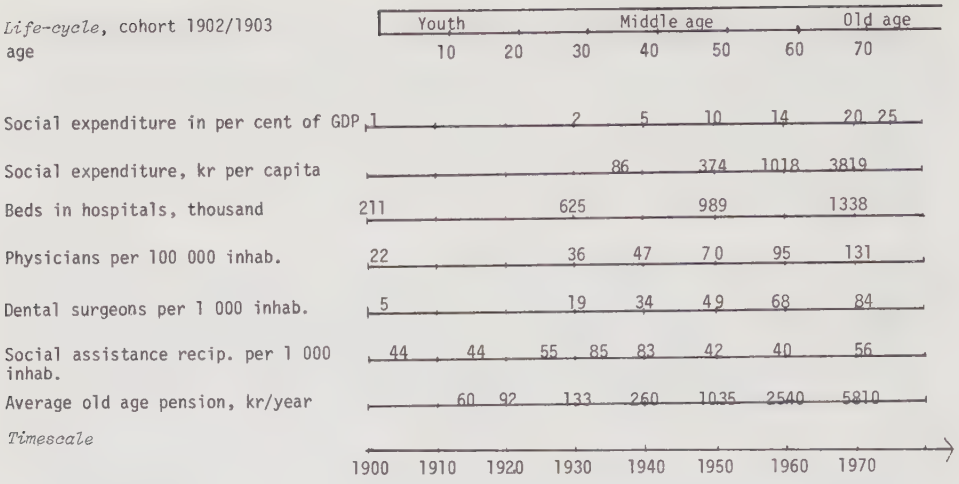

Figure 12.1. The development of certain sociopolitical variables related to the life-cycle for the cohorts of 1902 and 1903.

If we look at some of the general features concerning the sociohistorical development we can observe that everyone in the Dalby group has experienced the same "major" historical events and changes during the 1900s. Examples of such common experiences include: the General Strike of 1909 when they were 6 - 7 years old, the outbreak of the First World War at the age of 11 -12, the mass unemployment of the 1920s when they were in their twenties, the years of depression around 1930 when many of them had started families, the emergency politics of the 1930s, the Second World War when they were in their forties and the men were therefore mobilised. Later, after the 1950s, the "welfare state-Sweden" took priority with, amongst other things, the general supplementary pensions scheme, when they were approaching 60 - a period in glaring contrast to what they had experienced earlier; "the society of plenty", the mass consumption during this period, as they approached their retirement.

Concerning the labour market conditions we can observe that when the Dalby group was born,shortly after the turn of the century Sweden was still an agricultural country. The local labour market in the district of Dalby has been dominated by farming right up to the 1950s. Distance and the existing communication possibilities to the expanding industrial centre of the region - Malmö - meant that any influences upon the population of the district of Dalby were comparatively restricted. During the 1950s and in the beginning of the 1960s a certain expansion of industry in the area took place, but after this a decline has been apparent. The district of Dalby has gradually become dependant on the Malmö/Lund region´s supply of work. By 1970 more than every other gainfully employed person living in the district of Dalby had his place of work outside his parish. The struc-

tural description of the labour market conditions is supplemented with a number of case descriptions of the pensioners earlier work experiences.

If we look at the housing conditions in the district we can observe that right up to the Dalby group reaching their 50s and 60s most had lived, measured against today´s standards, in old-fashioned and somewhat primitive homes. With the scarce financial resources that were available to the population in the period up to the 1940s the scope for investments in homes was extremely limited. Food and subsistence had priority and it was not until "times began to get better", mainly after the Second World War, that people could afford to make home improvements, partly with the aid of state subsidies.

When we turn to those social welfare resources in the district our group from birth up to the age of forty has lived in a community with low sociopolitical activity. Most of them had been directed to solve their problems within the "private" sphere. The district´s social expenditures were dominated during this period by poor relief, with all its degrading features. After the age of forty followed a period in the research groups life-cycle, when the sociopolitical activity increased noticeably and as they approached their pensionable age they received, for example, a retirement pension giving them a purchasing power 16 times greater than that of a pensioner in 1914.

The effort to improve the Public Health Service has, as we know, increased considerably during the 20th century. The number of hospital beds in Sweden has increased by more than six times in a 70-year period. The major part of the financial resources has been put into institutional medical care and only a minor part into outpatient care. The provisions of the health service in the district of Dalby were extremely restricted until the end of the 1960s. After this, with the coming of the Community Care Centre, the local health service has increased its provisions markedly.

School conditions in the beginning of the 1900s were, compared with todays schools, to say the least primitive. School expenditure stood at only 90 kronor per individual in 1920 when calculated at 1971s price index. Fifty years later this expenditure was 17 times greater. If we look at the Dalby groups level of education we find that 80 per cent had no education over and above the compulsory school. The remainder had some sort of vocational training but only one in three of these had any form of theoretical further education.

When we examine the Dalby pensioners´ earlier living conditions we can state that as far as their childhood environment is concerned the vast majority were born in Skåne, with a concentration in the district of Dalby and southwest Skåne. Half of them grew up in families of seven or more. Approximately 50 per cent of the parents worked in farming and only 2 per cent belonged to the categories salaried employees, large company employers, or academics.

Concerning family formation we can mention that the majority had formed a family during the 1920s and 1930s, i.e. during that period when the crisis regarding the population question was beginning to be discussed. The men married mainly between the ages of 26 to 30 and the women primarily before the age of 25.

The moving patterns of the Dalby group have been traced for the whole of their lives. Moving homes was a relatively common event in early childhood

and school years. Even so the most intensive moving period was between the ages of 15 and 30. Variations in the moving frequency were important. The migration movements have been analysed both from a geographical standpoint and a time perspective in order to be able to distinguish the groups social roots in different types of social environments during the early part of their lives. From this analysis it emerges that as many as 90 per cent lived in the country, i.e. parishes outside those of the towns. The remainder had grown up and had lived the major part of their lives within town environments.

Lastly in Chapter 6 we discuss the important question concerning the opportunity of empirically testing how these historical "experiences" have influenced the pensioners present attitudes and how they have regarded and interpreted their living conditions. Our ability at present to fully substantiate such influences is probably extremely limited within, for example, gerontology. In this connection we account for and discuss an experiment, performed by Elder, to empirically test the depression of the 1930s on different categories of people.

In Chapter 7 the course of the retirement process in the Dalby group is analysed. One often hears talk, as for example in the mass media, that retirement means major changes and problems for people. Personal crises, feelings of emptiness and isolation are often words that reoccur in this connection. In this Chapter the experiences the Dalby group had in retirement are examined.

Further on information about the preparations before pensioning and also how the connection with the labour market changed is examined. Finally the results are put into a theoretical context. The main part of the empirical material consists of tape-recorded interviews.

Concerning the preparations before retirement we ascertained that every other pensioner stated that they had not planned their period of retirement. They seemed more to have approached the situation by taking each day as it came. In the remaining part of the Dalby group one finds such people who had made rather thorough plans for the future, and also those whose plans were limited. For some everything turned out as planned, but for others the plans, often through illness and death, were ruined. If we look at different planning patterns we discover that nearly everyone in the salaried employees group stated that they had made plans before their retirement. However amongst the industrial and farm workers and those employed within the service sector it was usual for them not to have planned anything before their retirement. Among the entrepreneurs there was no clear-cut pattern.

Many argue that active preparations before pensioning ought to be stimulated. This appears both rational and reasonable. To try to look into the future is, however, "easier said than done" particularly, perhaps, for the elderly, who are more inclined to reminisce than look forward in time.

If we study how the working pattern changed in connection with retirement we discover first, when it comes to women, that two out of every three were primarily housewives. The remainder had, to varying extents, been working. The retirement pattern for the men gives a rather different picture; 40 per cent of the men had finished working before the pension age, 25 per cent stopped when the pension benefits began to be paid and finally every third man continued to work after the pension age to a varying extent.

The retirement pattern for the men largely agrees with the average for the country. The retirement pattern for entrepreneurs and employees showed obvious differences. The entrepreneurs had, to a much greater extent than the employees, stopped working before they reached the age of retirement; as much as three years before this time half of the entrepreneurs were pensioned whilst 90 per cent of the employees were still working. To continue working after the pension age was just as usual amongst entrepreneurs as employees.

When we regard the experiences involved in the retirement process we find that the majority did not experience any drastic changes in connection with old-age pension. Only a few in the group were really affected by a personal crisis as a reaction to retirement. If we look at the outcome of the pensioning process for different sub-groups we find, as expected, more men than women who have experienced changes in connection with retirement. Evenso, the contentment of men and women with life after retirement was similar. If we compare the experiences of entrepreneurs with employees we find that the entrepreneurs were clearly over-represented amongst those less content with life after retirement. The entrepreneurs were also over-represented amongst those who in connection with retirement experienced marked changes in their lives. Later we mention that 80 per cent of the Dalby group stated that retirement came at the right time, 10 per cent stated that it should have come earlier and 4 per cent stated that retirement should have come later.

These results disagree noticeably with the picture one often has of the extent of retirement problems. Within gerontology researchers have also argued, using role theory postulates, that retirement, with its role losses, involves difficulty in adapting oneself. Evenso many empirical studies show that the negative effects that are predicted to follow role losses in the majority of cases are not forthcoming. These observations agree closely with the results of the Dalby study.

Finally different explanations of the examined results concerning the retirement process in the Dalby group are discussed. Amongst these possible explanations we include in the discussion the local labour market conditions, the pensioners evaluation of the occupation they were retired from and also how different life styles influence the experience of retirement. Further factors that are supposed to influence experiences of the retirement process are those the pensioners are subjected to; "the pensioners of today shouldn´t complain or be dissatisfied". Other factors that are discussed are the structure of the pensioners social network and also their housing conditions. Finally some historical explanations of the results shown concerning the retirement process are touched upon. The pensioners often extremely hard and physically demanding work during the earlier part of their lives is supposed to have, for example, influenced their attitudes to retirement in a positive way: "I have worked ever since I was a small boy, so it felt nice to be able to stop."

In Chapter 8, concerning housing conditions and the living environment, the general housing structure in the district of Dalby is discussed first. Later different aspects of the pension populations´housing conditions and also how these have changed between the ages of 67 and 76 are examined. From the results it becomes evident that the differences in housing conditions are significant between those living in densely populated("urban") areas and those living in sparsely populated ("rural") areas. Thus one in every ten "urban" pensioners lived in oldfashioned homes whereas more than

every other "rural" pensioner dwelt likewise. However during the period between 67 and 76 years of age the housing standards had risen considerably within the group, partly because their homes had been renovated but even because some had moved to new homes. The pensioners in sparsely populated areas were still, at the age of 76, clearly over-represented amongst those who lived in "half-modern" and old-fashioned homes. The general trend in society to migrate into densely populated areas can even be seen in the Dalby group.

When it comes to the contentment elements in housing conditions we find that over 90 per cent of the pensioners reported that they were very content with their housing situation. Amongst the factors they mentioned as fundamental to this contentment the most common was the relationships to people in their environment. After this the most common factor concerned the surrounding outer environment plus good opportunities to occupy themselves. Other factors they mentioned were a feeling of freedom, the feeling of living in a firmly established environment plus the standard of accommodation and that it was centrally situated. The 10 per cent of the group who were not content pointed to such factors as, for example, that they had recently moved in or that they missed the opportunity to occupy themselves or that their home was not centrally situated.

Finally the results based on the aspiration level concept and on the reference group concept are discussed.

In Chapter 9, the common idea that old people seldom move and do not wish to move is challenged using two empirical materials. The data shows which categories move, the reasons for moving and the adaptions after moving plus the pensioners view of the familiar environments significance. The Chapter ends with an attempt to place the empirical results into a further theoretical connection.

When we regard the actual migration amongst the aged in the district of Dalby what we observe includes the following:

- that amongst the older ages a high migration frequency was registered and that this increased after retirement and that this remained at a comparatively high level compared with the middle-aged group,
- that the individual migrations took place almost totally within a limited geographical area and especially within the same parish. Furthermore, to remain in "the local community environment" rather than in the present residence was the usual pattern,
- that nearly one in three pensioners moved home during an eight-year period,
- that the migration from houses to flats was the most common pattern.

In another study concerning the pensioners attitudes to different aspects of the migration problem it came to light, amongst other things:

- that approximately one in five pensioners stated that they had moving plans and the pensioners in the rural districts were clearly over-represented amongst those willing to move,
- that more than every other pensioner regarded it as "important" to remain within the surroundings they were used to, more than one in four regarding this as "unimportant",
- that the frequency of migration during the earlier part of their lives had no stronger connection with the pensioners attitudes to the signifi-

cance of remaining in the surroundings they were used to. Those who had lived for a long time in the district of Dalby were, nevertheless, over-represented amongst those who regarded it important to remain,
- that for the majority moving meant no significant psychological problems.

The common belief within migration research is that the frequency of migration is lowest in the older ages. The result of the Dalby study, as shown, differs somewhat from this. An explanation could be that one has usually not paid sufficient attention to the influence which the high mortality rate has played on the older generations migration statistics. Moreover, the migrations of the aged - to a greater degree than that which applies to the younger generation groups - take place within a confined geographical region. For this reason the migration frequency of the aged is underestimated, as one usually uses movements over the boundaries of the municipality or parish as a criteria of migration.

In the majority of migration theories it is presumed that migration movements are influenced and hampered by financial forces. These theories are, however, difficult to apply to the migrations of the aged, i.e. to a group that primarily stands outside the labour market. In the Chapter some other types of explanations concerning the migration of the aged are discussed. The supply of homes in this area seems to be of great significance. Another factor appears to be the concentration of services in the urban area. A further factor of significance seems to be the political housing decisions concerning, for example, housing allowances and house improvement loans. The pensioners preferences and attitudes in the accommodation questions influences, of course, even the migration pattern.

In Chapter 10 we first discuss the ageds' social relationships seen from a community perspective. After this we examine different aspects of the Dalby pensioners individual social relationships, e.g. household composition, contact patterns, experiences of loneliness and isolation plus which changes have occurred between the ages of 67 and 76.

One often hears talk that the largest social problem amongst the aged in Sweden is loneliness and isolation. The empirical grounds for such statements seem, however, rather weak. It is even difficult to support the report that the aged in todays society more often experience feelings of loneliness than the aged of, for example, 50 years ago. Empirical data for such comparisons does not exist. Structural changes within industry and the population migration and concentration that have been imposed by this transformation can, with certainty, be assumed to have influenced the contact conditions between generations in a negative way. On the other hand the migration frequency in Sweden has largely been of the same proportion during the whole of the 20th century. Furthermore the possibility of overcoming distances has increased considerably by way of the modern communication system. Other factors in the development of society that have influenced the social relationships, are probably the enormous increase in the supply of recreational activities with, for example, TV, weekend cottages, holidays abroad, etc., which compete much harder for everyones disposable free-time.

A common opinion is that the family has a new and different role in modern industrial society compared to the earlier agricultural society; the two generation family is supposed to have replaced the earlier large family unit. Sociohistorical examinations have nevertheless shown that in the old farming community the large family unit had existed only rarely and then

mainly in the upper classes. Both in yesterdays and todays society it is therefore thought that the dominating pattern has been that the older generation lived in their own households.

When it comes to the Dalby groups social relationships one gets a generally positive picture. The relationships with children are in this connection particularly significant. The Dalby results fall into the argument concerning the "extended family", as a common phenomenon in todays highly industrialised society. In the extended family the generations live each within its own family unit, but with mutual contact and exchanging of help when the need be.

Experiencing feelings of loneliness was not a common problem amongst the Dalby pensioners at 67 years of age; only 1 per cent stated that they often felt lonely, 18 per cent that they sometimes felt lonely, whilst nearly 80 per cent stated that they seldom or never felt lonely.

The women were over-represented amongst those who often or sometimes experienced feelings of loneliness. Experiences of loneliness are thought to be somewhat less common in the type of milieu that Dalby represents compared with the city milieu, the differences are, however, not particularly large. Further the results indicate that having few social relationships does not necessarily need to give cause to feelings of loneliness, but there are other factors involved that are of greater significance in this connection.

If we look at the pattern of change in the Dalby pensioners social relationships between 67 and 76 years of age we can observe;

- that the number of one-person households more than doubled during the period, from 15 to 34 per cent,
- that the contact frequency with persons outside their own household increased with increasing age,
- that the number who sometimes or often experienced feelings of loneliness remained constant or if anything decreased somewhat during the period,
- that on average 80 per cent stated that they seldom or never felt lonely, and finally
- that the contact frequency with their own children decreased after the age of 71.

In Chapter 11 the pensioners´ attitudes towards the society´s sociopolitical contributions is examined. Furthermore a picture of the frequency and occurrence of different social problems in the pensioners´ group is given and in this connection, amongst other things, the difficulty to define and measure different social problems is discussed.

When it comes to the pensioners view of society´s contribution one often hears talk concerning the ageds contentment and gratitude. The results of the Dalby group do not fall totally, however, into this pattern; surprisingly many felt that society ought to do more for pensioners, even if the proportion of those "not content" was significantly reduced between the ages of 67 and 69. A marked difference appeared when it came to the demands on contributions to the extent that the demands of dwellers from sparsely populated areas were markedly higher in comparison to those who lived in the densely populated areas.

Evenso the dominating pattern amongst pensioners was a widespread appreciation for what was done for them. This dominating positive attitude in the

Dalby group towards society´s contribution can partly be explained by historical factors; all of those living in todays pensioner generation have lived for the main part of their lives in a society with a low socio-political activity. The welfare state,with the general supplementary pension scheme (A.T.P.), including state and municipal service contributions, in sharp contrast to their earlier experiences of "society", they did not begin to experience until they approached retirement. Against this background the matter of the pensioners´positive attitude is somewhat natural, in fact society does a lot for the pensioners in the light of the past.

Another type of historical explanation of the contentment amongst the aged is discussed as an extention of the notion of "social deprivation". Against the background that the majority of todays pensioner generation began to work as children under miserable conditions, they received insufficient schooling, etc., is that it is not so strange that the aged have difficulty in understanding and making use of the social and medical care that is available to those who are elderly.

In the first phase of the Dalby study the aim was to describe those difficulties that the pensioners experienced and were affected by when they entered the retirement age. The problem areas that were considered were the housing communications, housework, the financial position and social relationships. The general starting point was to measure the individuals disposition over resources in an "objective" way. Furthermore we have even tried to measure the pensioners "subjective" perception, i.e. the aspiration level in the different areas. When we regard the results from these assessments of the problems it can be stated:

- that for approximately 35 per cent of the group at least one social problem was registered, approximately 65 per cent of the group were considered problem free,
- that a marked concentration of the problems existed amongst those who lived outside the densely populated areas,
- that the most usual problems concerned housing and communication conditions,
- that the problem of loneliness and isolation was relatively unusual in the group - only 7 per cent in the group noted such problems.

In connection with assessments of problems the different difficulties which are associated with the work,to define, measure and quantify people´s social problems,are discussed. One aspect here is the possibility of making "neutral and valuefree" descriptions of the ageds social problems. One difficulty is that man as a researcher is "impregnated" by different values, which influence his definition and views of what are social problems. The aged in their turn have their values, which influence their interview answers about social problems.

In connection with the valuation problem the aspiration level of people is discussed. A low level of aspiration amongst the Dalby pensioners was most usual in the sparsely populated areas. Even though the "objective" problems were markedly larger amongst the "rural" pensioners their demands on society´s contribution were noticeably lower than those of the pensioners from densely populated areas. This phenomenon of a low aspiration level is difficult to handle in, to name but one, a sociopolitical connection. Should one completely accept the individual person´s level of aspiration as a guideline for social contributions or should the politicians, administrators and researchers dominate when it comes to establishing the level of man´s aspirations? This question is connected to a reasoning where on

one side we have the "wish consideration principles", which are primarily based on peoples wants and on the other side the "ideal consideration principles" which are primarily based on ideals. To let the sociopolitics be steered by the wish consideration principles is problematical, as peoples wants are greatly dependant upon the environment in which they live. The solution to this dilemma, ideal versus wish consideration principles, must, within reason, be a compromise, which the politicans must make and be ultimately responsible for.

BILAGOR

BILAGA 1. TABELLER

Tabell 4.1. Könsfördelning

	Deltagargrupp		Bortfall		Totalt	
	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent
Män	88	59	25	60	113	59
Kvinnor	62	41	17	40	79	41
Totalt	150	100	42	100	192	100

Tabell 4.2. Födelseorter

	Deltagargrupp		Bortfall		Totalt	
	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent
Dalbydistriktet	51	34	9	21	60	31
Södra Skåne	84	56	25	60	109	57
Norra Skåne	5	3	5	12	10	5
Övriga delar av Sverige	9	6	1	2	10	5
Utlandet	1	1	2	5	3	2
Totalt	150	100	42	100	192	100

Tabell 4.3. Äktenskaplig börd

	Deltagargrupp		Bortfall		Totalt	
	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent
Född inom äktenskapet	136	91	37	88	172	90
Född utom äktenskapet	13	9	3	7	16	8
Ingen information	1	1	2	5	3	2
Totalt	150	100	42	100	192	100

Tabell 4.4. Föräldrarnas yrkesfördelning

	Deltagare Antal	Procent	Bortfall Antal	Procent	Totalt Antal	Procent
1. Storföretagare högre tjänstemän, akademiker	3	2	-	-	3	2
2. Småföretagare lägre tjänstemän	13	9	2	5	15	8
3. Bönder, arrendatorer	55	37	10	24	65	34
4. Hantverkare, kvalificerade yrkesarbetare	19	13	6	14	25	13
5. Okvalificerade arbetare i industri och stadsnäring, jordbruksarbetare, hushållsarbetare	55	37	22	52	77	40
Ingen information	5	3	2	5	7	4
Totalt	150	100	42	100	192	100

Tabell 4.5. 67-åringspopulationens yrkesfördelning[a)]

	Deltagargrupp Antal	Procent	Bortfall Antal	Procent	Totalt Antal	Procent
1. Storföretagare, högre tjänstemän, akademiker	1	1	-	-	1	1
2. Småföretagare, lägre tjänstemän	14	9	7	17	21	11
3. Bönder, arrendatorer	32	21	4	10	36	19
4. Hantverkare, kvalificerade yrkesarbetare	13	9	4	10	17	9
5. Okvalificerade arbetare i industri och stadsnäring, jordbruksarbetare, hushållsarbetare	66	44	21	50	87	45
Ingen information[b)]	24	16	6	14	30	16
Totalt	150	100	42	100	192	100

a) Enligt personavi från CFU-registret på Länsstyrelsen

b) Denna kategori består av gifta kvinnor, som huvudsakligen varit hemarbetande

Tabell 4.6. Civilståndsfördelning

	Deltagargrupp		Bortfall		Totalt	
	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent
Ogifta	31	21	8	19	39	20
Gifta	101	67	28	67	129	67
Skilda	4	3	1	2	5	3
Änka/änkling	14	9	5	12	19	10
Totalt	150	100	42	100	192	100

Tabell 4.7. Boendetid i Dalbydistriktet

Boende i distriktet	Deltagargrupp		Bortfall		Totalt	
Antal år	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent
0 - 10	19	13	7	17	26	14
11 - 20	9	6	2	5	11	6
21 - 30	17	11	6	14	23	12
31 - 40	23	15	5	12	28	15
41 - 50	20	13	11	26	31	16
51 - 60	18	12	1	2	19	10
61 - 67	12	8	3	7	15	8
67 -	32	21	7	17	39	20
Ingen information	-		-		-	
Antal individer	150	100	42	100	192	100

Tabell 4.8. Antalet flyttningar per individ under åldersperioden 0 - 67 år

	Deltagargrupp	Bortfall	Totalgrupp
Män	8.2 (719)[a]	8.1 (195)	8.2 (914)
Kvinnor	7.3 (447)	8.6 (137)	7.6 (584)
Män och kvinnor	7.8 (1 166)	8.3 (332)	7.9 (1 498)
Antal individer med komplett flyttnings-serie	149	40	189

a) Siffrorna inom parentes anger sammanlagda antalet flyttningar

Tabell 4.9. Könsfördelningen i deltagargruppen vid de fem första undersökningsomgångarna. Relativ fördelning

	67 år N=150 Procent	69 år N=136 Procent	71 år N=118 Procent	73 år N=117 Procent	76 år N=108 Procent
Män	59	60	58	55	53
Kvinnor	41	40	42	45	47
Totalt	100	100	100	100	100

Tabell 4.10. Civilståndsfördelningen i deltagargruppen respektive vägrargruppen vid 76 års ålder (femte intervjuomgången)

	Deltagare		Vägrare	
	Antal	Procent	Antal	Procent
Ogift	19	18	9	25
Gift	63	58	19	53
Frånskild	2	2	1	3
Änka/änkling	24	22	7	19
Totalt	108	100	36	100

Tabell 5.1. Selektionsmönster i födelsekohorterna (population B)

	Döda före 67 års ålder		Utflyttade före 67 års ålder		Kvarboende åren 1969/1970		Antalet födda åren 1902/1903	
	Antal	Proc	Antal	Proc	Antal	Proc	Antal	Proc
Män	50	19	173	66	41	16	264	100
Kvinnor	39	16	182	76	19	8	240	100
Totalt	89	18	355	70	60	12	504	100

Tabell 5.2. Utflyttningsperioder för födelsekohorterna i Dalbydistriktet (population B_2)

Utflyttningsperiod[a]	Män		Kvinnor		Totalt	
	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent
1902 - 1910	83	48	71	39	154	43
1911 - 1920	54	31	58	32	112	32
1921 - 1930	26	15	39	21	65	18
1931 - 1940	4	2	7	4	11	3
1941 - 1970	2	1	6	3	8	2
Ingen information	4	2	1	1	5	1
Totalt utflyttade	173	100	182	100	355	100

a) Gäller första utflyttningstillfället, ett mindre antal flyttade tillbaka till Dalbydistriktet och flyttade ut en andra gång.

Tabell 5.3. Inflyttningsperioder för personer födda utanför Dalby-distriktet[a)]

Inflyttningsperiod	Män		Kvinnor		Totalt	
	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent
1902 - 1910	108	20	96	22	205	21
1911 - 1920	149	27	97	22	246	25
1921 - 1930	155	28	130	30	285	29
1931 - 1940	57	10	46	11	103	10
1941 - 1950	42	8	33	8	75	8
1951 - 1960	20	4	15	3	35	4
1961 - 1970	17	3	13	3	30	3
Information saknas	-	-	4	1	4	1
Totalt inflyttade	548	100	434	100	982	100

a) Statistiken gäller första inflyttningstidpunkten

Tabell 5.4. Könsfördelning i inflyttningskohorterna

	Totala antalet inflyttade		Döda före 67 års ålder		Utflyttade före 67 års ålder		67-åringspopulationen	
	Antal	Proc	Antal	Proc	Antal	Proc	Antal	Proc
Män	548	100	27	5	450	82	71	13
Kvinnor	434	100	14	3	360	83	60	14
Totalt	982	100	41	4	810	82	131	13

BILAGA 2. INTERVJUFRÅGOR I DEN BANDINSPELADE INTERVJUOMGÅNGEN

Pensionärstillvaron

1. Att pensioneras kan för många innebära förändringar i ens liv. Kan ni berätta om pensioneringen har förändrat ert liv och ert sätt att leva? På vilket sätt?

2 a. Planerade ni på något sätt hur ni skulle ha det sedan ni fått pension, t ex så och så skall vi ha det, det och det skall vi göra? Om nej, hade ni ej tid, var det svårt?

2 b. Blev ert liv som pensionär som ni hade tänkt er? Om nej, vad blev annorlunda?

3. Hur tycker ni det är att leva som pensionär?

4. Finns det något i er situation som ni upplever som ett problem?

5. Är det något som ni skulle vilja ha annorlunda ordnat i er tillvaro?

Trygghetsfrågor

7. Kan ni berätta lite om vad trygghet i tillvaron innebär för er?

8. Kan ni nämna några omständigheter som gör att ni kan känna er trygg i tillvaron?

9. Är det något som oroar er i er vardag?

10. Är det viktigt för er att bo kvar i er gamla invanda miljö?

Vårdfrågor

11. Om ni skulle bli långvarigt sjuk tror ni då att ni skulle uppleva det som viktigt att kunna få vård i hemmiljön?

12. Funderar ni någon gång på döden?

13. Funderar ni någon gång på hur ni vill sluta era dagar?

BILAGA 3. ANALYSMETODIK AV LONGITUDINELLA DATA

Ett karakteristiskt drag för Dalbystudien är att den är longitudinell; vi har intensivstuderat pensionärer födda 1902 och 1903 mellan 67 och 76 års ålder och har dessutom samlat in data, som täcker gruppens tidigare livscykel. I den sociologiska studien har, förutom data från ett intervjutillfälle, även longitudinella data insamlats på närmare ett 50-tal variabler. Enbart en del av dessa tidseriedata redovisas i denna avhandling. Antalet datainsamlingstillfällen varierar för dessa 50 variabler - för vissa har vi data enbart från 67 och 69 års ålder, för andra finns data från alla fem insamlingstidpunkterna.[1]

Analysmetodik

Då det gäller analysmetodiken av dessa longitudinella data bearbetas materialet dels på gruppnivå, dels på individnivå. I den förra analysen betraktas gruppen som ett "kollektiv" och de frekvensvärden som anges vid de olika intervjutidpunkterna avser att ge en så representativ bild som möjligt av den överlevande populationens "tillstånd" vid de fem intervjutidpunkterna (67, 69, 71, 73 och 76 års ålder). I denna analys, som ger en bild av "bruttoförändringen" i populationen, beaktas ej de interna förändringarna *inom* gruppen mellan de olika intervjutidpunkterna. För att kunna göra detta och därvid få en bild av "nettoförändringen", måste man utgå från varje individs förändringsmönster på de olika variablerna och därefter föra samman dessa individprofiler till ett gruppmönster.[2] Den sistnämnda typen av analys är betydligt svårare och mera kostsam att genomföra i jämförelse med en analys som beskriver bruttoförändringar. Flertalet av de förändringsmönster som redovisas i avhandlingen är av sådan art. De nettoförändringar som redovisas gäller deltagarfrekvensen, bostadsstandarden samt flyttningsmönstret i Dalbygruppen.

Bortfallets behandling i den longitudinella analysen

En oundviklig företeelse i longitudinella studier av åldringar är att populationsunderlaget successivt reduceras genom dödsfall. Betraktar vi åldrandeprocessen i undersökningspopulationen som en "kollektiv" företeelse innebär detta, att de som har avlidit under perioden drabbats av en händelse som är normal och i enlighet med "naturlagarna". Den här typen av bortfall är alltså oundgängligen förknippad med den senare fasen av åldrandeprocessen.

Vanligtvis betraktar man emellertid mortaliteten i longitudinella åldringsstudier som en företeelse som minskar möjligheterna att beskriva den "normala" åldrandeprocessen.[3] I t ex den danska "Forløbsundersøgelsen"[4] uteslöt man i analysen alla personer som inte hade deltagit i samtliga fyra undersökningsomgångar. Detta innebar att mindre än hälften av urvalspopulationen användes i den longitudinella analysen (26 procent hade avlidit). Här menar jag att man på tveksamma grunder beskurit användningsmöjligheterna av datamaterialet då det gäller att så representativt som möjligt beskriva en utvecklingsprocess bland de äldre som *grupp* betraktat.

Bortfall på grund av *vägran* är av en annan karaktär och bör också analyseras utifrån andra grunder än man gör då det gäller dem som avlidit. I vår studie varierar antalet vägrare i de fem undersökningsomgångarna mellan 35 och 47 personer. I denna grupp är det åtta personer som deltagit i

fyra intervjuomgångar, åtta personer i tre intervjuer, två personer i två intervjuer och slutligen har tre personer intervjuats vid enbart ett tillfälle. Dessa sammanlagt 21 "partiella" vägrare ingår i gruppanalysen eftersom detta förfaringssätt kan antagas ge en högre grad av representativitet i jämförelse med alternativet att helt utesluta dessa partiella vägrare.

Då det gäller den tidigare nämnda "individanalysen" måste man emellertid utgå ifrån enbart den grupp som deltagit i samtliga fem intervjuomgångar. Denna grupp omfattar 97 personer. Övriga 53 personer består av de 21 "partiella" vägrarna samt 32 personer som avlidit, men som intervjuats mellan en och fyra gånger under den aktuella perioden. Beskrivningen av förändringsprocessen inom den här gruppen om 97 personer kan inte generaliseras till hela undersökningspopulationen. Syftet med en sådan individanalys är närmast att få grepp om den inre dynamiken i förändringsprocessen och att mäta nettoförändringar i denna.

BILAGA 4. KLASSIFICERING AV PENSIONÄRER EFTER EKONOMISK STATUS[1)]

Som ett led i arbetet att integrera data mellan de olika delprojekten, har vi försökt tillskapa en "bred" bakgrundsvariabel, vilken skall belysa pensionärernas ekonomiska status. Ofta brukar man i sådana fall utnyttja den traditionella socialgruppsindelningen. Vi fann emellertid att denna var alltför okänslig i detta sammanhang.[2)] Därför har vi formulerat en bakgrundsvariabel, där vi vägt samman mätvärden för ett flertal ekonomiska variabler. En förutsättning för detta arbete har varit den ingående kännedom om varje pensionär som vi har skaffat oss inom projektet.

Avsikten med denna bilaga är *att* beskriva den metod vi använt oss av, *att* diskutera de problem och svårigheter som vi stött på och *att* antyda hur resultatet av klassificeringen har använts i arbetet med att integrera de olika delmaterialen inom 67-åringsprojektet. Klassificeringen omfattar de 150 pensionärer (88 män och 62 kvinnor) som deltog i den första intervjuomgången.

Material

Det material, som har stått till vårt förfogande vid klassificeringen, består dels av inkomstdata från taxeringsstatistiken, dels av information från intervjuer med pensionärerna. Dessutom har av intervjuaren inhämtad "sidoinformation" kommit till viss användning. Våra inkomstdata ger uppgifter om de taxerade inkomsterna under fyra år, fr o m pensionärernas 65:e t o m deras 68:e levnadsår. Uppgifterna omfattar inkomster från de olika inkomstkällorna och den sammanräknade nettoinkomsten. För makar till intervjupersonerna har vi dessutom information om sammanräknad nettoinkomst.

Intervjuerna gav upplysningar om familjeförmögenhet, husinnehav, förvärvsverksamhet och en del ytterligare information av betydelse för klassificeringen (t ex hushållssammansättningen).

Metod

Innan man bestämmer vilken metodologisk ansats som skall användas måste man klargöra vilka krav som bör ställas på en klassificering av här angivet slag. Huvudkravet är naturligtvis att mätmetoden skall vara tillförlitlig. Den bör vidare göra det möjligt att dela in den studerade gruppen i ett antal delgrupper som är homogena med avseende på den studerade variabeln - ekonomisk status.

Den första åtgärden var att besluta hur begreppet ekonomisk status skulle definieras. Problemet var om vi enbart skulle räkna med sådana tillgångar som individerna disponerade över "med kort varsel" (aktuell köpkraft), eller om vi även skulle ta hänsyn till mera bundna tillgångar (potentiell köpkraft).

Efter ingående diskussioner om målsättningen för klassificeringen och materialets beskaffenhet, valde vi att i första hand försöka mäta intervjupersonernas aktuella köpkraft, men vi har också beaktat den potentiella köpkraften. Vi har också, så långt som vårt material ger möjlighet, tagit hänsyn till sådan information som inte redovisas i existerande offentliga register.

Vi har ingående diskuterat i vilken utsträckning man bör ta hänsyn till pensionärernas förmögenhet vid klassificeringen. Ett viktigt problem är om man bör göra någon skillnad mellan likvida medel och bunden förmögenhet. Till den senare gruppen hör framför allt fastighetsinnehav. Många i gruppen har ägt jordbruksfastigheter, som de antingen avyttrat eller nu är i färd med att avyttra. Om bundna förmögenhetstillgångar av detta slag inte beaktas vid mätningen av köpkraften, kan två (i övrigt lika) pensionärer komma att klassificeras olika, beroende enbart på om avyttring av fastighet skett. Vi har dock utgått från att det föreligger en väsentlig skillnad mellan två i övrigt lika individer om den ena har likvid förmögenhet medan den andre har sin förmögenhet bunden i en fastighet. Fastighetsinnehav har därför beaktats endast om det varit av extraordinär omfattning.

Ytterligare ett problem är värt speciellt omnämnande. Vi studerar ett skede i de undersökta individernas liv då förvärvsverksamheten inom gruppen varierar kraftigt. Detta bör framgå av klassificeringen, om den upprepas vid senare tidpunkter. Vi måste räkna med sådana förändringar till följd av den successiva övergången från förvärvsverksamhet till pensionärstillvaron.

En viktig fråga är hur samband mellan ekonomisk status och andra egenskaper hos de studerade personerna skall tolkas. Kausalsamband av detta slag är ofta svårbedömda. Det kan t ex vara så att långvarig sjukdom medför låg ekonomisk status men de faktorer som konstituerar ekonomisk status kan också ha en direkt eller indirekt inverkan på hälsotillståndet. Detta problem måste bli föremål för ingående analys allt eftersom det aktualiseras i våra analyser av insamlade data.

I det följande ges en beskrivning av tillvägagångssättet vid klassificeringen.

Det första steget var en modifierad inkomstklassificering. Denna genomfördes på följande sätt:

Från taxeringsstatistiken har vi fått uppgifter om den enskilde pensionärens inkomst och dessutom för pensionärens make/maka. Det kan därvid lätt konstateras att varken den individuella inkomsten (för den i undersökningen deltagande pensionären) eller den samlade familjeinkomsten är acceptabla jämförelsemått. Hemmafruarnas ekonomiska status undervärderas t ex kraftigt om man utgår ifrån deras registrerade inkomst, och medlemmar av flerpersonshushåll har regelmässigt fördelar ur hushållssynpunkt jämfört med enpersonshushåll.

Mot bakgrund av detta konstruerade vi en *"jämförelseinkomst"*. Grunddata var familjeinkomsten under det år som intervjupersonen fyllde 66 år. Denna har därefter justerats med avseende på civilstånd på så sätt att relationen mellan ålderspension för en ogift (90 procent av basbeloppet) och för två gifta (sammanlagt 140 procent av basbeloppet) har använts för att omräkna inkomsten för de gifta i vår grupp. Detta innebär att de ogifta i undersökningen som jämförelseinkomst har sin registrerade inkomst, medan de gifta har fått familjeinkomsten "nedräknad" till 64.3 procent (=90:140) av den registrerade.

Nästa steg i arbetet blev att rangordna individerna efter denna jämförelseinkomst. Därvid delade vi in intervjupersonerna i fyra till antalet lika stora grupper. 15 personer (10 procent av intervjupersonerna) saknade registrerad inkomst. Den högsta jämförelseinkomsten var 44 914 kronor, medan medianinkomsten blev 10 417 kronor.

Efter detta korrigerade vi den erhållna indelningen eftersom en enkel kvartilindelning är mekanisk och alltför okänslig. Placeringen för vissa personer överensstämde uppenbart inte med de intryck som vi fått vid intervjuerna.

Korrigeringen byggde på respektive individs familjeinkomster från det 65:e till det 68:e levnadsåret. Vi justerade placeringen när jämförelseinkomsten från det 66:e levnadsåret visade sig vara en extremt låg inkomst under den fyraårsperiod för vilken vi hade tillgång till inkomstuppgifter.

Vi gjorde försök att i detalj ange kriterier för att flytta en individ från ursprungsgruppen. Det visade sig emellertid vara mycket svårt, framför allt därför att vi samtidigt tog hänsyn även till andra omständigheter. Till dem hörde om intervjupersonen ingick i ett hushåll med en sådan sammansättning att den inkomst som fanns registrerad inte kunde anses mäta den faktiska levnadsnivån. Vi tog i denna fas i viss utsträckning även hänsyn till husinnehav.

Slutligen finjusterades klassificeringen med hänsyn till intervjupersonernas kapitaltillgångar (som vi kände till).

Resultat

Resultatet av den beskrivna klassificeringen blev en indelning av pensionärerna i fyra grupper, där grupp I omfattar de individer som har den högsta ekonomiska positionen och grupp IV de med den lägsta (jfr Tabell I).

Tabell I. Ekonomisk klassificering relaterad till könsfördelningen i gruppen.

Grupp	Män	Kvinnor	Totalt
I	11	9	20
II	29	14	43
III	32	22	54
IV	16	17	33
Totalt	88	62	150

Grupp I omfattar 20 individer, elva män och nio kvinnor. Man återfinner här dels 15 personer med höga arbets- och pensionsinkomster och/eller mycket stora kapitalinkomster (i relation till övriga grupper), dels fem individer för vilka inkomsten inte entydigt varit avgörande för denna placering. Dessa är personer om vilka vi vet att deras ändå relativt höga inkomst är en stabil pensionsinkomst. Alla i grupp I har förmögenhet (banktillgodohavanden eller annan likvid tillgång) och tolv av dem har egen fastighet. 15 av individerna i grupp I har enfamiljsfastigheter och två bebor större jordbruksfastigheter.

Också de 43 pensionärer som tillhör *grupp II* (29 män och 14 kvinnor) har höga inkomster och relativt höga kapitalinkomster, men dessa är lägre än i grupp I. I denna grupp återfinns tre personer vilka på grund av sin familjeinkomst borde placerats i grupp I, men där avsaknaden av kapitalinkomst medfört en nedplacering. Till grupp II hör 18 individer som visserligen har låga kapitalinkomster, men där en hög inkomst medfört placering i denna grupp. De flesta av dessa personer (eller deras make/maka) har utöver pensionen även arbetsinkomst under den betraktade perioden. Till denna grupp hör också ett par individer som inte har hög inkomst, men som på grund av innehav av större jordbruksfastighet har placerats i gruppen.

25 personer äger enfamiljsfastigheter, fyra har mindre jordbruksfastigheter och fem har större jordbruksfastigheter. Nio individer äger ej någon fastighet.

Till *grupp III* har 54 personer hänförts, 32 män och 22 kvinnor. Dessa har genomsnittligt låga inkomster vilka dock är högre än inkomsterna i grupp IV. De har likaså låga kapitalinkomster eller saknar helt sådana. I gruppen ingår tre pensionärer vilka på grund av sin familjeinkomst först placerades i grupp IV, men som till följd av sina relativt höga kapitalinkomster flyttades upp i grupp III. Där finns vidare två individer med relativt hög familjeinkomst som flyttades ned från grupp II därför att man saknar kapitalinkomst. 24 av personerna i grupp III saknar helt likvid förmögenhet eller har en begränsad sådan. 17 individer i grupp III saknar egen fastighet, 33 äger enfamiljsfastighet och fyra äger mindre jordbruksfastigheter. Ingen i gruppen har någon större jordbruksfastighet.

Grupp IV slutligen omfattar pensionärerna med de lägsta inkomsterna. Den består av 16 män och 17 kvinnor, totalt 33 pensionärer. Den största andelen saknar förmögenhet och inkomst av kapital. Endast åtta av dem har en viss förmögenhet, dock genomsnittligt lägre än för övriga grupper. I gruppen saknar 15 personer egen fastighet. 17 av dem ägde enfamiljsfastighet och en av dem mindre jordbruksfastighet.

Kvinnorna, som totalt är betydligt färre än männen, är något överrepresenterade i grupp IV i förhållande till sin andel av undersökningsgruppen. Skillnaderna i könsfördelningen är emellertid inte särskilt markerade.

Klassificeringen i övriga delprojekt

Inledningsvis angav vi att syftet med klassificeringen var att ge möjlighet till en integrerad bearbetning av data från de olika delprojekten. Vi skall nu beskriva ett par försök i denna riktning och redovisa några resultat av dessa analyser.

I den medicinska undersökningen urskiljde man bl a två grupper, där individerna kännetecknas av vissa fysiska besvär.

Den första gruppen karakteriseras av att man vid båda de medicinska undersökningarna klagade över andfåddhet de två närmast föregående åren. Gruppen består av 14 män. Dessa mäns placering i grupperna I-IV (med avseende på ekonomisk status) överensstämmer i stort med den för samtliga män. Vi fann således inget samband mellan den subjektiva upplevelsen av ökad andfåddhet och ekonomisk status.

Den andra gruppen bestod av nio individer, sex män och tre kvinnor, som angett fem eller flera symtom som brukar förknippas med ischämisk hjärtsjukdom. Inte heller för denna grupp fann vi någon markant avvikelse från den fördelning som gäller för den undersökta gruppen.

I den psykologiska undersökningen urskiljdes två grupper som vi studerat med avseende på ekonomisk status. Dessa grupper kan betraktas som varandras motpoler. Den ena beskrivs som en grupp som till stor del "saknar sådana personlighetsmässiga strukturer som är viktiga för att tampas med olika förhållanden i vårt moderna samhälle (påtagliga brister i väsentliga kunskaper och färdigheter, kognitivt, motoriskt samt brister i förmåga till självständig kontroll och bearbetning av konflikter)". Den andra gruppen har däremot "i rikt mått utvecklat strukturer som är gångbara i vårt samhälle" och är den första gruppens motsats.[3] Den första gruppen består av 18 personer (6 män och 12 kvinnor) medan den andra omfattar 17 individer (13 män och 4 kvinnor).

Vid inplaceringen av dessa grupper i de olika ekonomiska kategorierna fann vi att fördelningen starkt avvek från gruppen i sin helhet. Det visar sig nämligen, vilket framgår av nedanstående tabell, att den första gruppen, den "lågpresterande" i stor utsträckning hör hemma i de lägsta ekonomiska klasserna, medan den "högpresterande" gruppen i stor utsträckning tillhör de högre ekonomiska skikten.

Tabell II. Psykologisk "prestationsförmåga" relaterad till ekonomisk status.

Ekonomisk grupp	Psykologisk gruppering Låg-presterande	Hög-presterande	Övriga
I	1	5	14
II	3	7	33
III	6	4	44
IV	8	1	24
Totalt	18	17	115

Som framgår av beskrivningen av de psykologiska grupperingarna, skiljer sig könsfördelningen i dessa ifrån den som gäller för totalgruppen (88 män och 62 kvinnor). Även om man tar hänsyn till dessa skillnader i könsfördelningen, kvarstår fortfarande en tydlig tendens i riktning mot att "extremgrupper" i psykologiskt avseende också återfinns som "extremgrupper"

vid den ekonomiska klassificeringen.

I den sociologiska studien belyses sådana aspekter som sociala relationer, boendeförhållanden, kommunikation, social funktionsförmåga etc. Vi gjorde även en total bedömning av pensionärernas sociala hjälpbehov. Därvid utgick vi ifrån att de som var i behov av hjälpåtgärder var personer som ej uppnått en miniminivå när det gällde resurser på dessa områden. Till grund för denna bedömning låg ett antal i förväg specificerade kriterier vilka skulle konstituera denna miniminivå (se kap 11).

När vi bedömde boendesituationen fann vi ett klart samband mellan förekomst av bristfälliga bostäder och låg ekonomisk status. Detta samband var inte oväntat.

Pensionärer med bristande kommunikationsmöjligheter var klart överrepresenterade i de två lägsta ekonomiska grupperna. Till denna grupp hörde personer bosatta på landsbygden och som saknade bil.

För sociala kontakter konstruerade vi ett kontaktindex som skulle ange pensionärernas "objektiva" kontaktfrekvens. Bedömningen av behovet av kontaktstödjande insatser för att bryta ensamhet och isolering grundar sig på detta mått, men också på pensionärernas subjektiva upplevelse av ensamhet. Vi fann att personer med låg ekonomisk status var markant överrepresenterade bland dem som var i behov av kontaktstödjande insatser. Tio av dessa totalt 18 pensionärer tillhörde grupp IV, sex grupp III och två grupp II (enligt den ekonomiska klassificeringen). En förklaring till detta klara samband mellan "kontaktresurser" och ekonomisk status kan vara att pensionärer som lever under små ekonomiska omständigheter helt enkelt inte har, eller har haft, tid och råd att utveckla sociala relationer med t ex vänner och bekanta.

Vid en sammanställning av samtliga bedömda hjälpbehov för hela den studerade gruppen, fann vi att 35 procent var i behov av någon form av stödinsats. Relaterar man denna grupp till den ekonomiska klassificeringen, finner man att pensionärer i grupp IV är markant överrepresenterade bland de som har ett sådant hjälpbehov.

Diskussion

Den klassificering av pensionärerna efter ekonomisk status som vi använt, har genomförts i flera steg. Mot vart och ett av dessa steg kan kritik av varierande slag riktas. Klassificeringen bör emellertid ses som ett försök att åstadkomma en mer välgrundad och precis indelning än en traditionell socialgruppsindelning, som ju inte syftar till att mäta enbart ekonomiska status.

Tabell III. Ekonomisk klassificering relaterad till socialgruppstillhörighet.

Ekonomisk grupp	Socialgrupp I	II	III	Totalt
I	4	16	-	20
II	1	19	23	43
III	-	12	42	54
IV	-	7	26	33
Totalt	5	54	91	150

Tabell III ger en uppfattning om hur detta har utfallit. Som framgår samvarierar vår slutliga klassificering med den sedvanliga socialgruppsindelningen, men det framkommer relativt stora avvikelser från denna. Vår klassificering förefaller ge en mer korrekt och renodlad indelning av pensionärer efter ekonomisk status. Den utgör därmed ett mer användbart kausalanalytiskt instrument än en socialgruppsindelning.

Det är vidare intressant att notera det stora antalet omplaceringar som ägt rum mellan den första klassificeringen (grundad på inkomsterna under ett år) och den slutliga klassificeringen som grundades på inkomsterna under en längre tidsperiod. 37 procent flyttades ned från den ursprungliga placeringen, medan 19 procent flyttades upp på grund av det utökade informationsmaterial vi använt oss av. Av detta kan man dra slutsatsen att ett enstaka års taxerade inkomster inte ger en rättvisande bild av ekonomisk status, åtminstone inte i den här aktuella åldersgruppen.

Vid studiet av civilståndsfördelningen i de olika grupperna framkommer att de ogifta samt änkor/änklingar är överrepresenterade i grupp IV medan de gifta är underrepresenterade. I grupp I gäller å andra sidan att de ogifta är underrepresenterade medan de gifta är överrepresenterade.

BILAGA 5. BEFOLKNINGSUTVECKLINGEN UNDER 1900-TALET I DALBYDISTRIKTET

Befolkningssiffrorna i Dalbydistriktet har på olika sätt påverkats av de förändrade sociala och ekonomiska villkoren i och utanför området. Dessa aspekter diskuterades närmare i kapitel 6. Nativiteten och mortaliteten är också viktiga aspekter att beakta då man studerar befolkningsutvecklingen i ett område.

Då det gäller utvecklingen i landet i sin helhet hade Sverige vid sekelskiftet drygt fem miljoner invånare varav 72 procent bodde i glesbebyggelse. Sjuttio år senare hade folkmängden ökat till över åtta miljoner varav endast 19 procent bodde i glesbebyggelse.[1)]

Ser vi på Dalbydistriktets befolkningsutveckling bodde det år 1910 sammanlagt 9 636 invånare i de aktuella kommunerna.[2)] Under perioden fram till 1930 minskade invånarantalet med cirka 500 personer. Av Figur 1 framgår att Genarps kommun svarade för hela denna "avtappning". Under de följande 30 åren fram till 1960 minskade invånareantalet med ytterligare 1 500 personer. Genarp fortsatte sin tidigare trend och minskade under denna tid med ytterligare cirka 850 personer. Veberöds folkmängd krympte även under denna period, medan däremot Dalbys folkmängd nästan var konstant. Den tidigare befolkningsminskningen, huvudsakligen i Genarp och Veberöd, kan sannolikt förklaras av rationaliseringen inom jordbruksnäringen och låg expansion av industrin i området. De stora barnkullarna, födda under de två första decennierna, tvangs att i stor utsträckning söka försörjning utanför sin egen kommun (se vidare därom i kap 5). Detta faktum i kombination med låg nativitet i de kvarvarande reproduktiva åldrarna är sannolikt förklaringen till den minskade folkmängden i området.

Figur 1. Befolkningsutvecklingen i Dalbydistriktet 1910 - 1972.

Fr o m år 1960 bryts den nedåtgående befolkningstrenden i alla tre kommunerna och under åren fram till 1975 ökade folkmängden med hela 45 procent. Under de tio första åren var det Dalby som svarade för huvuddelen av denna ökning medan Veberöd och Genarp expanderat snabbast de senaste åren.

Vad ligger bakom denna snabba befolkningsökning under 1960- och 1970-talet? Huvudorsaken är att dessa områden blivit attraktiva för egnahemsbyggare. Tomtmarken har varit jämförelsevis billig här och kommunerna i området satsade på att dra till sig egnahemsbyggare, eftersom dessa kunde stärka kommunens skattekraft. Eftersom dessa nyinflyttade i stor utsträckning var barnfamiljer, fick befolkningstalet en extra skjuts uppåt. Beroendet av att ha arbetsplatsen nära bostaden har dessutom minskat i takt med att privatbilismen ökat.

Befolkningens ålderssammansättning har varierat kraftigt under 1900-talet (Figur 2). År 1910 fanns det cirka 3 000 barn under 15 år i Dalbydistriktet. Under de följande 50 åren minskar antalet barn kraftigt för att år 1960 endast uppgå till 1 500. Därefter föryngrades distriktet åter till följd av den kraftiga inflyttningen av barnfamiljer och 1975 fanns det återigen över 3 000 barn inom området.

Antalet personer i åldrarna över 65 år låg konstant runt 1 000 mellan åren 1910 och 1960. Därefter ökade denna grupp med 550 personer under perioden fram till 1975. Andelen personer över 65 år var vid denna tidpunkt cirka 13 procent.

Utvecklingen för åldersgruppen 16 - 64 år visar fram till år 1960 en nedåtgående trend speciellt markant under perioden 1940 och 1960. Från år 1960 ökar även denna grupp kraftigt.

Sammanfattar vi befolkningsutvecklingen i distriktet med utgångspunkt från Dalbygruppens olika livscykelperioder kan konstateras att då de var unga fanns det en hög andel barn i Dalbydistriktet. Under medelåldersperioden förekom det en betydande utflyttning från området och antalet barn var jämförelsevis lågt. Då Dalbygruppen nått pensionsåldern hade befolkningsbilden förändrats dramatiskt; antalet barn och medelålders personer i distriktet hade då ökat markant och vår undersökningsgrupp levde då i ett "ungt" samhälle.

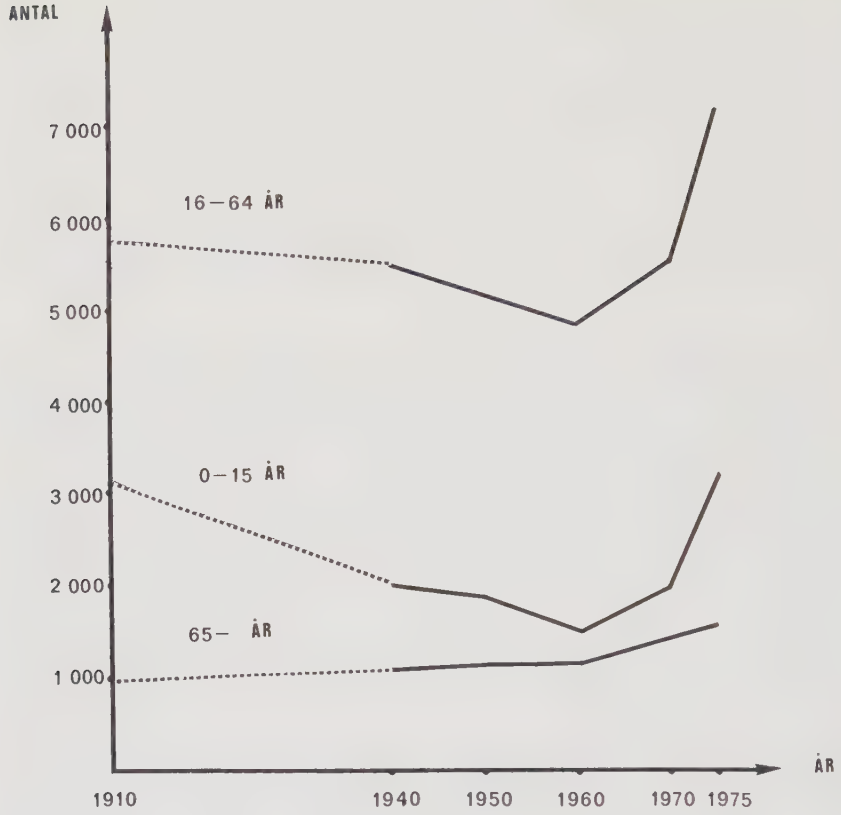

Figur 2. Antalet personer i åldersgrupperna 0 - 15 år, 16 - 64 år, 65 år och äldre, boende i Dalbydistriktet under perioden 1910 - 1975.

BILAGA 6. POLITISKA FÖRHÅLLANDEN I DALBYDISTRIKTET UNDER PERIODEN 1921 - 1973.

Då man studerar ett lokalsamhälles struktur är befolkningens politiska preferenser av intresse att analysera. Denna aspekt ger i någon mån en bild av människors intressegemenskap liksom deras förankring i olika referens- och normsystem. För att belysa detta område redovisas valstatistik från Dalbydistriktet i riksdagsval till andra kammaren under perioden 1921 - 1973. Dessutom har statistik från kommunalvalen 1950, 1962 och 1972 analyserats.[1)]

Vi fann därvid att distriktet i jämförelse med hela rikets landsbygd avviker i sin partipolitiska fördelning.[2)] Allmänt under hela perioden gäller att bondeförbundet/centerpartiet är kraftigt överrepresenterat och socialdemokraterna är något överrepresenterade i jämförelse med hela rikets landsbygd. Högern/moderata samlingspartiet är något underrepresenterat. Liberaler och frisinnade, senare folkpartiet, är klart underrepresenterade liksom kommunisterna som endast haft ett fåtal sympatisörer i distriktet under den aktuella perioden.

Socialdemokraterna har, frånsett 1928 års val, varit det ojämförligt största partiet i distriktet och tillsammans med bondeförbundet/centerpartiet har dessa två partier haft en väljarandel mellan 72 och 85 procent.

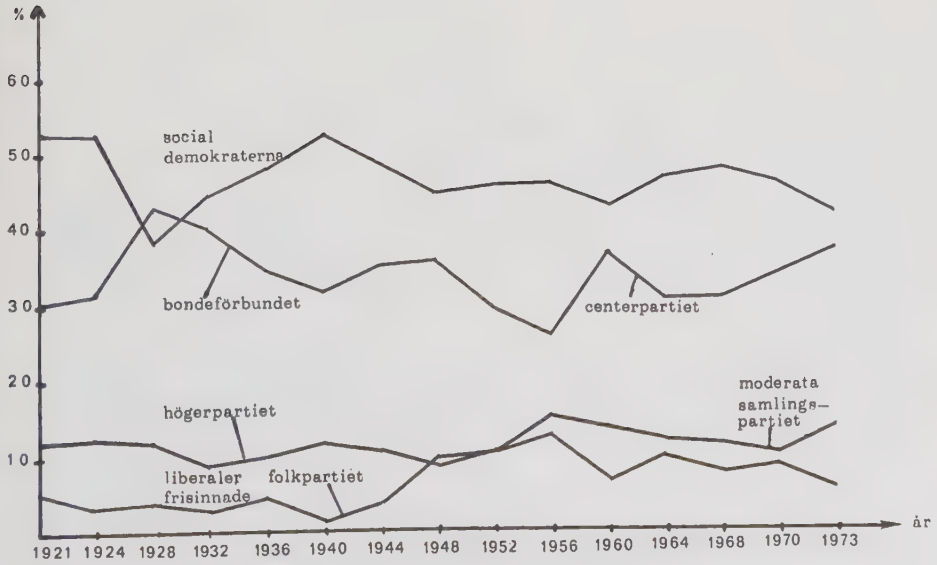

Figur 3. Fördelning på olika politiska partier i Dalbydistriktet vid riksdagsvalen 1921 - 1973.

Analyserar man valresultaten på församlingsnivå finner man att variationerna varit betydande. Allmänt gäller att partiernas väljarandelar i de olika församlingarna varit ganska stabila under hela perioden fram till 1968 års val. Man kan därefter inte följa den politiska utvecklingen på församlingsnivå, eftersom det då gjordes ändringar av valkretsindelningen.

Socialdemokraterna har i jämförelse med valresultaten för hela distriktet varit kraftigt överrepresenterade i Vomb. Väljarandelen har här legat mellan 60 och 70 procent under hela perioden. Vomb har varit en utpräglad lantarbetarförsamling med få självägande bönder. Godset Övedskloster har ägt nästan hela områdets jordareal. Huvuddelen av befolkningen i Vomb har därmed för sin utkomst varit knutna till godset. En förklaring till socialdemokraternas många sympatisörer i detta område kan vara att lantarbetarnas fackföreningar under 1930- och 1940-talen var framgångsrika i sin kamp för bättre anställningsförhållanden och därvid värvade många sympatisörer. Även Hällestads församling har varit ett starkt fäste för socialdemokraterna fram till 1960-talet. I Lyngby, Bonderup och speciellt Silvåkra församling med en hög andel självägande bönder, har däremot socialdemokraterna haft en svagare ställning.

Bondeförbundet/centerpartiet har i gengäld varit klart överrepresenterat i dessa områden. Partiets väljarandel har i dessa församlingar legat mellan 45 och 50 procent och i Silvåkra över 60 procent under några perioder.

Högerpartiet/moderata samlingspartiet har varit något överrepresenterat i Veberöd fram till 1950-talet. Liberalerna/folkpartiet har vid några enstaka val varit något överrepresenterat i Silvåkra och Dalby. Det fåtal väljare kommunisterna haft kommer från Dalby och Genarp.

Vid de kommunala valen åren 1950, 1962 och 1970 fick de borgerliga partierna mellan 53 och 55 procent av valrösterna. I 1950 års kommunalval förekom i Dalby en samlingslista för de borgerliga partierna och denna lista samlade 50 procent av rösterna. Röstfördelningen mellan socialdemokraterna och de borgerliga partierna vid dessa kommunala val är nästan identiska med fördelningen vid andrakammarvalen åren 1952, 1964 och 1970.

Sammanfattningsvis kan konstateras att de borgerliga partierna tillsammans haft en majoritet bland väljarna under hela perioden frånsett valåren 1921, 1924 och 1940. Socialdemokraterna samlade dessa år mellan 52 och 53 procent av väljarkåren. De borgerliga partierna har i genomsnitt haft en väljarandel av 53 procent vid andrakammarvalen under perioden 1921 - 1973, d v s en svag övervikt.

Socialdemokraterna har haft sina starkaste fästen i församlingar med storjordbruk och hög andel lantarbetare. Bondeförbundet/centerpartiet, det avgjort största borgerliga partiet, har som väntat varit starkast i församlingar med stor andel småjordbrukare och hemmansägare.

NOTER

KAPITEL 1. INTRODUKTION

1) Lieberg et al, 1978, s 135.
2) Nordén, 1971, s 3991
3) SOU 1963:21, Wennström, 1968, s 32.
4) Linde, 1970, s 3561.
5) Bitzén et al, 1978, s 399 ff.
6) Lieberg et al, 1978, s 135.
7) Haglund, 1971, s 4009.
8) Lindberg et al, 1980. En del av materialet från den sociologiska studien finns redovisat i denna monografi. I den aktuella avhandlingen har detta material till stor del vidareutvecklats och kompletterats.

KAPITEL 2. TEORETISKA PERSPEKTIV

1) En mera detaljerad diskussion om projektets olika teoretiska och metodologiska perspektiv redovisas i den "tvärvetenskapliga diskussionen" i tidigare utgivna monografin från pensionärsprojektet, Lindberg, 1980, s 244 ff.
2) Riley et al, 1972, s XV i preface.
3) Ibid, 1972, s 9.
4) Clausen, 1974, s XIII.
5) Ibid, 1974, s XIV.
6) Riley et al, 1972, s 528.
7) För en detaljerad diskussion av dessa begrepp se t ex Palmore, 1978, Riley et al, 1972, Tornstam, 1978.
8) Tornstam, 1978, s 29-36.
9) Rosenmayr, 1978, s 5-6.
10) Swedner et al, 1974, s 2.
11) Lieberg et al, 1978, s 134-145.
12) Mills, 1979, s 175.
13) Maddox et al, 1976, s 14, 16, 29.
14) Bland de arbeten som penetrerades i detta sammanhang kan nämnas det danska Socialforskningsinstituttets studier av "De aeldres levevilkår" under slutet av 1960-talet t ex Stehouwer, Østergård, 1967, Stehouwer, 1970. Vidare svenska undersökningar av Fredriksson, 1967, Westerlund, Marke, 1958, Johansson, 1970.
15) Maddox et al, 1976, s 4-14.
16) Johansson, 1970 samt Holmberg, 1972.
17) Bovide et al, 1974, s 59 ff.
18) Maddox et al, 1976, s 24.
19) Butler, 1968 enligt Tornstam, 1978, s 223.
20) Riley et al, 1968, s 7-9.
21) Rosenmayr, 1978, s 3-4.
22) Rosenmayr, 1978, s 12.
23) För en sammanfattning av teorin se E H Eriksson, 1968, s 286-292.
24) Becker, 1969, s 63-73.
25) Dollard, 1949.
26) Riley et al, 1972, Maddox et al, 1976, s 25.
27) För en lättillgänglig och bra sammanfattning på svenska av olika rollteoretiska ansatser hänvisas till Tornstam, 1978, s 92-106.

KAPITEL 3. METODOLOGISKA ANSATSER

1) Bland de arbeten som därvid penetrerades kan nämnas det danska Socialforskningsinstituttets studier av "De aeldres levevilkår" under slutet av 1960-talet t ex Stehouwer, Østergård, 1967, Stehouwer, 1970, Fredriksson, 1967, Westerlund, Marke, 1958, Johansson, 1970. I arbetet med intervjuformuläret till första undersökningsomgången medverkade forskningsassistent Per Nyberg och chefskurator Ulla Fredlund.
2) Ytterligare information om frågeformulärens konstruktion, intervjumetodik etc redovisas i Samuelsson (1972, 1973). De olika intervjuformulären från de fem genomförda undersökningsomgångarna finns samlade i en formulärbilaga och kan beställas hos författaren.
3) Sekreteraren Mary-Ann Bengtsson har sedan starten 1969 varit administrativ sekreterare i projektet och har under hela perioden haft en fortlöpande och nära kontakt med pensionärsgruppen, speciellt i den medicinska delen av projektet.
4) Detta insamlingsarbete från kyrkoböckerna har genomförts av kamrer Karin Svenninger tillsammans med fru Gunni Falkstedt, fru Solvig Kaping, fru Anna-Greta Ängeby och socionom Astrid Westerberg.
5) Uppgifterna insamlade av forskningsassistent Per Nyberg.
6) Trankell, 1973, Lewis, 1970, Börjesson et al, 1972.
7) Bovide et al, 1974, s 88 ff. I Lindberg et al, 1980, s 244 ff förs även en tvärvetenskaplig diskussion om metodfrågor.
8) Gullberg, 1974, s 33-41 ger en fin översikt av "mjukdatadebatten" i Sverige. Roos, 1979, s 63-74 diskuterar och ger en intressant översikt av kvalitativa metoder inom socialvetenskapen. Exempel på andra forskare som diskuterat den aktuella problematiken är Filstead, 1971.
9) Bra översiktsverk på detta område hittar man i Engdahl et al, 1977, s 88-110, Ödman, 1979.
10) Tidigare har redovisats bandinspelat intervjumaterial om pensionärernas syn på "vården under sista livsstadiet" (Samuelsson, 1975 c) samt pensionärernas syn på "vården av långvarigt sjuka" (Samuelsson, 1976 c).
11) Enligt Johansson et al, 1976, s 57-60.
12) Holsti, 1968, s 598 ff.
13) För översikter och diskussioner av aktuella ansatser och riktningar av innehållsanalyser se Krippendorff, 1980 samt Rosengren, 1981.
14) Krippendorff, 1980, s 63.
15) Samuelsson, 1976 b.

KAPITEL 4. UNDERSÖKNINGSPOPULATION OCH DESS FÖRÄNDRING ÅREN 1969 - 1978.

1) Galtung, 1967, s 364.
2) Mary-Ann Bengtsson som varit sekreterare i pensionärsprojektet sedan starten.
3) Borgström et al, 1979, s 56.
4) Riley, 1972, s 603.
5) För en intressant diskussion se Galtung, 1967, s 358-388 samt Zetterberg, 1968, s 138-156.
6) Maddox et al, 1976, s 7-9.
7) Tornstam, 1978, s 70.
8) Quensel, 1945, s 28-29.
9) Ström et al, 1973, s 10 f.
10) Ström et al, 1974, s 32.
11) Engman et al, 1974, tabellbilagan samt Svanborg, 1973, s 18.
12) Ejlertsson et al, 1980, bilaga 1 samt Samuelsson, 1980, s 51.

KAPITEL 5. HISTORISKA SELEKTIONSPROCESSER SOM PÅVERKAT DALBYPOPULATIONENS SAMMANSÄTTNING

1) I Sverige har ett flertal studier av migrationsprocesser genomförts. I sammanhanget kan nämnas arbeten av Hägerstrand (1947, 1949 m fl). Hans studier grundar sig på kyrkobokföringsmaterial och lägger huvudsakligen tonvikten på flyttningar ur "rumsliga" aspekter. En i sammanhanget intressant undersökning har genomförts av Norman (1974) som studerade två 20-åringskohorter bosatta i Örebro åren 1894-95. Dessa två kohorter följdes under en 18-årsperiod med syftet att bl a belysa migrationsprocesser och deras samband med social mobilitet. Ytterligare svenska arbeten med mera specifik inriktning på migrationsprocesser har genomförts av Jakobsson (1969), Jansson (1965), Quensel (1945), Rundblad (1964) samt Neymark (1961). Åkerman, 1973, gör en värdefull översikt och kritik av olika migrationsteorier och ger även ett utkast till en teoretisk modell byggd på en tvärvetenskaplig grund. Intressanta utländska teoretiska arbeten och empiriska studier av migrationsprocesser har även genomförts av t ex Lee (1966), Mangalam (1968), Jackson (1969) och Petersen (1969).
Då det gäller mortalitetsstudier finns i Sverige sedan lång tid tillbaka väldokumenterad statistik.
2) Den klassiska utformningen av push-pullteorin finner man i Hicks, 1963.
3) Flertalet av de klassiska studierna på området redovisas av Odén, 1971.
4) Bolander, 1970, s 50-51.
5) Bovide et al, 1971, s 8.
6) Petersen, 1969, s 262.
7) Norman, 1974, s 156 ff.
8) Quensel, 1945, s 28-29.
9) Norman, 1974, s 172. Följande yrkeshuvudgrupper användes i Uppsalastudien:
   I a) Storföretagare, godsägare
   b) Högre tjänstemän, akademiker
   II a) Småföretagare inom industri och handel, hantverkare med mästartitel
   b) Lägre tjänstemän, affärsanställda, arbetsledare
   III Bönder, brukare, arrendatorer
   IV Hantverkare utan mästartitel, kvalificerade yrkesarbetare
   V a) Okvalificerade arbetare inom industri och stadsnäring
   b) Jordbruksarbetare, anställda inom husligt arbete
   Inom varje grupp finns en detaljerad listning av yrken som förekom vid sekelskiftet. Med få undantag har föräldrarnas yrkesuppgifter i Dalbystudien kunnat placeras in i detta schema.
10) Levnadsförhållanden. Årsbok, 1975, s 42.
11) Åkerman, 1973, s 23.
12) Ibid, s 23.
13) Ibid, s 24.
14) Quensel, 1945, s 28.
15) Neymark, 1961, s 437.
16) Samuelsson et al, 1976 a.
17) Svanborg, 1975, s 86.
18) Bolander, 1970, s 50-51.

KAPITEL 6. HISTORISKA FÖRÄNDRINGSPROCESSER I ETT SAMHÄLLS- OCH INDIVID-PERSPEKTIV

1) Liedman, 1980, s 93.
2) Rosenmayr, 1978, s 5-6.
3) Håstad, 1964, s 157.
4) Kask, 1974, s 8.
5) För närmare studier på området hänvisas till bl a Gårdlund, 1942, Holmberg, 1965.
6) Det statistiska underlaget för Figur 6.2 är hämtat från följande källor:
Levnadsförhållanden. Årsbok. 1975, s 88 (om sysselsättningsstrukturen),
Ibid, s 96 (om arbetslösheten),
Ibid, s 98 (om lönenivån beräknad i 1972 års priser),
Ibid, s 275 samt
Elmér, 1975, s 25 samt s 91 (om arbetstiden och semesteruppgifter).
Då det gäller dataunderlaget, beräkningsmetoder etc för de olika arbetsmarknadsvariablerna hänvisas till de i Levnadsförhållanden, Årsbok, 1975 angivna noterna till respektive tabell.
7) Levnadsförhållanden. Årsbok. 1975, s 42.
8) Elmér, 1975, s 91 f. Elmér ger i denna bok en fin överblick av de sociala förändringarna i Sverige under 1900-talet och boken rekommenderas som komplement till min huvudsakliga lokalhistoriska beskrivning.
9) Källa: Folkräkningarna åren 1910, 1930, 1940, 1950, 1960, 1965, 1970.
10) Kask, 1974, s 5.
11) Anjou, 1930, s 18.
12) Uppgifter om stenindustrins historia i Dalby har lämnats av ingenjör Nils Persson, tidigare anställd vid Dalby Siporexfabrik.
13) Erlander, 1972, s 129.
14) Bovide et al, 1971, s 6.
15) Källa: Kommunernas årsbok, årgångarna 1920, 1925, 1930, 1935, 1940, 1945, 1950.
16) Tullberg, 1974, s 164 ff.
17) Elmér, 1975, s 83.
18) Nyberg, 1976, s 10.
19) Levan, 1967, s 155.
20) Folk- och Bostadsräkningen år 1970.
21) Fallbeskrivningarna huvudsakligen hämtade från den psykologiska studien.
22) Bovide et al, 1971, s 9.
23) Uppgifter insamlade av kamrer Karin Svenninger och gäller samtliga män, d v s 113 individer.
24) Uppgifterna är insamlade i den psykologiska delen av studien och gäller enbart 1902 års pensionärer. Uppgifterna är systematiserade enligt förteckning i Nordisk Yrkesklassificering.
25) Elmér, 1975, s 27.
26) Myrdal et al, 1934, s 147.
27) Ibid, s 149.
28) Kämpe et al, 1955, s 78 ff.
29) Nordström, 1939, s 108-138.
30) Bovide et al, 1971, s 6.
31) Åkerman, 1902.
32) Thoning, 1930.
33) Eriksson, 1940.
34) Olsson, 1975, s 38-39.
35) Holmberg, 1978, s 36.
36) Elmér, 1975, s 89-136.
37) Holmberg, 1978, s 36.
38) Ibid, 1978, s 36.
39) Levnadsförhållanden. Årsbok, 1975, s 208-209.

40) Elmér, 1975, s 115.
41) Levnadsförhållanden. Årsbok, 1975, s 174.
42) Ibid, s 174.
43) Ibid, s 204.
44) Broberg, 1973, s 214-217.
45) Se t ex Elmér, 1975, s 46 ff.
46) Broberg, 1973, s 216.
47) Levnadsförhållanden. Årsbok, 1975, s 180.
48) SOU 1963:21, s 34 ff.
49) Avsnittet bygger delvis på information från pensionärer som levt i distriktet under hela perioden samt från f d provinsialläkaren Arvid Eriksson som tjänstgjorde i Veberöd under perioden 1938-1973.
50) Socialstyrelsen redovisar 1973:35, s 27, 29.
51) Elmér, 1975, s 29.
52) Socialstyrelsen redovisar 1981:1, s 78.
53) Lithman et al, 1975, s 54-55.
54) Elmér, 1975, s 46 ff, s 117.
55) Kommunernas årsbok, 1920.
56) Hatje, 1975, s 77.
57) Marklund, 1974, s 32-35.
I en nyutkommen avhandling av Isling, 1980 ges en ingående historisk analys av skolans utveckling och förändring från 1800-talet till nutiden med bl a detaljerat material från tidsperioden då vår undersökningsgrupp gick i skolan.
58) Levnadsförhållanden. Årsbok, 1975, s 139.
59) Den redovisade informationen om skolan i Dalbydistriktet är hämtad från skolprotokoll, årsredogörelser, klassböcker etc, förvarade på Stadsarkivet i Lund.
60) De följande fallbeskrivningarna är hämtade från den psykologiska delen av pensionärsstudien, se Lindberg, 1980, s 207-217.
61) Levnadsförhållanden. Årsbok, 1975, s 134.
62) Bovide et al, 1971, s 10.
63) Norborg, 1975. Personligt meddelande.
64) Bovide et al, 1971, s 12.
65) Bovide et al, 1971, s 7.
66) Nordström, 1939, s 108 ff.
67) De följande fallbeskrivningarna är hämtade dels från Lindberg, 1980, s 207-217, dels från den aktuella sociologiska studien (4:e fallbeskrivningen).
68) Åkerman, 1973, s 24.
69) Till denna grupp hänfördes även en person som varit bosatt i Danmark cirka 60 år samt en man som inte bott i stadsförsamlingar mer än halva sitt liv, men som i gengäld emigrerade till Canada och som i övrigt haft en varierad yrkes- och boendebakgrund.
70) Maddox et al, 1976, s 16.
71) Clausen, 1974, s XVII.
72) Ibid, s XVIII.
73) Elder, 1974, s 5-18.
74) Uppslag till sådana här fortsatta analyser har jag fått bl a av Lars Olsson, historiska institutionen i Lund, liksom från medarbetarna i pensionärsprojektet i Dalby, Per Nyberg, Bengt Lindberg samt Åke Nordén. Per Nyberg har redan påbörjat en historisk studie av Vombs församling samt området runt Häckeberga gods.

KAPITEL 7. PENSIONERINGSPROCESSEN

1) Ström et al, 1975, s 15-74.
2) SOU 1977:98, s 335.
3) Malmberg, 1980, s 32.
4) Nyberg, 1980, s 74-85.
5) Ibid, s 83.
6) Ibid, s 78-79.
7) Andersson, 1978.
8) Levnadsförhållanden. Årsbok, 1975, s 108.
9) Intern statistik från Länsarbetsnämnden i Malmöhus län för åren 1965-1973.
10) Tornstam, 1975, s 13.
11) Andersson, 1978, s 37.
12) Ytterligare studier som pekar i samma riktning finns redovisade i Olsen et al, 1977, s 34-38, SOU 1977:98, s 181, Stenbäck et al, 1976, s 169.
13) Ström, 1973, s 11.
14) Zetterberg, 1977, s 108-109.
15) Ibid, s 66-74.
16) Ström et al, 1974, s 32.
17) Samuelsson, 1975 a).
18) Tornstam, 1978, s 236-259.

KAPITEL 8. BOSTADSFÖRHÅLLANDEN OCH BOENDEMILJÖ

1) Källa: Folk- och Bostadsräkningen, 1970, bearbetad av Eva Karsten, Drätselkontoret i Lunds kommun.
2) Stadsarkitektkontoret, Lunds kommun. Serviceinventering, 1973, Lund, 1973.
3) SOU 1977:98, s 88.
4) Lindberg et al, 1980, s 202.
5) Åldersangivelsen 67 år stämmer ej för 1902 års kohort eftersom intervjuerna för personerna i denna grupp gjordes under 1970 d v s det år de fyllde 68 år. Intervjuerna med 1903 års kohort gjordes emellertid det år personerna fyllde 67 år. Åldersangivelserna 69, 71, 73 och 76 stämmer med några få undantag.
6) Engman et al, 1974, tabellbilagan.
7) Efter Østerberg, 1978, s 116-118.
8) Se Ström et al, 1975, s 300.

KAPITEL 9. FLYTTNINGSMÖNSTER, FLYTTNINGSBENÄGENHET OCH BETYDELSEN AV ATT BO KVAR I DEN INVANDA MILJÖN

1) Se t ex Petersen, 1969, s 262, SOU 1977:98, s 40-41, Jansson, 1965, s 213, Riley, 1972, s 224-225, Jakobsson, 1969, s 122-123.
2) SOU 1977:40, s 129-131.
3) Vid insamlingen och bearbetningen av detta material har Ann-Margreth Åberg medverkat samt Ulla Bengtsson.
4) Totala antalet levnadsår gäller summan för respektive femårskohort. Antalet levnadsår har beräknats för varje individ med början från vecka 52 år 1971. Var man i livet vecka 52 år 1979 blev summan 8 år. För var och en som avlidit beräknades antalet år fram till veckan då dödsfallet inträffade med avrundning till närmaste hela år.

   Under perioden 1971-1979 flyttade sammanlagt 18 personer ut ur distriktet (13 i åldersgruppen 70-75, två personer i åldersgruppen 76-80 samt två personer i gruppen 81-85 och en person i gruppen 86-90 år). Detta

innebär att vi inte har uppgifter om eventuella flyttningar eller dödsfall för denna grupp, inträffade utanför Genarps kommun. I tabellen har endast antalet levnadsår fram till flyttningstidpunkten beräknats och därefter antages att flyttningar per levnadsår motsvarar de som inträffat för populationen som bott kvar i Genarp. Oavsett vilken metodik man än använt skulle de i tabellen angivna talen för flyttningar levnadsår knappast ha förändrats, eftersom antalet individer och återstående levnadsår är litet.

5) D v s den del av den ursprungliga 67-åringspopulationen om 192 personer som var i livet vecka 20, år 1971 (N=182).
6) Jakobsson, 1969, s 245.
7) Engman et al, 1974, bilaga 1 Tabell 174.
8) Pensionär 75. SOU 1977:98, s 166.
9) Åkerman, 1973, s 25.
10) I huvudintervjun vid 71 års ålder deltog 118 pensionärer varav vi har bandinspelade svar på den aktuella frågeställningen för 98 personer. Av de 20 personer utan bandinspelade svar vägrade 11 bandupptagning och övriga 9 personer utgör internbortfall på frågeställningen.
11) Den klassiska utformningen av push-pullteorin finner man i Hicks, 1963.
12) Flertalet av de klassiska studierna på området sammanfattas i Odén, 1971.
13) Åkerman, 1973, s 29.
14) Jämförelsen är gjord på de 140 pensionärer med kompletta flyttningsdata som intervjuades i första intervjun.

KAPITEL 10. SOCIALA RELATIONER

1) Åberg, 1980, s 9-13.
2) Ibid, s 10.
3) Hansson, 1980, s 13-14.
4) Ibid, s 89.
5) SOU 1977:100, s 108.
6) Engman et al, 1974. Bilaga 1 Tabell 11.
7) Indexet har byggts upp av data från den andra undersökningsomgången vid 69 års ålder.
8) Olsen et al, 1976, s 31-34.
9) Shanas et al, 1968.
10) Engman et al, 1974. Bilaga 1 Tabell 51.
11) Svanborg et al, 1973, s 18.
12) SOU 1977:100, s 160.
13) Tornstam, 1981, s 85.
14) Kolumnsummorna uppgår ej till 100 vid 71 och 73 års ålder beroende på att det saknas information för två personer vid respektive tidpunkt.
15) Förmodligen är precisionen då det gäller att ge en korrekt bild av förändringen i kontaktmönstret mindre för denna fråga i jämförelse med variabel b) i Tabell 10.III. Detta beroende på att det är svårt att minnas hur "tillståndet" var för två år sedan.
16) Se t ex Olsen et al, 1976, s 114, Tornstam 1978, s 132-134.
17) För översikt se Tornstam, 1978, s 132-136, 162.
18) Olsen et al, 1976, s 114.
19) Ibid, s 114, 119.

KAPITEL 11. SOCIALPOLITISKA ATTITYDER OCH PROBLEM

1) Lindberg, 1980, s 204.
2) Ibid, s 202.
3) Rosenmayr, 1979, s 201-202.
4) Titmuss, 1958.
5) Johansson, 1970, s 22-33.
6) Diskussioner om mätnings- och operationaliseringsproblem i samband med levnadsnivåmätningar redovisas bl a i Samuelsson, 1975 b, Swedner, 1975, Nyberg, Swedner, 1976.
7) På grundval av frågan: "Anser ni att bostaden är i behov av förbättringar?"
8) Till denna grupp har även förts tre personer som bodde på ålderdomshem.
9) Lindberg, 1980, s 202.
10) Sandberg, 1975, s 61.
11) Estes et al, 1976, s 538.
12) För en ingående diskussion av området se Tornstam, 1978, s 253-260.
13) Allardt, 1978, s 14.
14) Ibid, s 15.

BILAGA 3. ANALYSMETODIK AV LONGITUDINELLA DATA

1) För en detaljerad redovisning av dessa variabler se Samuelsson, 1978.
2) Brutto- respektive nettoförändringar diskuteras t ex av Tornstam, 1978, s 63 ff samt Riley et al, 1972, s 47.
3) Se t ex Riley et al, 1972, s 602-607, Tornstam, 1978, s 64-67.
4) Olsen et al, 1976, s 16-19.

BILAGA 4. KLASSIFICERING AV PENSIONÄRER EFTER EKONOMISK STATUS

1) Reviderad version av artikel i Socialmedicinsk Tidskrift nr 5, 1975, författad tillsammans med Per Nyberg.
2) En diskussion av olika problem och ansatser vid socialgruppsindelningar kan man finna i t ex följande verk: Hofsten, 1967, Johansson, 1970, Swedner, 1965, Therborn, 1973.
3) Bovide et al, 1974, s 8-9.

BILAGA 5. BEFOLKNINGSUTVECKLINGEN UNDER 1900-TALET I DALBYDISTRIKTET

1) Levnadsförhållanden. Årsbok, 1975, s 42. Definitionerna av begreppen tätort respektive glesbygd har förändrats vid flera tillfällen under 1900-talet i enlighet med fotnot på s 42.
2) De följande befolkningsuppgifterna har hämtats från Kommunernas Årsbok, Länsstyrelsens befolkningsstatistik samt för år 1910 från befolkningslistor på Statistiska Centralbyrån.

BILAGA 6. POLITISKA FÖRHÅLLANDEN I DALBYDISTRIKTET UNDER PERIODEN 1921 - 1973.

1) Källor: SOS Riksdagsvalen 1921-1968. Allmänna valen 1970, 1973, Kommunala valen 1950, 1962, 1972.
2) Vid 1952 års val och de följande gäller jämförelsen hela rikets valresultat.

LITTERATURREFERENSER

ALLARDT, E: Att ha Att älska Att vara. Argos, Lund, 1978.
ANDERSSON, L: Retirement, Psychosocial Factors and Health. An Annotated Bibliography. Stencil, Karolinska Institutet, Stockholm, 1978.
ANJOU, S: Heliga korsets kyrka i Dalby. Elanders boktryckeri, Göteborg, 1930.
BECKER, H S: Sociological Work. Transaction Books, San Francisco, 1969.
BITZÉN, P-O, ISACSSON, Å: Forsknings- och utvecklingsarbete vid vårdcentralen i Dalby. Socialmedicinsk Tidskrift nr 7-8, 1978.
BOLANDER, A-M: Kohortdödligheten under de gångna hundra åren. Statistiska meddelanden, Be 1970:3, Statistiska Centralbyrån, Stockholm, 1970.
BORGSTRÖM, B, NORDÉN, Å, ÅKESSON, B, ABDULLA, M, JÄGERSTAD, M (eds): Nutrition and Old Age. Universitetsforlaget, Oslo, 1979.
BOVIDE, I, GARDELL, I, LINDBERG, B, LINDBERG, M, SARTZ, U: En grupp 67-åringars erfarenheter av det förflutna. Rapport 4. Stencil, Dalby, 1971.
BOVIDE, I, LINDBERG, B: 1969 och 1970 års folkpensionärer i Dalby. En återblick samt en rekonstruktion av psykologiska observationer och resultat. Utvecklingsrapport 5. Stencil, Dalby, 1974.
BROBERG, R: Så formades tryggheten. Försäkringskasseförbundet, Stockholm, 1973.
BUTLER, R N: Toward a Psychiatry of the Life-Cycle, in Simon, A & Epstein, L J (eds): Aging in Modern Society. Washington, 1968.
BÖRJESON, B, VINTERHED, K: Fem familjer i Sverige. Aldus, Stockholm, 1972.
CLAUSEN, J A: Foreword, in Elder, G H: Children of the Great Depression. The University of Chicago Press, Chicago, 1974.
DOLLARD, J: Criteria for the Life History. Yale University Press, New York, 1949.
EJLERTSSON, G, LIEBERG, M: En jordbruksbygd i förvandling. Stencil, Dalby, 1980.
ELDER, G H: Children of the Great Depression. The University of Chicago Press, Chicago, 1974.
ELMÉR, Å: Från fattigsverige till välfärdsstaten. Aldus/Bonnier, Lund, 1975.
ENGDAL, H, HOLMGREN, O, LYSELL, R, MELBERG, A, OLSSON, A: Hermeneutik. Raben & Sjögren, Stockholm, 1977.
ENGMAN, L, LIEBERG, M, ÅKESSON, M, ÖSTBORN, I: Pensionär i Lund. Stencil, Lunds Universitet, Lund, 1974.
ERIKSSON, A: Provinsialläkarrapport från Veberöds provinsialläkardistrikt för år 1940.
ERIKSSON, E H: Life-Cycle, in International Encyclopedia of the Social Sciences, nr 9. Mac Milland and Free Press, 1968.
ERLANDER, T: 1901 - 1939. Tiden, Stockholm, 1972.
ESTES, C L, FREEMAN, H E: Strategies of Design and Research for Intervention, in Binstock, R H, Shanas, E (eds): Handbook of Aging and the Social Sciences. Van Nostrand Reinhold Company, New York, 1976.
FILSTEAD, W J (ed): Qualitative Methodology. Markham publ, Chicago, 1971.
FREDRIKSSON, S: De äldre som bostadskonsumenter. En socialgerontologisk översikt. Svenska Riksbyggen, Stockholm, 1967.
GALTUNG, J: Theory and Methods of Social Research. Universitetsforlaget, Oslo, 1967.
GULLBERG, A: Till den svenska sociologins historia. Unga Filosofers förlag, Stockholm, 1974.
GÄRDLUND, T: Industrialismens samhälle. Akademisk avhandling, Stockholms Universitet, 1942.

HAGLUND, G: Undersökningar av 67-åriga pensionärer. Läkartidningen nr 31, 1971.
HANSSON, S O: Var det bättre förr? Prisma, Stockholm, 1980.
HATJE, A K: Befolkningsdebattens betydelse för statsmakternas befolkningspolitiska strävanden under slutet av 1800-talet fram till 1940-talet, i Forskare om befolkningsfrågor. Blandvetenskaplig bilaga till ett folks biografi. Departementets offsetcentral, Stockholm, 1975.
HICKS, J: Theory of wages. St Martin, London, 1963.
HOFSTEN, E von: Sociala grupper i litteraturen och statistikproduktionen. Bilaga till Sociala grupper i svensk statistik. SCB, Stockholm, 1967.
HOLMBERG, P: Arbete och löner i Sverige. Rabén & Sjögren, Solna, 1965.
HOLMBERG, P: Forskning om välfärden och dess fördelning i Sverige. Förslag till en vidareutveckling av låginkomstutredningens arbete. Stencil, Ds In 1972:17.
HOLMBERG, P: Socialpolitisk teori och praktik. Prisma, Lund, 1978.
HOLSTI, D R: Content Analysis, in Lindzey, G, Aronson, E (eds): The handbook of Social Psychology. Addison-Wesley Publ Comp, London, 1968.
HÄSTAD, E: Sveriges historia under 1900-talet. Aldus/Bonniers, Stockholm, 1964.
HÄGERSTRAND, T: En landsbygdsbefolknings flyttningsrörelser. Studier över migration på grundval av Asby sockens flyttningslängder. Svensk geografisk årsbok, Lund, 1947.
HÄGERSTRAND, T: Flyttningar till och från Simrishamn under 1900-talet, i Nelson, H: Simrishamn med omland. Lund, 1949.
ISLING, Å: Kampen för och med en demokratisk skola. Akademisk avh. Stockholms Universitet, 1980.
JACKSON, J A (ed): Migration. Cambridge University Press, Cambridge, 1969.
JAKOBSSON, A: Omflyttningen i Sverige 1950-1960. Akademisk avhandling, Lund, 1969.
JANSSON, C G: Urbanisering och flyttning, i Dahlström, E (red): Svensk samhällsstruktur i sociologisk belysning. Nordstedts, Stockholm, 1965.
JOHANSSON, J, KALLEBERG, R, LIEDMAN, S E: Positivism, marxism, kritisk teori. Nordstedts, Stockholm, 1976.
JOHANSSON, S: Om levnadsnivåundersökningen. Liber, Stockholm, 1970.
KASK, P J: Det gamla Genarp. Linoprint, Malmö, 1974.
KOMMUNERNAS ÅRSBOK. 1920, 1925, 1930, 1935, 1940, 1945, 1950.
KRIPPENDORF, K: Content Analysis. Sage Publications, London, 1980.
KÄMPE, Y, LUND, A: Några sörmländska lantarbetare och deras familjer. LT, Stockholm, 1955.
LEE, E S: A Theory of Migration. Demography, Cambridge, 1969.
LEVÄN, N: Landsbebyggelse i förvandling. CWK Gleerup, Lund, 1967.
LEVNADSFÖRHÅLLANDEN. Årsbok 1975. Utveckling och nuläge. Statistiska Centralbyrån. Liber, Stockholm, 1975.
LEWIS, O: Fem familjer. Rabén & Sjögren, Stockholm, 1970.
LIEBERG, M, NYBERG, P, SAMUELSSON, G, SWEDNER, H, VANG, B (red): Samhällsvetenskaplig forskning i öppen vård. Studentlitteratur, Lund, 1978.
LIEDMAN, S E: Surdeg. En personlig bok om idéer och ideologier. Författarförlaget, Uddevalla, 1980.
LINDBERG, B, NORDÉN, Å, NYBERG, P, SAMUELSSON, G: "--- var ålder har sin fördel". En grupp pensionärers historia, nutid och framtid. Studentlitteratur, Lund, 1980.
LINDE, M: Introduktion. Dalbyundersökningarna I. Läkartidningen, vol 67, nr 33, 1970.
LITHMAN, T, SCHERSTÉN, B: Total sjukvårdskonsumtion i en definierad befolkningsgrupp. Stencil, Lund, 1975.
LUNDS STADSARKIV: Skolprotokoll, klassböcker, läroplaner, årsredogörelser och andra skolhandlingar från åren 1900-1915 för de f d kommunerna Dalby, Genarp och Veberöd.

LÄNSARBETSNÄMNDEN I MALMÖHUS LÄN: Intern statistik över antalet arbetslösa och antalet lediga platser under perioden 1965-1973.
MADDOX, G L, WILEY, J: Scope, Concepts and Methods in the Study of Aging, in Binstock et al (eds): Handbook of Aging and the Social Sciences. Van Nostrand, New York, 1976.
MALMBERG, B: Pensioneringsprocessen - en kunskapsöversikt. Rapport nr 42. Institutet för gerontologi, Jönköping, 1980.
MANGALAM, J J: Human migration. University Press of Kentucky, Lexington, 1968.
MARKLUND, S: Vår skola. Bonniers, Stockholm, 1974.
MILLS, C W: The sociological Imagination. Penguin Books, Middlesex, 1970.
MYRDAL, A, MYRDAL, G: Kris i befolkningsfrågan. Bonniers, Stockholm, 1934.
NEYMARK, E: Selektiv rörlighet. PA-rådet, Stockholm, 1961.
NORDBORG, K: Personligt meddelande. Lund, 1975.
NORDÉN, Å: Introduktion. Dalbyundersökningarna II. Läkartidningen nr 36, 1971.
NORDSTRÖM, L: Lortsverige. Kooperativa förbundets bokförlag, Stockholm, 1939.
NORMAN, H: Från Bergslagen till Nordamerika. Akademisk avhandling, Uppsala Universitet, 1974.
NYBERG, P: Löneutvecklingen för en grupp äldre arbetare. Stencil, Dalby, 1976.
NYBERG, P, SWEDNER, H: Några definitionsproblem och mätproblem vid studier av sambandet mellan resursutnyttjande och välfärd. Stencil, Dalby, 1976.
NYBERG, P: Ekonomisk studie, i Lindberg et al:"--- var ålder har sin fördel". En grupp pensionärers historia, nutid och framtid. Studentlitteratur, Lund, 1980.
ODÉN, B: Ekonomiska emigrationsmodeller och historisk forskning. Scandia nr 37, 1971.
OLSEN, H, TRAMPE, J P, HANSEN, G: Familiekontakter i den tidige alderdom. Socialforskningsinstituttet publ 74, Tekniske Forlag, Köpenhamn, 1976.
OLSEN, H, HANSEN, G: Aeldres arbejdsophør. Socialforskningsinstituttet publ 79, Tekniske Forlag, Köpenhamn, 1977.
OLSSON, K: Levnadsstandardens utveckling i Sverige 1850-1950. En skiss enligt komponentmetoden, i Forskare om befolkningsfrågor. Blandvetenskaplig bilaga till ett folks biografi. Departementets offsetcentral, Stockholm, 1975.
PALMORE, E: When can age, period and cohort be separated? Social Forces, vol 57:1, 1978.
PETERSEN, W: Population. MacMilland, Ohio, 1969.
QUENSEL, C E: Befolkningsförhållanden i Sverige. Statistiska undersökningar kring befolkningsfrågan. SOU 1945:53, Stockholm, 1945.
RILEY, M W, FONER, A (eds): Aging and Society, Vol I: An Inventory of Research Findings. Russell Sage Foundation, New York, 1968.
RILEY, M V, JOHNSON, M, FONER, A: Aging and Society, Vol III: A Sociology of Age Stratification. Russell Sage Foundation, New York, 1972.
ROOS, J P: From Oddball Research to the Study of Real Life; The Use of Qualitative Methods in Social Science. Acta Sociologica, Vol 22, No 1, 1979.
ROSENGREN, K E: Advances in Content Analysis. Sage Publications, London, 1981.
ROSENMAYR, L: Achievements, doubts and prospects of the sociology of aging. Paper presented at the 11th International Congress of Gerontology, Tokyo, 1978.

ROSENMAYR, L: Progress and Unresolved Problems in Socio-Gerontological Theory. Aktuelle Gerontologie, Band 9, Heft 4, 1979.
RUNDBLAD, B: Arbetskraftens rörlighet. En studie av en lokal arbetsmarknad. Almqvist & Wiksell, Stockholm, 1964.
SAMUELSSON, G: Hälsoundersökningar av 67-åringar i Dalby. Sociologisk del, rapport 1. Stencil, Dalby, 1972.
SAMUELSSON, G: Hälsoundersökning av 67-åringar i Dalby. Sociologisk del, rapport 2. Stencil, Dalby, 1973.
SAMUELSSON, G: Vårdcentralen skaffar jobb åt pensionären. Social Försäkring nr 1, 1975 a).
SAMUELSSON, G: Kan man kvantifiera sig in i det kvalitativa? Stencil, Lund, 1975 b).
SAMUELSSON, G: En grupp pensionärers syn på vården under sista stadiet, i Läkartidningen, vol 72, nr 30/31, 1975 c).
SAMUELSSON, G, SWEDNER, H, NORDÉN, Å: Förloppet av reduktions- och selektionsprocesser inom lokalt avgränsade åldringspopulationer. Forskningsprogram. Stencil, Dalby, 1976 a).
SAMUELSSON, G: Innehållsanalys av bandinspelade intervjuer med en pensionärsgrupp - metodredovisning. Stencil, Dalby, 1976 b).
SAMUELSSON, G: En grupp pensionärers attityder till vården av långvarigt sjuka. Stencil, Dalby, 1976 c).
SAMUELSSON, G: Longitudinell analys av datamaterialet för 1902 och 1903 års kohorter - metoddiskussion. Stencil, Dalby, 1978.
SAMUELSSON, G: Sociologisk studie, i Lindberg et al:"--- var ålder har sin fördel".En grupp pensionärers historia, nutid och framtid. Studentlitteratur, Lund, 1980.
SANDBERG, Å: En fråga om metod. Prisma, Stockholm, 1975.
SHANAS, E, TOWNSEND, P, WEDDERBURN, D, FRIIS, H, MILHØJ, P, STEHOUWER, J: Old people in Three Industrial Societies. Altherton Press, New York, 1968.
SOCIALSTYRELSEN REDOVISAR NR 35: Förlossningsvårdens organisation. Stockholm, 1973.
SOCIALSTYRELSEN REDOVISAR 1981:1: Sjukvårdsresurser och vårdutnyttjande - en förstudie. Liber, Stockholm, 1981.
SOU 1963:21: Sjukhus och öppen vård. Liber, Stockholm, 1963.
SOU 1977:40: Socialtjänst och socialförsäkringstillägg. Liber, Stockholm, 1977.
SOU 1977:98: Pensionär - 75. Pensionärsutredningen. Liber, Stockholm, 1977.
SOU 1977:100: Pensionärsundersökningen. Pensionär 75 ... Bilaga B. Liber, Stockholm, 1977.
STADSARKITEKTKONTORET, LUNDS KOMMUN: Serviceinventering 1973. Lund, 1973.
STEHOUWER, J, ØSTERGÅRD, F: De aeldres levevilkår. Husstand och bolig. Socialforskningsinstituttets publikation nr 29. Tekniske Forlag, Köpenhamn, 1967.
STEUHOUWER, J: De aeldres levevilkår. Bind VI. Kontakter med familie. Socialforskningsinstituttets publikation nr 40. Tekniske Forlag, Köpenhamn, 1970.
STENBÄCK, A, KUMPULAINEN, M, VAUHKONEN, M L: Pensionering och hälsa i Svanborg, A, Steen, B (red): Nordisk Gerontologi. Göteborg, 1976.
STRÖM, C: De äldres problem - ett tema i framtidens pensionspolitik, i Zotterman, Y: Pensionering och sysselsättning. Allmänna Förlaget, Stockholm, 1973.

STRÖM, C: De äldres och gamlas bostadsproblem, i Ström, C, Zotterman, Y (red): Boendeformer för pensionärer. Liber, Stockholm, 1974.
STRÖM, C, ZOTTERMAN, Y (red): Förberedelse till livet som pensionär. Liber, Stockholm, 1975.
SVANBORG, A: Rapport 1 angående projektet "Försöksverksamhet med hälsokontroller av pensionärer" (H 70). Stencil, Sjukvårdsförvaltningen i Göteborg, 1973.
SVANBORG, A: 70-åringars boendemiljö i en tätort (Göteborg), bostad, kontakter etc, i Ström, C, Zotterman, Y (red): Boendeformer för pensionärer. Liber, Stockholm, 1975.
SVERIGES OFFICIELLA STATISTIK: Riksdagsvalen 1921, 1922-1924, 1925-1928, 1929-1932, 1933-1936, 1937-1940, 1945-1948, 1949-1952, 1957-1958, 1959-1960, 1961-1964, 1965-1968. Allmänna valen 1970 del 1, 1973 del 1. Kommunala valen 1950, 1962, 1970. Statistiska Centralbyrån, Stockholm.
SWEDNER, H: Sociologi. Hermods, Malmö, 1965.
SWEDNER, H, ALTNER, M, EJLERTSSON, G, NYBERG, P, SAMUELSSON, G: Preliminär text till ett förslag till ramprogram för den samhällsvetenskapliga forskningen i Dalby. Stencil, Dalby, 1974.
SWEDNER, H: Välfärdsmätningar och aktionsforskning. Stencil, Dalby, 1975.
THERBORN, G: Det svenska klassamhället 1930-1970. Särtryck, Zenit, Lund, 1973.
THONING, G: Provinsialläkarrapport från Veberöds provinsialläkardistrikt år 1930.
TITMUSS, R A: Essays on the Welfare State. Unwin University Books, London, 1958.
TORNSTAM, L: Vad är gerontologi, i Aldring, Nordisk Gerontologisk Tidskrift, årgång 1 nr 2 och 3, 1975.
TORNSTAM, L: Åldrandets socialpsykologi. Raben & Sjögren, Stockholm, 1978.
TORNSTAM, L: Realiteter och föreställningar om vardagsproblem bland äldre, medelålders och yngre. Arbetsrapport 1. Uppsala Universitet, 1981.
TRANKELL, A: Kvarteret Flisan. P A Norstedts & Söners Förlag, Stockholm, 1973.
TULLBERG, P: SAP och jordbruksnäringen 1920-1940, i Karlsson, E, Bodin, S (red): Arbetarrörelsens årsbok 1974. Prisma, Stockholm, 1974.
WENNSTRÖM, G: Öppen läkarvård sedan 1600-talet. Socialmedicinsk Tidskrift nr 1, 1968.
WESTERLUND, G, MARKE, S: De förtidspensionerades anpassningsproblem. En sociologisk undersökning inom SCA. Stockholm, 1958.
ZETTERBERG, H L: Om teori och belägg i sociologin. Argos, Uppsala, 1968.
ZETTERBERG, H L: Arbete, livsstil och motivation. SAF:s förlagssektion, Vällingby, 1977.
ÅBERG, R: Flyttarna och arbetsmarknaden. Prisma, Borås, 1980.
ÅKERMAN, N: Embetsberättelser öfver Weberöds Provinsialläkardistrikt för år 1902 och 1903.
ÅKERMAN, S: Migration - ett tvärvetenskapligt forskningsområde, i Kälvemark, A S (red): Utvandring. Den svenska emigrationen till Amerika i historiskt perspektiv. Wahlström & Widstrand, Stockholm, 1973.
ÖDMAN, P J: Tolkning, förståelse och vetande. Hermeneutik i teori och praktik. AWE/Gebers, Stockholm, 1979.
ØSTERBERG, D: Sociologins nyckelbegrepp och deras ursprung. Bokförlaget Korpen, Göteborg, 1978.